

ประชุมกลอนสุภาษิต

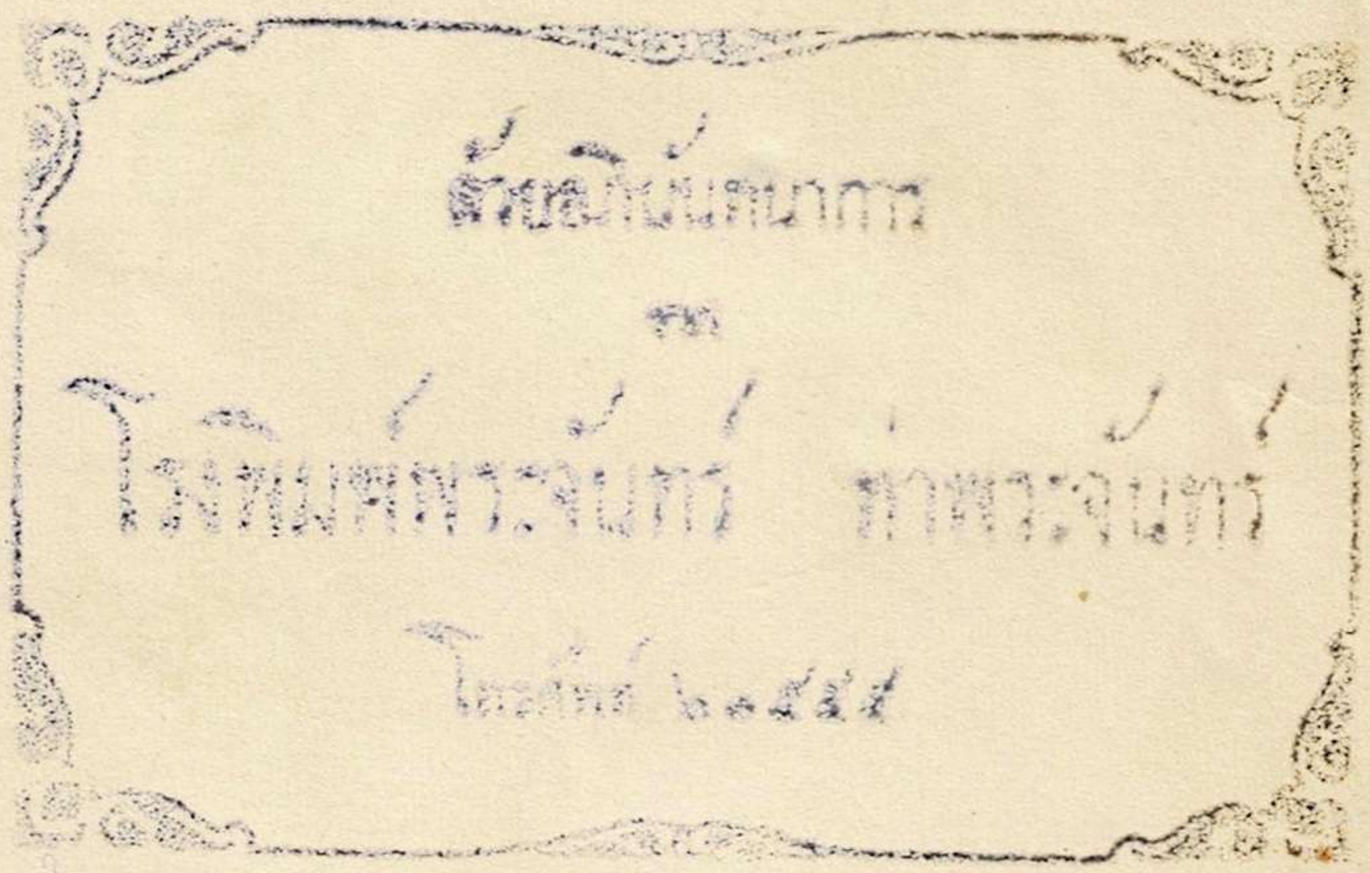
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางบุญมั่น กาญจนะจิตรา

ณ เมรุหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

895.9112008
ป798 ป

ที่หลักฐานการ
ใบสมัครเข้าเป็นสมาชิก

ประชุมกลอนสุนทรภู่

หอสมุดแห่งชาติ
7 พ.ค. 2541
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ สาขานครราชสีมา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางบุญมน ภาญจนะจตรา

ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

104
894.911200

คำนำ

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางบุญมั่น กาญจนะจิตรา กำหนดงานวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส นายประชุม กาญจนะจิตรา ซึ่งเป็นสามี ได้มาแจ้งความจำนงแก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขอพิมพ์หนังสือเรื่อง สุภาษิตสอนสตรี, รำพันพิลาป, นิราศเมืองแกลง และนิราศอิเหนา ของสุนทรภู่ เพื่อแจกเป็นที่ระลึก กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

สภาษิตสอนสตรี สุนทรภู่เห็นจะแต่งเมื่อราวระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐ จน พ.ศ. ๒๓๘๓ ในเวลาเมื่อสึกกลับออกมาเป็นคฤหัสถ์แล้วต้องตกยากจนถึงลงลอยเรืออยู่ พิเคราะห์ตามสำนวน ดูเหมือนหนังสือเรื่องนี้สุนทรภู่จะแต่งขาย เป็นสุภาษิตสำหรับสตรีสามัญทั่วไป ความไม่บ่งว่าแต่งให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ดังเรื่องอื่นบางเรื่อง เช่น เพลงยาวถวายโอวาท และสวัสดิรักษา

หนังสือรำพันพิลาป พระยาราชสมบัติ (เอิบ บุรานนท์) ได้นำต้นฉบับมามอบให้แก่กรมศิลปากร ได้ตีพิมพ์หลายครั้งแล้ว นับว่าเป็นหนังสือชั้นดีเรื่องหนึ่ง ซึ่งสุนทรภู่ได้เล่าเรื่องประวัติของตนเองไว้แจ่มแจ้ง ได้ความรู้เพิ่มเติมจากเพลงยาวเรื่องนี้ว่า ที่สุนทรภู่ถูกออกจากราชการ เป็นบ้าออก พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ ก็โปรดให้ถอดสุนทรภู่ในบ้าที่เสวยราชย์นั้นเอง พอสุนทรภู่ถูกถอดแล้วก็บวช แล้วหนีไปเที่ยว

ตามหัวเมืองหลายปี ตนเห็นว่าเรื่องกระวีกราดสงบแล้ว จึงกลับมาอยู่วัดราชบูรณะ ท่านที่เคยอ่านประวัติของสุนทรภู่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ จะเห็นได้ว่า โครงเรื่องที่ทรงนิพนธ์ถูกต้องตรงกันกับที่สุนทรภู่เล่าไว้ในเพลงยาวฉบับนี้ ถ้าได้ทอดพระเนตรเรื่องนี้เสียก่อน ก็จะได้ข้อความบริบูรณ์ขึ้นอีก เพราะฉะนั้นจึงควรนับว่าเพลงยาวรำพันพิลาปนี้มีคุณค่าในทางตำนานวรรณคดีไทยไม่น้อย

อนึ่ง เห็นสมควรอธิบายให้ทราบไว้ในที่นี้ด้วยว่า ในเพลงยาวเรื่องรำพันพิลาป สุนทรภู่ใช้ชื่อแฝงหลายชื่อ แต่พอรู้ได้เช่น พระสิงหไกรภพ นั้น หมายถึงเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระอภัยมณี หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ และพระศรีสวรรณ หมายถึงเจ้าฟ้าปิ๋ว

กรมศิลปากรยังเชื่ออยู่ว่าเพลงยาวที่สุนทรภู่แต่งไว้ และยังไม่เคยพิมพ์น่าจะมีหมกซ่อนอยู่อีก เช่นเพลงยาวเรื่องรำพันพิลาปนี้เอง ถ้าพระยาราชสมบัติไม่นำมาให้ไว้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ ก็น่าจะยังไม่มีใครทราบ มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อครั้งทรงพระกรุณาโปรดให้กวีแต่งเพลงยาวกลบทจารึกที่วัดพระเชตุพน สุนทรภู่ก็แอบแต่งเล่นบทหนึ่ง ใช้คำผวนเป็นหลัก มีผู้จำได้หน่อยหนึ่งว่า “รากโมกโรคมาก ต้มกินหาย” ดังนี้

นิราศเมืองแกลง สุนทรภู่เห็นจะแต่งเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๕๐ เมื่อครั้งออกไปหาบิดาที่เมืองแกลง และเป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่ พิเคราะห์เรื่องราวที่ปรากฏในนิราศ ประกอบกับศักราช

ปีเกิดของสุนทรภู่ ดูเหมือนเมื่อแต่งนิราศเมืองแกลง อายุจะราวสัก ๒๐ ปี กล่าวในนิราศว่ามีศิษย์ติดตามไปด้วย ๒ คน ข้อนี้ส่อให้เห็นว่า ในเวลานั้นสุนทรภู่ทำนองจะมีชื่อเสียงในการแต่งบทกลอนอย่แล้ว จึงมีผู้ฝากตัวเป็นศิษย์ ส่วนนิราศอิเหนานั้นพิเคราะห์ดูโดยสำนวนกลอน เข้าใจว่าสุนทรภู่เห็นจะแต่งในตอนเมื่อสึกกลับออกเป็นคฤหัสถ์ และไปพึ่งพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณอยู่ แต่ไม่อาจทราบได้ว่าเป็นปีใด

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งนายประชุม กาญจนะจิตรา ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นางบุญมั่น กาญจนะจิตรา ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือนี้แจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ นางบุญมั่น กาญจนะจิตรา ผู้ล่วงลับไปแล้ว ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผล ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

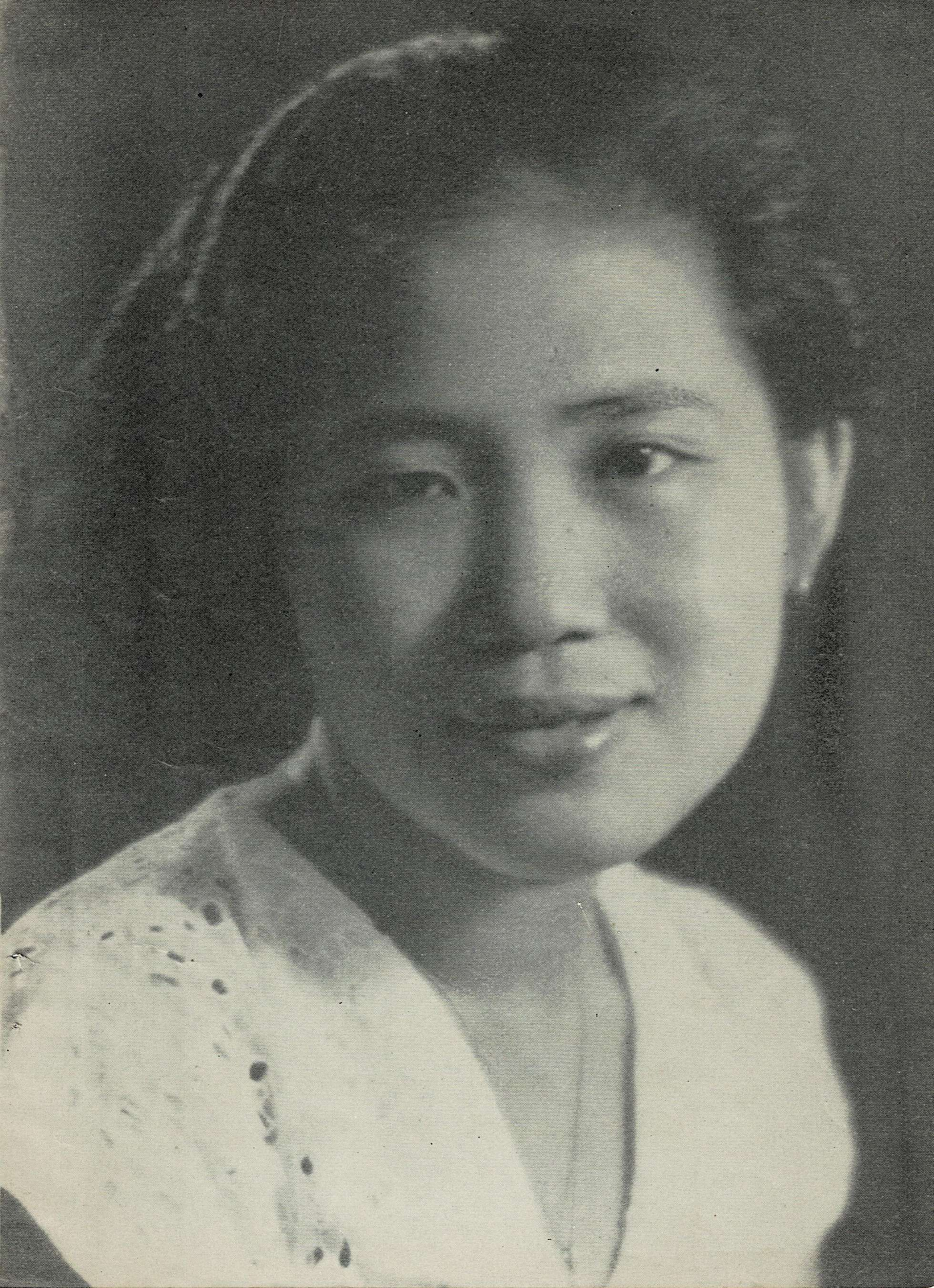
กรมศิลปากร

๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

นางบุญมั่น กาญจนะจิตรา

ชาตะ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๕๗

มตะ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๖

คำไว้อาลัย .....

บุญมั่น กาญจนะจิตรา เป็นธิดานายกวย นางบวย จิตระจินดา เกิดที่ท่าเตียน ตำบลพระบรมมหาราชวัง อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๕๘ ได้ทำการสมรสกับนายประชุม กาญจนะจิตรา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ มีบุตรด้วยกัน ๒ คน คือ :-

๑. นายสุรพล กาญจนะจิตรา อายุ ๑๖ ปี

๒. ด.ช. นนทิกร กาญจนะจิตรา อายุ ๘ ปี

ก่อนการสมรส บุญมั่น ประกอบอาชีพทางค้าขาย เป็นผู้จัดการโรงงานเครื่องสำอางที่มีชื่อเสียงในขณะนั้นแห่งหนึ่ง เมื่อทำการสมรสแล้ว จึงได้ทำการค้าขายส่วนตัวที่ใกล้สี่แยกเสาชิงช้า ถนนบำรุงเมือง อำเภอพระนคร จนกระทั่งถึงแก่กรรม โดยปกติบุญมั่นเป็นผู้สนใจในทางพระพุทธศาสนา เป็นสมาชิกของพุทธธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย และสมาคมศิษย์อนงคาราม ได้ประกอบการกุศลอยู่เป็นเนืองนิตย์ ก่อนถึงแก่กรรมก็ได้ตั้งใจจะอุปสมบทสามเณรเปรียญ ๕ ประโยคเป็นพระภิกษุรูปหนึ่ง หากแต่สามเณรรูปนั้นอายุยังไม่ครบที่จะอุปสมบทได้ในระหว่างฤดูกาลเข้าพรรษาปีนี้ จึงไม่ได้บำเพ็ญกุศลสมความตั้งใจ แต่บัดนี้เจ้าภาพงานศพก็ได้ทำการอุปสมบทสามเณรเป็นพระภิกษุเพื่อ

อุทิศส่วนกุศลให้สมความประสงค์เรียบร้อยแล้ว ในด้านชีวิตของครอบครัว บุญมั่นเป็นผู้มีความกตัญญูต่อบุพการี ญาติและพี่ ๆ อย่เสมอ เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรม ก็รับภาระเป็นเจ้าภาพงานศพแต่ผู้เดียว นอกจากนั้นก็ได้ปฏิบัติหน้าที่แม่เรือนที่ดีของสามีและแม่ที่ดีของลูก ๆ สำหรับผู้เขียนนั้น เธอเป็นทั้งภรรยา มิตร และที่ปรึกษาที่ให้กำลังใจตลอดมา บุญมั่นได้ใช้ความอุตสาหะวิริยะประกอบอาชีพเพื่อความเป็นปึกแผ่นมั่นคงแห่งครอบครัว โดยมิได้คำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก บางครั้งทำงานจนไม่คำนึงถึงเวลาพักผ่อนและการรับประทานอาหาร ตรากตรำทำงานเกือบตลอดคืน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ร่างกายทรุดโทรมและเริ่มเป็นหืดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นต้นมา

ในด้านการสังคม บุญมั่นเป็นที่รักใคร่ของผู้ที่เคารพนับถือและเพื่อน ๆ เพราะเป็นผู้มีนิสัยร่าเริง คุยสนุก เป็นผู้เสียสละไม่เอาเปรียบผู้ใด เห็นอกเห็นใจผู้ที่ได้รับทุกข์ จนบางครั้งตัวเองกลับต้องพลอยเดือดร้อนไปด้วย เป็นผู้ที่ถืออุดมคติว่า ถ้าผู้ใดมาขอความช่วยเหลือ หากไม่ได้ช่วยผู้นั้นแล้ว ทำให้จิตใจตัวเองไม่มีความสุข

ชีวิตบั้นปลายของบุญมั่นป่วยด้วยโรคหืด เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๕ ได้เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นเวลาประมาณหนึ่งเดือน เมื่อรู้สึกสบายดีก็กลับมาอยู่บ้าน ต่อมาเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๖ ได้เข้าไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์อีกครั้งหนึ่ง

ตามคำแนะนำของนายแพทย์เพื่อตรวจร่างกายและหัวใจ การป่วยครั้งนี้ความรู้สึกของผู้อยู่ใกล้ชิด เห็นว่าสุขภาพดีกว่าการป่วยครั้งก่อน และคาดกันว่าจะกลับบ้านได้ในไม่ช้า ในตอนเย็นของวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๐๖ คุณภัตรา เมนะคงคา คุณประยูรกับคุณอุดม สมิติ ผู้ซึ่งมีความรักนับถือและสนิทสนมกันเสมือนญาติอันสนิทได้ไปเยี่ยม การสนทนากันในวันนั้นเต็มไปด้วยความสนุกสนาน พากันหัวเราะอย่างเบิกบานจนไม่น่าคิดว่ามีผู้ป่วยอยู่ในกลุ่มสนทนานั้น นายแพทย์ไพโรจน์ วัฒนศิริธรรม หลานชายซึ่งอยู่ ณ ที่นั้นด้วย กล่าวว่า คุณอาคงกลับไปบ้านได้เร็วกว่าการป่วยครั้งก่อนแน่ ๆ และต่อมา พ.ต.อ. พิสิษฐ์ กรดิลก ผู้ซึ่งบุญมั่นนับถือเป็นพี่ชายก็ได้ไปเยี่ยม ปรากฏว่าผู้ป่วยรับประทานอาหารได้เป็นอย่างดี ทำให้ทุกคนดีใจและมั่นใจว่าคงจะกลับบ้านได้ในเร็ววันนี้ แต่ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ย่อมไม่เที่ยงแท้ ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น คือ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๖ เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. บุญมั่น ตันชั้นรู้สึกหายใจไม่สะดวก จึงให้เด็กที่เป็นเพื่อนเผ้าไข้ไปตามนายแพทย์เวร นายแพทย์เวรได้ฉีดยา ให้อ๊อกซิเยนและน้ำเกลือ จนเวลา ๐๗.๐๐ น. เศษ ผู้เขียนจึงได้รับโทรศัพท์ว่าบุญมั่นอาการหนักมาก เมื่อผู้เขียนและลูกไปถึงโรงพยาบาล บุญมั่นไม่สามารถพูดอะไรได้แล้ว ได้แต่สั่นศีรษะแสดงถึงความอ่อนเพลีย ตอนนี้ความหวังที่จะช่วยชีวิตให้รอดพ้นจากมัจจุราชเริ่มเลือนลางเต็มที เมื่อได้สติจึงขอให้พยาบาลโทรศัพท์ไปตามนายแพทย์ผู้ชำนาญทางโรคหัวใจซึ่ง

เป็นเจ้าของไข้ เมื่อนายแพทย์มาถึงตรวจอาการแล้ว ได้แสดงความหมดหวังและแสดงความเสียใจต่อผู้เขียนและลูก ซึ่งตอนนั้นหมดความรู้สึกไปชั่วขณะ รู้สึกว่าร่างกายเย็นเฉียบ ไม่สามารถพูดอะไรได้ ได้แต่คอยดูลมหายใจที่ผ่านท่อยางลงมายังแก้วน้ำที่ยังกระเพื่อมอยู่ แล้วก็กระเพื่อมน้อยลง ๆ ทุกที เสมือนนาฬิกาที่ค่อย ๆ หมดลานลงอย่างช้า ๆ จน.....ในที่สุด น้ำในแก้วก็สงบนิ่งเมื่อเวลา ๑๑.๑๕ น. ทุกสิ่งทุกอย่างในห้องนั้นเงียบสงัด บุญมั่นได้จากไปแล้วด้วยอาการอันสงบ

บุญมั่นได้จากญาติมิตร สามีและลูกที่รักไปแล้วด้วยโรคหัวใจวายอย่างกะทันหัน มิได้มีผู้ใดคาดคิดมาก่อน ทำให้ผู้เขียนและลูกเศร้าสลดอย่างสุดที่จะบรรยายได้ นนทิกรลูกคนเล็กซึ่งอยู่ที่บ้าน เมื่อทราบว่าแม่สุดที่รักจากไปอย่างไม่มีวันกลับมาอีก ได้ร่ำไห้คร่ำครวญด้วยเสียงอันดังอย่างที่ไม่เคยร้องมาก่อน ลูกว้าเหว่มากเมื่อแม่ที่ให้ความรักความเอ็นดูอย่างใกล้ชิดตั้งแต่แรกเกิดและไม่เคยพรากจากกัน ต้องมีอันเป็นไปอย่างไม่ทันได้เตรียมใจไว้ก่อนเช่นนี้ นับว่าเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงในชีวิตของครอบครัวของเรา แต่ก็ไม่มีทางที่จะแก้ไขได้ นอกจากจะทำบุญและอธิษฐานอยู่เสมอว่า ถ้าชาติหน้ามีจริงขอให้เรากลับมาอยู่ร่วมครอบครัวเดียวกันอีก นอกเหนือสิ่งอื่นใด ความตายจะพรากได้ก็แต่สังขารร่างกาย กรรมดีที่เธอทำไว้ยังจะปรากฏสืบไปชั่วกัลป์

ในโอกาสสุดท้ายนี้ ผู้เขียนและลูกขอน้อมระลึกถึงพระคุณท่านที่เคารพนับถือ ตลอดจนญาติและมิตรที่ได้ให้ความเมตตาและเป็นกำลังใจแก่เรา ในท่ามกลางความเศร้าสลดอย่างแสนสาหัส โดยกรุณาแสดงความเสียใจด้วยตนเองทางโทรศัพท์ โทรเลขและทางจดหมาย นับตั้งแต่วันรดน้ำศพ วันบรรจุศพ นอกจากนี้ยังได้กรุณาเป็นเจ้าภาพในงานสวดอภิธรรม ร่วมบำเพ็ญกุศลทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน จึงขอถือโอกาสขอบพระคุณเป็นอย่างสูงยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอกุศลผลบุญที่ได้ร่วมกันบำเพ็ญเพื่อบุญนั้น กาญจนะจิตราจงสนองให้วิญญาณของเธอไปสู่สุคติภพชั่วนิรันดร.

ส่วนจัดและควบคุมที่ดิน
กรมทหาร

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

สารบาญ

คำนำ	หน้า ก
คำไว้อาลัย	หน้า - ๑ -
สุภาษิตสอนสตรี	หน้า ๑
รำพันพิลาป	หน้า ๒๑
นิราศเมืองแกลง	หน้า ๔๗
นิราศอิเหนา	หน้า ๗๑

สุภาษิตสอนสตรี

๏ ประนมหัตถ์นมัสการขึ้นเหนือเศียร
ต่างประทีปโกสุมปทุมเทียน
อันเป็นมิ่งโมลีสี่ทวีป
ก่ำวงลับดับไกลนัยนา
ฉันชื่อภู่ผู้ประดิษฐ์คิดสนอง
ให้ประเสริฐเลิศล้ำด้วยคำคม

๏ ขอเจริญเรื่องตำรับฉบับสอน
อันความชั่วอย่าให้มัวมีระคาย
ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล
เป็นสาวแส้แร่รวยสวยสะอาด
แม้นแตกร้าวรานร่อยถอยราคา
อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้กายสูง
ค่อยเสงี่ยมเจียมใจจะไว้วาง

๏ จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอนทรย
จะเก็บไรไว้ผมให้สมพักตร์
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ
ใครเห็นน้องต้องนิยมชมไม่ขาด
ถึงรูปงามทรามสงวนนวลอนงค์
จำนงเนียรนบบาทพระศาสดา
ดังประทีปส่องทั่วทุกทิศา
สู่มหาห้องนิพพานสำราญรมย์
ขอประคองคุณใส่ไว้เหนือผม
โดยอารมณ์ดำริรักชักภิปราย ฯ

ชาวประชาราษฎรสิ้นทั้งหลาย
จะสืบสายสริยวงศ์เป็นมงคล
บำรุงรักกายไว้ให้เป็นผล
จึงจะพ้นภัยพาลการินทา
ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง
ดูเยี่ยงยูงแวยังมีที่วงหาง
ให้ต้องอย่างกิริยาเป็นนารี ฯ

ให้สมควรรับพักตร์ตามศักดิ์ศรี
ดูฉวีผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เขิน
คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง
ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ไม่รู้จักแต่งองค์ก็เสียงาม ฯ

◎ ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินนาด ค่อยเยื้องยาตรยกย่างไปกลาง
สนาม
อย่าไกวแขนสุดแขนเข้าห้ามปราม เสงี่ยมงามสงวนไว้แต่ในที
อย่าเดินกรายยายอกยกผ้าหม อย่าเสยผมกลางทางหวางวถ
อย่าพูดเพ้อเจ้อไปไม่สู้ดี เหย้าเรือนมีกลับมาจึงหารือ
ให้กำหนดจดจำแต่คำชอบ ผิดระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ
อย่านุ่งผ้าพกใหญ่ใต้สะดือ เขาจะลือว่าเล่นไม่เห็นควร
อย่าลืมตัวมัวเดินให้เพลินจิต ระวังปิดปกบ้องของสงวน
เป็นนารีที่อายหลายกระบวน จงสงวนศักดิ์สง่าอย่าให้อาย
อนึ่งเนตรอย่าสังเกตให้เกินนัก จงรู้จักอาการประมาณหมาย
แม้นประสบพบเหล่าเจ้าชู้ชาย อย่าซม้ายทำซม้อยตะบอยแล
อันนัยน์ตาพาตัวให้มัวหมอง เหมือนทำนองแนะออกบอกกระแส
จริงมิจริงเขาเอาไปเล่าแซ คนรังแกมันก็ว่านัยน์ตาคม ฯ

◎ อันที่จริงหญิงชายย่อมหมายรัก มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
แม้นจักรักรักไว้ในอารมณ์ อย่ารักชมนอกหน้าเป็นราคี
ดังพฤกษาต้องวายุพัดโบก เขยื้อนโยกก็แต่กิ่งไม่ทิ้งที่
จงยับยั้งชั่งใจเสียให้ดี เหมือนจามรีรู้จักรักษากาย
อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ พึ่งประเวศผุดพ้นชลสาย
หอมผกาเกสรขจรจาย มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ครั้นได้ชมสมจิตพิศวาส ก็นิราศแรมจรัลผันผยอง
ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเที่ยวจดลอง ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน
แม้นชายใดใจประสงค์มาหลงรัก ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น

อันความรักของชายนั้นหลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด
จงพินิจพิศดูให้รู้แน่ อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
เปรียบเหมือนคิดปริศนาอย่าไว้ใจ มันมักไพล่แพลงขุมเป็นหลุมพราง
อันแม่สื่ออย่าได้ถือเป็นบรรทัด สารพัดเขาจะพูดนี้สุดอย่าง
แต่ล้วนดีมีบุญลูกขุนนาง มาอวดอ้างให้อนงค์หลงอาลัย
อันร้ายดีมิได้เห็นเป็นแต่ว่า จะคาดหน้าแน่ลงที่ตรงไหน
เหมือนเขาหลอกบอกลาภถึงเมืองไกล อย่าควรไปตามคำเขารำพัน
ทางไกลตาอุปมาเหมือนเสียเนตร สุดสังเกตเท็จจริงทุกสิ่งสรรพ์
เขาจะนำไปให้ตายก็ตายพลัน คนทุกวันเชื่อมันยากปากมันโกง
อันแม่สื่อคือบิศาจที่อาจหาญ ใครบนบานเข้าสักหน่อยก็พลอยโผง
อย่าเชื่อนักมักตับจะคับโครง มันชักโยงอยากกินแต่สินบน
อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเราหมด ต้องกำสรดโศกร้างอยู่กลางหน
จงฟังหูไว้หูกับผู้คน สับยุบลเสียให้แน่อย่าแร่ไป ฯ

◎ คิดถึงตัวหาผัวนี้หายาก มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงใหล
คนสูบฝิ่นกินสุราพาจัญไร แม้นหญิงใดร่วมห้องจะต้องจน
มักเบียดเบียนบีฑาประดาเสีย เหมือนเลี้ยงเหี้ยอัปรีย์ไม่มีผล
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นตน แล้วชุกซนตีชิงเที่ยววิ่งราว
ที่บางคนนั้นชั่วเป็นหัวไม้ ให้พอใจชกตีเขามีฉาว
ท่านจับได้ใส่ตรวนพรวนคอยาว แล้วบอกข่าวโศกศัลย์ถึงภรรยา
เขาเป็นผัวตัวเป็นเมียเสียไม่ได้ มีหาไม่เงินทองก็ต้องหา
ไม่เสียลดเสียหลั่นพันธนา ค่าฤชาก็ต้องเสียขายเมียลง
เพราะมีผัวชั่วไปจึงได้ยาก แสนลำบากบอบนักอย่ามักหลง
บ้างเล่นเบี้ยเสียถั่วม้วยทะนง หน่อยก็ลงจำนำเขาร่ำไป

มีข้าวของเคยผูกให้ลูกเต้า ก็เบียนเอาสิ้นสุดหาหยุดไม่
ลงชั้นว่าผ้าผ่อนท่อนสไบ เอาไปไคว่เล่นโปจนโซโซม
ยังแต่เมียเกลี้ยไกล่ไปขายซื้อ คอยหารือร่วมภิรมย์เมื่อชมโฉม
ครั้นรักผัวก็จะม้วด้วยลมโลม ต่อล้มโครมแล้วก็ครวญหวนถึงตัว
จะคิดทำอย่างไรก็ใช่ที่ ต้องรับหน้ายากแค้นใช้แทนผัว
ถ้าคนผู้รู้สึกสำนึกตัว จะยังชั่วด้วยไม่เฉยชะเลยใจ
จะหาคู่สู่สมนิยมหวัง จงระวังชั่วช้าอัชฌาสัย
ที่ชายดีนั้นก็มีอยู่ถมไป ใช่วิสัยเขาจะชั่วไปทั่วเมือง
แต่ใจคนมักจะรนไปหาผิด ครั้นได้คิดจิตตรอมออกผอมเหลือง
ต้องเดือดดินกินน้ำตาอยู่นองเนือง สุดจะเปลื้องราคินให้สิ้นคาว ฯ

◎ เป็นสตรีสดดีแต่เพียงผัว จะดีชั่วก็แต่ยังกำลังสาว
ลงจนสองสามจืดไม่ยืดยาว จะกลับหลังอย่างสาวสิเต็มตรอง
ถ้าคนดีมิได้ช้าระย่ำยับ ถึงขัดสนจนทรัพย์ไม่เศร้าหมอง
คงมีผู้ชูช่วยประคับประคอง เปรียบเหมือนทองธรรมดาราคามี
ถ้าแม้นตัวชั่วช้าระย่ำแล้ว จะบ่ดแผ้วถางผีนไม่คืนที่
เหมือนทองแดงแฝงฝ่าเป็นราคี ยากจะมีผู้ประสงค์จำนงใน
จงรักตัวอย่าให้มัวราคีหมอง ถือทำนองแบบโบราณท่านขานไข
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ จงอยู่ในโอวาทญาติวงศ์
แม้นร้จักรักร่างเป็นอย่างยิ่ง จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
จงกำหนดอตส่าห์รักษาทรง อย่าลุ่มหลงด้วยอุบายของชายพาล
อันคำคมลมบุรุษนั้นสุดกล้า เขาย่อมว่าสรรนินทากินหวาน
จงระวังตั้งมั่นในสันดาน อย่าลนลานหลงละเลิงด้วยเชิงชาย
เขารักจริงให้สู่ขอกับพ่อแม่ อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามง่าย

เขาไม่เลี้ยงไล่ขับจะอับอาย ต้องเป็นหม้ายอยู่กับบ้านประจานตน
ข้างพ่อแม่ก็จะโกรธพิโรธร่ำ จะจองจำตีโบยออกโหยหน
ด้วยท่านอายขายหน้าประชาชน ไม่รักตนเราจึงต้องมาหมองมัว
ถ้าปะว่าแม่พ่อใจคอร้าย กลับซื้อขายคิดเอากับเจ้าผัว
แม้นชายจนคนขัดพลัดเข้าตัว เราทำชั่วก็ต้องขายกายเราเอง
จะชิงโกรธโทษผู้ใหญ่ว่าไม่รัก เพราะเราคิดผิดนักไม่เหมาะเหมง
ชั้นพ่อแม่ของตัวไม่กลัวเกรง ใจตัวเองพาหลงไปลงตม
ท่านเลี้ยงมาว่าจะให้เป็นหอห้อง หมายจะกองทุนสินกินชนม
ครั้นลูกตัวชั่วถ่อยน้อยอารมณ์ จึงตรอมตรมโกรธบุตรนี้สุดใจ
แม้นลูกดีก็จะมีศรีสง่า ญาติวงศ์พงศาก็ผ่องใส
ถึงเพื่อนบ้านฐานถิ่นที่ใกล้ไกล ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร ฯ

◎ จงรักนวลสงวนงามห้ามใจไว้ อย่าหลงใหลจำคำที่ร่ำสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร อย่ารีบร้อนเร็วนักมักไม่ดี
เมื่อสุกงอมหอมหวนจึงควรหล่น อยู่กับต้นอย่าให้พรากไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามดี เมื่อบุญมีคงจะมาอย่าปรารมภ์
อย่าคิดเลยคู่เชยคงหาได้ อุตส่าห์ทำลำไพ่เก็บประสม
อย่าเกียจคร้านการสตรีจงนิยม จะอุดมสินทรัพย์ไม่อับจน
ถ้าแม้นทำสิ่งใดให้ตลอด อย่าทิ้งทอดเที่ยวไปไม่เป็นผล
เขม้นขะมักรักงานการของตน อย่าซุกซนคบเพื่อนไพล่เชือนแช
เมื่อเหนื่อยอ่อนนอนหลับอยู่กับบ้าน อย่าเที่ยวพล่านพูดผลอประจ่อประแจ
อะไรฉาวกราวเกรียวอย่าเหลียวแล พึงให้แน่เนื้อความค่อยถามกัน
ระวังดูเรือนเหย้าแลข้าวของ จะบกพร่องอะไรที่ไหนนั่น

เห็นไม่มีแล้วอย่าอ้างว่าช่างมัน จงผ่อนผันเก็บเล็มให้เต็มลง
มีสลึงพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมื้อเป็นคราวทั้งคาวหวาน
เมื่อพ่อแม่แก่เถ้าชรากาล จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ
ด้วยชนกชนนีนั้นมีคุณ ได้การุณเลี้ยงรักษามาจนใหญ่
อุ้มอุทรบ่อนข้าวเป็นเท่าไร หมายจะได้พึ่งพาธิดาดวง
ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปถัมภ์ กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง กว่าจะล่วงลุถึงซึ่งพิมาน
เทพไทในห้องสิบหกชั้น จะชวนกันสรรเสริญเจริญสาร
ว่าสตรีนี้เป็นยอดยุพาพาล ได้เลี้ยงท่านชนกชนนี ฯ

◎ ที่บางนางนั้นก็ทำทุจริต มิได้คิดคุณท่านเท่าเกศี
เห็นพ่อแม่ยากไร้ไม่ใยดี ดูเป็นที่อายเพื่อนเบือนอารมณ์
เขาถามไถ่ว่ามิใช่เป็นพ่อแม่ ทำพูดแก้เกลื่อนกลับจะทับถม
ให้ตามหลังบังคับด้วยคำคม ไม่ชื่นชมยกชูขึ้นบูชา
คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวาตม์ คงไม่คลาดแคล้วนรกตกถลา
ไม่เห็นเดือนเห็นตะวันพระจันทรา ทรมาหมกไหม้ในไฟฟอน
ถ้าอยู่ไปในมนุษย์โลกเล่า เทพเจ้าท่านก็แช่งแสร้งสังหรณ์
ให้ยากยับอับปราอนาทร ยิ่งกว่าทำมารดรให้ร้อนใจ
แม้นจะมีเงินทองของทั้งหลาย คงฉิบหายมั่นคงอย่างสงสัย
จะเกิดโจรราวีอัคคีภัย เพราะว่าใจหยาบช้าคิดทารุณ
หญิงเช่นนี้ชายอย่าได้ไปร่วมรัก จะเสื่อมศักดิ์เสียเช่นเป็นสถุล
แต่พ่อแม่เจียวยังใจไม่การุณ เนรคุณมิได้คิดอนิจจัง

ซึ่งสตรีที่ท่านดีอย่าดูเยี่ยง จงหลีกเลี่ยงเสียให้พ้นคนชั่ถัง
แม้นร่วมรอยก็จะพลอยระยำมัง ดุจดังเอาทองแดงเข้าแฝงกุม ฯ

๏ จะสอนใจไว้ทุกสิ่งเป็นหญิงสาว ให้พ้นคาวข่าวชั่วเข้ามัวสุม
ให้ผันผ่อนเหมือนหนึ่งนอนในห่วงรุม จงสุขุมคิดแบ่งให้เบาบาง
อย่าทำนอกลักษณะจะเป็นโทษ ตัดประโยชน์พี่น้องเขาหมองหมาง
ถึงจะรักรักให้ยืดอย่าจืดจาง จะไว้วางกิริยาให้น่าดู
จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น อย่าตะคั้นตะคอกให้เคืองหู
ไม่ควรพูดอื้ออึงขึ้นมึงกู คนจะหลู่ล่วงลามไม่ขามใจ
แม้นจะเรียนวิชาทางค้าขาย อย่าปากร้ายพูดจาอัชฌาสัย
จึงซื้อง่ายขายดีมีกำไร ด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา
เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชิวหา
แม้นพูดดีมีคนเขาเมตตา จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะความ
ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี้ยว อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธาว่าหยาบหยาม
เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื้อความตาม มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น
ถึงจะไปในพิภพให้จบทั่ว แต่ความชั่วอย่าให้ผู้ใดเห็น
จงอุตส่าห์ปกปิดให้มิดเม้น จึงจะเป็นคนดีมีปัญญา
เมื่อจะจรนอนเดินดำเนินนั่ง จงระวังในจิตขนิษฐา
อย่าเหม่อเมินเดินให้ดีมีอาฌา แม้นพลั้งพลาดบาทาจะอายคน
เห็นผู้ใหญ่หรือใครเขานั่งแน่น อย่าไกวแขนบิดเช่นไม่เห็นหน
ค่อยวอนว่าข้าขอจรดล นั่นแลคนจึงจะมีปรานีนาง
แม้นสมรจะไปนอนที่เรือนไหน อย่าหลับไหลลืมกายจนสายสาง
ใครเห็นเข้าเขาจะเล่านินทานาง ความกระจ่างออกกระจายเพราะ
กายตัว

ถ้าจะนั่งก็นั่งระวังผ้า ไม่อาฌาเขาจะพากันยิ้มหัว
ยามสำรวลก็อย่าสรวลให้เมามัว แม้นจะหัวหัวร่อพอสบาย
เมื่อยามยิ้มยิ้มไว้แต่ในพักตร์ อย่ายิ้มนักเสียสง่าพาสลาย
อย่าท้าวแขนท้าวคางให้ห่างกาย อย่ากรีดกรายกรอมเพลาะเที่ยวเราะเริง
จะแต่งตัวก็อย่ามัวแต่การแต่ง อย่าทาแป้งจับกระเหม่าเข้าจนเหลิง
ใช่บ้านนอกขอกนามาแต่เยิง ทำเซาะเซิงเขาจะโห่วิ่งโร่ไป ฯ

◎ เมื่อยามตรุษยามสงกรานต์มีงานหลวง แต่งให้งามตามกระทรวงหาว่าไม่
ครั้นสิ้นเขตเทศกาลทำงานไป อย่าร่ำไรผัดหน้าทั้งตาบี
เมื่อไปเป็นชาววังจึงนั่งแต่ง แต่พอแจ้งเข้าก็จับกระจกหวี
ด้วยสำราญการอะไรนั้นไม่มี จะหาคู่ดูแต่ที่เจ้าพระยา
อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด ให้รู้กิจการหญิงทุกสิ่งสา
เพื่อมีผัวพลเรือนเหมือนกันนา จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย
รู้วิชาให้รู้เป็นครูเขา จึงจะเบาแรงตนเร่งขวนขวาย
มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย ตัวเป็นนายโง่เง่าบ่าวไม่เกรง
การวิชาหาประดับสำหรับร่าง อย่าเอาอย่างหญิงโกงที่โฉงเฉง
การมิดีที่ชั่วจงกลัวเกรง อย่าครื้นเครงขับร้องคะนองใจ
คิดแต่ยากแต่จนเร่งขวนขวาย อย่าให้กายตกยากลำบากได้
พออิ่มเช้าอิ่มเย็นไม่เป็นไร อย่าพอใจเชื่อช้ำเขาก้ำเกิน
ค่อยเสงี่ยมเจียมตนจนเสียก่อน ค่อยผันผ่อนที่หลังเขาสรรเสริญ
อย่าเบ้อเย้อพกใหญ่ออกให้เกิน ละเมิดเมินหมิ่นนักมักจะอาย
อย่าอวดดีมีทรัพย์เที่ยวจับแจก ทำเกี่ยวแผ่กมุงบ่าพาฉิบหาย

ใครจะช่วยตัวเราก็เปล่าดาย อย่ามักง่ายเงินทองของสำคัญ
เห็นผู้ดีมีทรัพย์ประดับแต่ง อย่าทำแข่งวาสนากระยาหงัน
ของตัวน้อยก็จะถอยไปทุกวัน เหมือนตัดบั่นต้นทุนสูญกำไร
จงนุ่งเจียมหมเจียมเสงยมหงม อย่ากระหยิ่มยศถาอชฌาสย
อย่านุ่งรายกรายกรุยทำฉุยไป ตัวมิใช่ชาววังไม่บังควร ฯ

๏ อย่าคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว ที่แต่งตัวไว้จริตผิดกระสวน
สุริย์ฉายบ่ายคล้อยเที่ยวลอยนวล เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เขารู้กล
พอรุ่งเช้าเผ้าแต่มองส่องเกศี ให้เวียนหวีได้วันละพันหน
ตรงการงานแล้วขี้คร้านเป็นกังวล แต่งแต่ตนมิได้เว้นสักเวลา
ครั้นได้ยินเสียงกลองมาก้องหู ยังไม่รู้เนื้อความเที่ยวถามหา
วันนี้มีละครใครที่ไหนมา แม้นร้ว่าเจ้ากรับเต้นหรับไป
นั่งพินิจพิศโฉมประโลมหลง ดูจนปลงกรรมฐานเหงื่อกาฬไหล
บ้างก็เห็นว่างามเลยตามไป ช่างกระไรหนอขนิษฐ์ไม่คิดอาย
บ้างก็รักข้างนักเลงเล่นเครงครื้น เที่ยวกลางคืนคบเพื่อนเดือนหงาย

หงาย

ห่มเพลาะดำทำปลอมออกกรอมกาย พวกผู้ชายชักพาเที่ยวร่าเริง
ครั้นไปไปใจแตกลงแหกคอก ปะเตะปลอกต้ำผางวางจนเหลิง
ความญหมอรอไม่ติดเห็นผิดเชิง จะเบิดเบิ่งเข้าบ่าไปท่าเดียว
ใครจะห้ามปรามไว้ก็ไม่ฟัง ทำส่งเสียงเถียงดังให้กราดเกรี้ยว
ถือว่าตนเปรื่องฉลาดปราดประเปรียว ประจบเที่ยวรู้จักทุกพักตรา
พูดก็มากปากก็บอนแสนงอนนัก เห็นเขารักกันไม่ได้ใจอิจฉา
เที่ยวรอนราญจนเพื่อนบ้านเขาระอา นั่งที่ไหนให้นินทาเขาเป็นแดน
ที่ส่วนตัวถึงจะชั่วออกล้นพ้น สู้บิดปกยกตนนี่สุดแสน

ไม่ทำมาหากินจนสิ้นแกน ก็เลยแล่นเข้าบ่อนนอนสบาย
หญิงเช่นนี้เห็นไม่มีเจริญแล้ว ให้แว่วแว่วอยู่ข้างทางฉิบหาย
ลงสูบฝิ่นกินเหล้าอยู่เมามาย ไม่เสียดายอินทรีย์เท่าขี้เล็บ
มือก็ไวใจก็กล้าหน้าก็ด้าน จะเอาขวานเข้าไปถากไม่อยากเจ็บ
แต่ผ้าขาดก็ไม่ปรารถนาเย็บ ขี้เกียจเก็บผลัดวางไว้กลางเรือน
อันการเหย้าแล้วไม่เอาเป็นธุระ คิดแต่จะเที่ยวตลบไปคบเพื่อน
คบกันได้แต่นิสัยพวกแชเชือน จะคบคนพลเรือนก็เต็มที
ชั้นจะยืมของใครเขาไม่เชื่อ ด้วยตัวเหลือโป้ปดสบถถี่
ปากก็หวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี ข้าวของมีให้ไปมิได้คืน
แม้นใครไปสมทบเข้าคบค้า จนชั้นผ้าไม่ติดตัวแต่สักผืน
มีแต่ภัยให้ระยำทุกค่ำคืน ใครจะชื่นชมชิดไปคิดคบ
หญิงไม่ดีนั้นก็มีอยู่หลายพวก จำจะบวกบอกใส่เสียให้จบ
ที่คนดีจะได้ดูให้รู้ครบ หล่อนจะได้ไม่คบพวกคนพาล ฯ

◎ หญิงพวกหนึ่งนั้นขันทำบั้นเจ๋อ เผ้าเบ้อเย้อหยิ่งเกินกับภูมิฐาน
ไม่เจียมจนเลยว่าตนต่ำสันดาน เห็นที่ท่านเป็นขุนนางอ้างเข้ามา
ล้วนคุณลุงคุณปู่อยู่ทุกแห่ง เที่ยวแอบแฝงพิงพาดวาสนา
พวกผู้ดีไม่นึกตรึกเจรจา เป็นพี่น้องร่วมพ้านั้นเห็นจริง
ช่างพูดได้ไม่อายแก่ปลายลิ้น เป็นคนสิ้นความคิดผิดผู้หญิง
ถึงพูดไปใครเขาจะเห็นจริง เขาว่าหยิ่งยกยศเหมือนมดตะนอย
ถึงจะอวดอ้างไปที่ไหนนั่น เขารู้ทันอยู่ว่าเช่นเจ้าเป็นหอย
ถ้าสันดานการผู้ดีคงมีรอย ไม่กล่าวถ้อยเขาก็รู้ว่าผู้ดี
อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้เกินศักดิ์ เขาจะมักเหม็นปากเหมือนซากผี
เปรียบเหมือนเกลือเจือปนกับชลธี มันก็มีแต่จะจืดไม่ยืดยาว ฯ

๏ ที่บางคนจนยากไม่อยากทุกข์ ถือว่าสุขอยู่แก่ตาข้าเบ็นสาว
อุตส่าห์แต่งแบ่งขมิ้นไม่สิ้นคราว ไม่สร้อยเศร้าสู้ตาประชาชน
ทำไมแก่เงินทองของทั้งหลาย เห็นหาง่ายสารพัดไม่ขัดสน
ถือว่ารปกงามไม่คร้ามจน ลงแต่งตนขายกินจนสิ้นดี
สุภาษิตท่านประดิษฐ์ประดับไว้ ว่าผู้ใดงามพักตร์สมศักดิ์ศรี
ถึงเป็นองค์สุริย์วงศ์พระจักรี แม้นไม่มีสินทรัพย์แล้วลับไป
ทุกวันนี้มีทรัพย์เขานับหน้า อย่าถือว่าตนงามตามวิสัย
ถึงงามพักตร์เขาจะรักเจ้าเพียงไร เขาคาดใจเสียว่าเจ้าขี้เกียจการ ฯ

๏ ที่บางคนเห็นที่ท่านมีทรัพย์ แต่งประดับผิวพรรณในสัณฐาน
ประกอบผูกลูกสะกดสร้อยสังวาล แลละลานล้วนสุวรรณอันลออ
เจ้าคนจนมันให้ร่าจะทำบ้าง เอาเยี่ยงอย่างอยากได้น้ำลายสอ
แต่ตัวจนอ้นอั้นตันในคอ ลงเที่ยวผลอไพล่เผลเพทุบาย
หากทองแท้แก้ไขมันไม่คล่อง ต้องเอาทองเสาชิงช้าน่าใจหาย
แต่ล้วนเนื้อสิบน้ำทองคำทวาย สายสร้อยสายหนึ่งก็ถึงสลึงเฟื้อง
แพงไม่เบาเขายังกล้าอุตส่าห์ซื้อ ผูกข้อมือแลงามอร่ามเหลือง
ถึงจนยากอยากบำรุงให้รุ่งเรือง จนทองเหลืองก็ไม่ละจะกละงาม
ก็สาสมกับอารมณ์ไม่เจียมศักดิ์ ทรลักษณ์เหลือตัวชั่วซ้ำสาม
ผู้ดีว่าแล้วขี้ข้าก็พลอยตาม ไม่มีความอายจิตสักนิดเดียว
เขาจึงว่าหน้าสดปรากฏอยู่ สมแก่ผู้ที่ไม่ตรึกนึกเฉลียว
เมื่อน้ำขึ้นขึ้นจะพายไปฝ่ายเดียว ไม่ถึงเลี้ยวก็จะล่มลงจมแปลง
เหมือนหิ่งห้อยน้อยสีหรี่หรุบรู่ จะแข่งสู้สุริยาอันกล้าแข็ง
เห็นไม่ถึงดอกอย่าโกยไปโดยแรง เขาจะแสร้งสรวลว่าเป็นบ้ายศ ฯ

๏ ยังมีพวกหนึ่งนั้นขยันยิ่ง เป็นผู้หญิงสองใจไม่กำหนด
เที่ยวยักย้ายร่ายชมภิรมย์รส ใครมาจดโผจับรับตะกาง
จะรักไหนก็ไม่รักสมัครมั่น เล่นประชันเชิงลองทั้งสองข้าง
ชูตอชูรูเรองเคองระคาง กขดขวางหงสาจะฆ่าฟัน
เพราะนารีมิได้ตรงจำนงหมาย ทำให้ชายเคืองแค้นแสนกระสัน
เหมือนพวกนางโมราวิลาวัณย์ ยื่นพระขรรค์ผัวให้กับไอ้โจร
โอ้ใจนางอย่างนี้ก็มีมั่ง จนลือดังข่าวก้องดังกลองโขน
เพราะนิสัยใจขนิษฐ์เล่นปลิดโยน จนมาโดนกันกระดากไม่อยากเชย
ต่างคนต่างก็เชือนออกเบือนเบือ ต้องเป็นเรือขื้นคานอยู่เฉยเฉย
อันผัวดีที่จะได้อย่าหมายเลย ด้วยมากเชยหลายชู้เขารู้กล ฯ

๏ บ้างลอบเล่นเพลงยาวเมื่อคราวขัด ผีปากจัดตอบต่อข้อนสนธิ์
ที่ไม่สู้รู้กลอนยังร้อนรน เที่ยววานคนแต่งให้พอได้การ
บ้างก็เล่นปริศนาเที่ยวหาของ ให้ถูกต้องตามอารมณ์ประสมประสาน
ครั้นห่อเสร็จส่งให้กับชายชาญ บอกอาการเรื่องรักประจักษ์ความ
ครั้นคิดคิดปริศนานั้นช้าเนิ่น ชวนกันเดินหลีกออกนอกสนาม
ทำดื้อด้านหาญหักไม่รักงาม จนลืมลามลืมบ้านสถานตน
ชนิดนางอย่างนี้มีชุมนัก เป็นโรครักเกิดมารศีรษะขน
ต้องกินยาเข้าสุราพริกไทยปน หมายประจญจะให้ดับที่อับอาย
รักสนุกครั้นได้ทุกข์แล้วถอยคิด จะปกปิดเปลวไฟเห็นไม่หาย
เทพเจ้าท่านไม่เข้าด้วยคนร้าย คงก่อกายขึ้นให้เห็นไว้เป็นตรา
ครั้นคิดล้างอย่างไรก็ไม่สูญ ให้อาดูรพูนเกิดสหัสสา
ทำอย่างไรมันก็ไม่มรณา เป็นเวรบาปนั้นไม่บรรเทา
ถ้ารู้ถึงพ่อแม่ต้องแก้ไข เอาลูกไปมุ่นหมกยกให้เขา

แล้วหาผัวตัวประจำเป็นสำเนา พอบัดเบ่าความอายให้หายแคลง
ที่ชายโหดโฉดเขลาเข้าไปรับ มันช่างหลับตาสนิทไม่คิดแหนง
ดังแผ่นดินสิ้นหญ้าสุธาแพลง มาแอบแฝงเอามันเป็นว่านเครือ
ไม่คิดอายขายหน้านิจจาเอ๋ย เหมือนไม่เคยพบปะจะกละเหลือ
ลูกของเขาเอาเป็นสิทธิ์เผ่าชิดเชื้อ นึกว่าเนื้อบุญธรรมกรรมไม่มี
เหมือนเช่นเราเขาให้ก็ไม่รัก มันขายพักตร์สารพัดจะบัดสี
ถึงรูปร่างอย่างยุพินกินนรี แต่เช่นนี้แล้วไม่ปองประคองเคียง
เป็นขนิษฐ์ชอบแต่คิดให้เป็นหนึ่ง ไม่ควรถึงอย่าให้ถึงกับปากเสียง
เอ่ยว่ารักแล้วให้ได้ร่วมเรียง เป็นคู่เคียงของตัวว่าผัวเมีย
ท่านเปรียบมาเหมือนหนึ่งตราราชสีห์ ไม่พอที่เสียนวลอย่าควรเสีย
เป็นอนงค์แล้วก็คงจะเป็นเมีย ย่อมมีเบี้ยปรับไหมวิสัยนาง
นี่เกิดมาเป็นนารีไม่มีค่า จะเกิดมาทำไมให้หมองหมาง
เหมือนกรวดทรายปรายเล่นไม่เว้นวาง จะเอาอย่างโมราหรือว่าไร
เมื่อไม่ถือตราภูมิไว้คุ้มห้าม คนจึงลามเลยลวนมากวนได้
แม้นรู้จักรักษาถือตราไว้ จะคุ้มภัยให้พ้นมีคนกลัว
อย่าจับปลาสองหัตถ์จะพลัดพลาด จับให้คงลงให้ขาดว่าเป็นผัว
จึงนับว่าคนดีไม่มีมัว ถ้าชายชั่วร้างไปมิใช่ชาย
เป็นผู้หญิงสิ่งใดจะล้ำเลิศ สุดประเสริฐก็แต่ใจไม่เสื่อมสลาย
ถึงรูปทรงนงคราญจะพานคลาย ก็อาจกลายส่งสวยด้วยใจงาม ฯ

◎ บ้างมีผัวตัวอยู่เป็นคู่ชื่น ยังหาอื่นเข้าประคองเป็นสองสาม
ทำรักซ้อนซ่อนสนิทปิดเนื้อความ จนเลยลามเป็นระฆังดังขึ้นเอง
ครั้นรู้ความถามไถ่ก็ไม่รับ เขาเฆี่ยนขับตีด่าว่าข่มเหง
พลอยประจบหลบความไปตามเพลง เพราะผัวเองจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน

ทำองอาจพลาดพลั้งลงทั้งคู่ เขาจับได้ชายชู้ดูน่าขัน
ไม่แปรดแปรันแสนสลดเหมือนทศกัณฐ์ ต้องโศกศัลย์เศร้าใจอยู่ในตรวน
เคยที่นอนหมอนหนนละมนิ่ม ไปนอนทิมกรากกรำเผ้ากำสรวล
เล็นก็กัดหมัดก็กินจนสิ้นนวล แลแต่ล้วนลูกความออกหลามไป
ครั้นเห็นชู้คู่ชมภิรมย์รื่น ก็ไม่ชื่นชมชิดพิสมัย
จะพึ่งชู้ชู้ก็เพียบกรอบเกรียบใจ จะพึ่งผัวตัวก็ไม่เมตตาตน
ตระลาการท่านถามเอาความชั่ว ข้างตัวกลัวก็บอกออกอนุสนธิ์
เขาเฮฮาหน้าสลดต้องอดทน แทบจะค้นดำดินให้สิ้นอาย
ครั้นซักไซ้ไต่ถามได้ความชัด จึงจำกัดศักดินาราคาขาย
ถ้ารักชู้ก็ให้อย่กับชู้ชาย มันเบื่อหน่ายขายกลับเอาทรัพย์คืน
ก็สาสมกับอารมณ์สตรีชั่ว อยู่กับผัวร่วมใจว่าไม่ชื่น
ไปคบชู้ชู้ชักหักทั้งยืน ต้องกล้ำกลืนชลนัยน์อาลัยวอน
ที่ใครเห็นจะเมตตานั้นหายาก มีแต่ปากแช่งอนงค์ส่งสลอน
เพราะเหตุตัวชั่วชื่อลือขจร ที่เคยนอนนั่งสบายว่าไม่ดี
ครั้นลำบากยากใจสิได้คิด แต่มันผิดเสียถนัดต้องบัดสี
ใช่ไม่รู้ว่าเขาห้ามความถ้อยมี ชั่วหรือดีก็ได้ยินสิ้นทุกคน
เออก็ใจเป็นไฉนนะน้องเอ๋ย มันจึงเลยไหลฉ่ำดังน้ำฝน
ช่างไม่คร้ามความชั่วติดตัวตน ทำซกซนจนได้ยากลำบากกาย
มันเสียแล้วถึงจะฝืนไม่คืนศักดิ์ จะลงรักทองบิดไม่มิดหาย
อันความชั่วติดตัวกว่าจะตาย เปรียบเหมือนกายกามีราคีคาว
ถึงบินออกนอกตำบลให้พ้นเขต คงบอกเหตุรู้ว่าใช่กาขาว
ห้ามมันยากปากมนุษย์นี้สุดยาว ไม่แกล้งกล่าวค่อนว่าแก่นารี

ผู้ใดคิดผิดพลั้งเหมือนอย่างว่า ถูกตำราแล้วอย่าโกรธพิโรธพี่
ควรยับยั้งชั่งใจเสียให้ดี ถ้าหลีกลี้เลิกเล่นไม่เป็นไร
แม้นชั่วช้าใครเขาว่าแล้วโกรธเขา เช่นตัวเราผู้แต่งแถลงไข
จะวิบัติบาปกรรมซ้ำหนักไป ถึงตกใต้เทวทัตเพราะขัดเคือง
แม้คนดีมีปัญญาถ้าไม่โกรธ เห็นประโยชน์ตัดชั่วในตัวเปลื้อง
ให้พ้นทุกข์สุขีเป็นศรีเมือง อย่าแค้นเคืองคำข้าขออภัย ฯ

๏ เป็นสตรีมิใช่ชายเสียดายศักดิ์ จะปลูกรักเรรวนหาควรไม่
อันความดีมีอยู่ดูจำไว้ อย่าพอใจรักชั่วให้มัวมอม
จะมีคู่ก็ให้รู้ปรนนิบัติ จะซื่อสัจสุจริตจิตถนอม
อย่าคิดร้ายย้ายแยกทำแปลกปลอม มโนน้อมเสนหาต่อสามี
อย่าคบชู้สู่สมนิยมหวัง ไม่จีรังการดอกบอกโฉมศรี
เขารักหลอกหยอกเล่นดอกเช่นนี้ ถ้าแม้นมีข้าวของต้องบำเรอ
ธุระอะไรจะให้มันเสียของ อันเงินทองผัวสิทำสนำเสนอ
เพราะเชื่อใจภรรยายิ่งกว่าเกลอ ควรบำเรอลูกผัวของตัวตน
จะมีจิตพิศวาสไม่คลาดเคลื่อน เพราะแม่เรือนร่วมใจจึงได้ผล
แม้นนอกจิตคิดร้ายหมายประจญ จะพาตนยากยับอัประมาณ
จงกันภัยในเล่ห์เสนหา อย่าให้มาปนปะจงประหาร
เอาความสัจตัดตั้งปฏิญาณ ถึงเกิดการยากเข็ญไม่เป็นไร
จงซื่อต่อภัสดาสวามี จนชีวีศรีสวัสดิ์เจ้าตัดษัย
อย่าให้มีราคินที่กินใจ อุปไมยเหมือนอนงค์องค์สีดา
ถึงที่สุดทดลองก็ทองแท้ ด้วยนางแน่อยู่ในสัจอธิษฐาน์
หญิงเดียวนี้แม้นมีสัตยา ภัสดาก็ยิ่งรักขึ้นหนักครัน ฯ

๏ แม้นเขารักแล้วอย่าดื้อทำถือจิต เร่งเกรงผิดกลัวภัยใหญ่มหันต์
คำนับนอบสามีทุกวี่วัน อย่าดุดันดื้อดึงตะบึงตะบอน
ยามสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน จุดไต้ไฟเข้าไปส่องในห้องก่อน
ระวังดูปูบัดสลัดที่นอน ทั้งฟูกหมอนอย่าให้มีธุลีลง
ถ้าแม้นว่าภัสดาเข้าไสยาสน์ จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
เขาเมื่อยเหน็บเจ็บปวดในทรวดทรง ช่วยบรรจงนวดพื้นให้บรรเทา
ประพฤติกายสายสมรจะนอนหลับ อย่ากลิ้งกลับมือไม้ไปป่ายเขา
นอนให้ดีมีสติสรเรา อย่าซบเซาอยู่จนแจ้งแสงพยับ
จงรีบฟื้นตื่นก่อนภัสดา น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
จึงหุงข้าวต้มแกงแต่งสำรับ จัดประดับเทียบทำให้น้ำนวล
ทั้งกระโถนคนทีขัดสีไว้ ให้ผ่องใสสวยตาดน่าบ้วน
อีกน้ำท่าอย่าให้ผงลงไปกวน จงใคร่ครวญพิเคราะห์ให้เหมาะการ
แม้นรู้ว่าสามีจะไปไหน แต่ยังไม่ตื่นพรากจากสถาน
ประจงปลุกภัสดาอย่าช้านาน ให้ลุกขึ้นรับประทานโภชนา
จงระวังนั่งดูอยู่ใกล้ใกล้ เผื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา
อย่าให้ต้องร้องตะโกนโพนทนา จงอุตส่าห์ตั้งใจระไวระวัง
อยู่จนผัวรับประทานอาหารแล้ว นางน้องแก้วเจ้าจงกินเมื่อภายหลัง
อย่ากินก่อนภัสดาดูน่าชัง เขาจะรังเกียจใจดูไม่ดี ฯ

๏ ถ้าผัวทำราชการพระผ่านเกล้า เคยเข้าเฝ้าสู่วังนรังศรี
ทั้งล่วมบัดจัดแจงแต่งให้ดี หมากบุหรี่หาใส่ให้ไปกิน
อุตส่าห์ทำบำเรอเสนอสนอง ตามทำนองมิ่งมิตรเป็นนิจสิน
ปรนนิบัติภัสดาอย่าราคิน จึงจะภิญโญยศปรากฏไป ฯ

๑ เกิดเป็นหญิงให้เห็นว่าเป็นหญิง อย่าทอดทิ้งกิริยาอัชฌาสัย
เป็นหญิงครึ่งชายครึ่งอย่าพึงใจ ใครเขาไม่สรรเสริญเมินอารมณ์
แม้นผัวเดือดเจ้าจงดับระงับไว้ อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม
เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำคอยพรำพรม แม้นระดมขึ้นทั้งคู่จะวู่วาม
อันโทโสโมโหไม่อดได้ ความในใจก็จะดังออกกลางสนาม
ที่ชาวบ้านท่านไม่รู้จะรู้ความ อย่าทำตามใจนักมักจะเคย
เอาใจผัวผัวจะรักเจ้าหนักหนา หมั่นนำพาการเรือนอย่าเชือนเฉย
แม้นผัวทุกข์ขุกไข้ไม่เสบย อย่าวายเวยลามลวนให้กวนใจ
จงแย้มสรวลชวนปลอบให้ชอบชื่น เห็นเริงรื่นหัทยาจึงปราศรัย
ค่อยถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงฤทัย แม้นสิ่งไรเขาไม่ชื่นอย่าขืนทำ
จะพูดจาสารพัดประหยัดปาก อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อขำ
ความสิ่งไรในจิตจงบีดงำ อย่าควรนำแนะออกไปนอกเรือน
การสิ่งไรที่ชั่วผัวเขาห้าม ประพฤติตามแบบแผนให้แม้นเหมือน
อย่าดึงดื้อถือตนเป็นคนเชือน จะเอ่ยเอื้อนโอภาให้น่าฟัง ฯ

๑ แม้นพิโรธโกรธขึ้งกับภัสดา อย่านินทาว่าผัวตัวลับหลัง
พึงข่มขืนกลืนไว้ในอุรัง อุตส่าห์บังกลบเกลื่อนที่เงื่อนเงา
จึงจะว่านารีมีความคิด ร้ายกลับดีมิดโทษไม่โฉดเขลา
ถึงใครรู้อยู่ว่าคมต้องชมเรา หนึ่งผัวเล่าเขาก็เห็นว่าเป็นดี
การนินทาด่าผัวนี้ชั่วถ่อย เป็นคนน้อยปัญญาเสียราศี
ถึงร้างหย่าหาใหม่วิสัยมี ชายที่ดีรู้กำพืชก็จืดไป
บ้างทำกลัวตัวสั่นแต่ต่อหน้า ถึงด่าก็สู้นิ่งไม่ติงไหว

ครั้นผัวเดินเกินเลยเฉยเฉียดไป ก็ด่าให้ไม่ดังตั้งกระซิบ
ทำเสงี่ยมเจียมตัวผัวไม่เห็น ดูเหมือนเช่นปากว่าตาขยิบ
ครั้นว่าเขาเข้าใจรู้ไหวพริบ ก็ต้องริบต้องร้างระคางแคลง ฯ

◎ บางนารีที่เป็นนางใจร้ายกาจ หมื่นประมาทท่มเถียงส่งเสียงแข็ง
สำรากก้องร้องแรกแหกกระแชง ตะคอกแกล้งข่มขี่ให้ผัวกลัว
ขู่คำรนบ่นว่าด่าประชด ให้สามีอัปยศลงหดหัว
ลุอำนาจไม่อาจขยาดตัว มัดมือผัวผูกแขวนแค่นเฆี่ยนตี
ทรมานภัสดาน่าสังเวช ดูเหมือนเปรตเวทนาน่าบัดสี
ยังมิหนำซ้ำบ่าวเหล่านารี ที่ไม่มีภัสดาให้มาดู
ข้างฝ่ายผัวใจดีมิได้ว่า นิ่งให้เมียเฆี่ยนด่าน่าอดสู
ดูเหมือนแม่กับลูกผูกขันชู มิได้สู้รบรับสัประยุทธ์
ช่างกระไรใจคอมันอดได้ ดูเหมือนไม่มีจิตผิดบุรุษ
จึงยอมตัวกลัวเมียขนหัวมุด น้อยมนุษย์ที่จะเป็นได้เช่นนั้น
เหมือนเช่นเราแล้วไม่ต้องให้ตีตบ คงสู้รบโต้เต็มให้เข้มขัน
จะถีบถองเสียให้ยับไล่ขับกัน ร้างหย่ามันเสียให้ค้างอยู่กลางคัน ฯ

◎ สุภาษิตซึ่งประดิษฐ์มาไว้นี้ ล้วนแต่มีเยี่ยงอย่างดังเสกสรร
ใช่จะแกล้งแต่งคำมารำพัน คนทุกวันมักอย่างนี้มีอาเกียรณ์
จะร่ำไปสักเท่าไรก็ไม่หมด ขี้เกียจจดเหน็ดเหนื่อยเมื่อยมือเขียน
อุตส่าห์ตรองตริตรึกนึกจำเนียร ตั้งความเพียรผูกข้อต่อเรื่องราว
พอเป็นเรื่องสำหรับดับทุกข์โทษ เป็นประโยชน์แก่สตรีที่สวยสาว

เป็นตำรับแบบฉบับไปยืดยาว ในเรื่องราวสุภาษิตลิขิตความ
ข้อไหนชั่วแล้วอย่ามัวไปขืนทำ จงจดจำบุญบาปอย่าหยาบหยาม
เก็บประกอบเอาแต่ชอบในเรื่องความ ประพฤติตามห้ามใจเสียให้ดี
อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี

ไว้เป็นแบบสอนตนพ้นราคี กันบัดสีคำค่อนคนนินทา
ให้สุขศรีเมืองเลื่องลือพุ้ง หอมจรุงกลิ่นกลั้วทั่วทิศา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา ในใต้หล้าหมายประคองตัวน้องเอย ฯ

ร่ำพันพิลาป

◎ สุนทร[๑]ทำคำประดิษฐ์นิมิตฝัน
ฟังพบเห็นเป็นวิบัติมหัศจรรย์ จึงจดวันเวลาด้วยอาวรณ์
แต่งไว้เหมือนเตือนใจจะได้คิด ในนิมิตเมื่อภวังค์วิสังหรณ์
เดือนแปดวันจันทวา[๒]เวลานอน เจริญพรภาวนาตามบาลี
ระลึกคุณบุญบวชตรวจกสิณ ให้สุดสิ้นดินน้ำทุกราศี
เงียบสงัดวัดวาในราตรี เสียงเบ็ดผีหวีหวีดจังหรีดเรียง
หริ่งหริ่งเรื่อยเฉื่อยชื่นสะอื้นอก สำเนียงนกแสกแถกแสกแสกเสียง
เสียงแมงมุมอุ้มไข่มาใต้เตียง ตอกเพียงผึงผึงตะลึงพึ่ง
ฝ่ายฝูงหนูมูสิกกิกกิกร้อง เสียวสยองยามยินถวิลหวัง
อึ่งอึ้งซึ่งมาทำประจำรัง ริมบานบังบินร้องสยองเย็น
ยิ่งเยือกทรวงง่วงเหงาซบเซาโศก ยามวิโยคยากแค้นสุดแสนเข็ญ
ไม่เทียมเพื่อนเหมือนจะพาเลือดตากระเด็น เที่ยวซ่อนเร้นไร้ญาติ
หวาดวิญญาณ์

[ระลึกความหลัง]

◎ แต่บีวอก[๓]ออกขาดราชกิจ บรรพชิตพิศวาสพระศาสนา
เหมือนลอยล่องท้องชเลอยู่เอกา เห็นแต่น้ำน้ำก็เปลี่ยวสุดเหลียวแล
ดูฟากฝั่งหวังจะหยุดก็สุดเนตร แสนเทวษเวียนว่ายสายกระแส

---

(๑) สุนทร คือ พระภิกษุสุนทรภู่ เวลานี้บวชมาราว ๑๘ หรือ ๑๙ พรรษา

(๒) "เดือนแปดวันจันทวาร์" วันจันทร์ เดือน ๘ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕

(๓) ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗

เหมือนทรวงเปลี่ยวเที่ยวแสวงทุกแขวงแคว ได้เห็นแต่ศิษย์หาพยาบาล

ทางบกเรือเหนือใต้เที่ยวไปทั่ว จังหวัดหัวเมืองสิ้นทุกถิ่นฐาน
เมืองพริบพรี[๑]ที่เขาทำรองน้ำตาล รับประทานหวานเย็นก็เป็นลม
ไปราชพรี[๒]มีแต่พาลจังทานพระ เหมือนไปปะบอระเพ็ดเหลือเข็ดขม
ไปขึ้นเขาเล่าก็ตกอกระบม ทุกข์ระทมแทบจะตายเสียหลายคราว

๑ ครั้งไปด่านกาญจน์บุรีที่กะเหรี่ยง พึ่งแต่เสียงเสือสีห์ชะนีหนาว
นอนน้ำค้างพร่างพนมพรอยพรมพราว เพราะเชื่อลาวลวงว่าแร่แปรเป็นทอง
ทั้งฝ่ายลกถกปอบมันลอบใช้ หากแก้ได้ให้ไปเข้ากินเจ้าของ
เข้าวัสสามาอยู่ที่สองพี่น้อง[๓] ยามขัดข้องขาดมุ้งริ้นยุงชุม
ทุกเช้าค่ำลำบากแสนยากยิ่ง เหลือทนจริงเจ็บแสบใส่แกลบสุม
เสียงฉู่ฉู่หวู่ว่อนเวียนร่อนรุม เป็นกลุ่มกลุ่มกลุ้มกัดนั่งบัดยุง
โอ้ยามยากอยากใคร่ได้เหล็กไหลเล่น ทำทองเป็นปั้นเตาเผาถลุง
ลองตำราอาจารย์ทองบ้านจุง จนเกลือหุงหายสูญสิ้นทุนรอน

๑ คราวไปคิดปริศนาตามตาเถร เขากาเพน[๔]พบมหิงส์ริมสิงขร
มันตามติดขวิดคร่อมอ้อมอทร หากมีขอนขวางควายไม่วายชนม์

---

(๑) เมืองเพชรบุรี

(๒) เมืองราชบุรี

(๓) สองพี่น้อง ตำบลและที่ตั้งอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

(๔) มีเขากาเผ่น อยู่ในท้องที่ตำบลดอนแสลบ อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี สูง ๓๙๓ เมตร เขาพ่อปู่ ก็เรียก

เดชะบุญคุณเพระอนิสงส์ ช่วยดำรงรอดตายมาหลายหน
เหตุด้วยเคราะห์ว่าไว้วางใจคน จึ่งจำจนใจเปล่าเปลืองข้าวเกลือ

◎ โอ้ยามอยู่สุพรรณกินมันเผือก เคี้ยวแต่เปลือกไม้หมากเปรี้ยว
ปากเหลือ
จนแรงโรยโหยหิวผอมผิวเนื้อ พริกกับเกลือกลักใหญ่ยังไม่พอ
ทั้งผ้าพาดบาตรเหล็กของเล็กน้อย ขโมยถอยไปทั้งเรือไม่เหลือหลอ
เหลือแต่ผ้าอาศัยเสียใจคอ ชาวบ้านทอถวายแทนแสนศรัทธา

◎ คิดถึงคราวเจ้านิพพาน[๑]สงสารโศก ไปพิศีโลก[๒] ลายแทง
แสวงหา
ลงหนองน้ำปล้ำตะเข้หากเทวดา ช่วยรักษาจึ่งได้รอดไม่วอดวาย
วันไปอยู่ภูผาเขาม้าวิ่ง[๓] เหนื่อยนอนพิงเพิงไศลหลับใจหาย
ครั้นค่ำดูงูเหลือมเลื้อยเลื่อมลาย ล้อมรอบกายเกี้ยวตัวกันผัวเมีย
หนีไม่พ้นจนใจได้สติ สมาธิถอดชีวิตอุทิศเสีย
เสียงพู่พู่ขู่พ่อเคล้าคลอเคลีย แลบลิ้นเลียแล้วเลื้อยแลเพื่อยยาว
ดูใหญ่เท่าเสากระโดงผีโบ่งสิง เบ่นรูปหญิงยืนหลอกผมหงอกขาว
คิดจะตีหนีไปกลัวไม้เท้า โอ้เคราะห์คราวขึ้นไปเหนือ
เหมือนเหลือตาย

◎ เมื่อขาล่องต้องตอเรือหล่อล่ม เจียนจะจมน้ำม้วยระหวยระหาย
ปะหาดตื้นขึ้นรอดไม่วอดวาย แต่ปะตายหลายหนหากทนทาน

---

(๑) หมายถึงสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗
(๒) หมายถึงเมืองพิษณุโลก
(๓) มีเขาหนองม้าวิ่ง อยู่ในท้องที่อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

แล้วมิหนำซ้ำบุตรที่สุดรัก ขโมยลักหลายหนผจญผลาญ
ต้องต่ำต้อยย่อยยับอัประมาณ มาอยู่วิหารวัดเลียบยิ่งเยียบเย็น
โอ้ยามจนล้นเหลือสิ้นเสื่อหมอน สู้ซุ่มซ่อนเสียมิให้ใครใครเห็น
ราหูทับยับเยินเผอิญเป็น เปรียบเหมือนเช่นพราหมณ์ชี
มณีจันท์(๑)

๏ จะสึกหาลาพระอธิษฐาน โดยกันดารเดือดร้อนสุดผ่อนผัน
พอพวกพระอภัยมณีศรีสุวรรณ เธอช่วยกันแก้ร้อนค่อยหย่อนเย็น
อยู่มาพระสิงหะไตรภพโลก(๒) เห็นเศร้าโศกแสนแค้นสุดแสนเข็ญ
ทุกค่ำคืนผืนหน้าน้ำตากระเด็น พระโปรดเป็นที่พึ่งเหมือนหนึ่งนก
ดังไข้หนักรักษาวางยาทิพย์ ฉันทองหยิบฝอยทองไม่ต้องสึก(๓)
ค่อยผ่าผืนชื่นฉ่ำดังอำมฤก แต่ตกลึกเหลือที่จะได้สบาย

๏ ค่อยเบาบางส่างโศกเหมือนโรคพ้น จะเดินยืนยังไม่ได้ยังไม่หาย
ได้ห่มสีมีหมอนเสื่ออ่อนลาย ค่อยคลายอายอุตส่าห์ครองฉลองคุณ
เหมือนพบปะพระสิทธาที่ปรารภ ชุบบุตรลพเลี้ยงเหลือช่วยเกื้อหนุน
สนอมพักตร์รักษาด้วยการุญ ทรงสร้างบุญคุณศีลเพิ่มภิญโญ
ถึงยากไร้ได้พึ่งเหมือนหนึ่งแก้ว พาผ่องแผ้วผิวพักตร์ขึ้นอักโข
พระฤาษีที่ท่านช่วยชุบเสือโค(๔) ให้เรืองฤทธิ์อิสโรเดโชชัย

---

(๑) คามณิจันทชาดก ติกนิบาต ในนิบาตชาดกแปล เล่ม ๖ น. ๖๐

(๒) สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดประทานอธิบายว่า พระสิงหไตรภพ หมายถึงเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระอภัยมณี หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ และศรีสุวรรณ หมายถึงเจ้าฟ้าปิ๋ว

(๓) ข้อความตอนนี้แสดงว่า พระภิกษุสุนทรภู่ เคยคิดจะสึกเมื่ออยู่วัดเลียบแต่แล้วไม่สึก คงบวชอยู่ต่อมา

(๔) ดูเรื่องเปรียบเทียบในเสือโคคำฉันท์ และคาวี

แล้วไม่เลี่ยงเพียงแต่ชุบช่วยอุปถัมภ์ พระคุณล้ำโลกาจะหาไหน
ช่วยชี้ทางกลางป่าให้คลาไคล หลวิชัยคาวีจำลีลา
แต่ละองค์ทรงพรตพระยศยิ่ง เป็นยอดมิ่งเมืองมนุษย์นี้สุดหา
จงไพบูลย์พูนสวัสดิ์วัฒนา พระชันษาสืบยืนอยู่หมื่นปี

◎ เป็นคราวเคราะห์ก็ต้องพรากจากวิหาร กลัวพวกพาลผู้ร้ายจำย้ายหนี
อยู่วัดเทพธิดา(๑) ด้วยบารมี ได้ผ้าบี่บัจจัยไทยทาน
ถึงยามเคราะห์ก็เผอิญให้เหินห่าง ไม่เหมือนอย่างอยู่ที่พระวิหาร(๒)
โอ้ใจหายกลายกลับอัประมาณ โดยกันดารเดือดร้อนไม่หย่อนเย็น
ได้พึ่งพระปะแพรพอแก้หน้า สองวัสสาสิ้นงามถึงยามเข็ญ
คิดขัดขวางอย่างจะพาเลือดตากระเด็น บันดาลเป็นปลวกปล่องขึ้นห้องนอน

กัดเสื่อสาดขาดปรุทะลุสมุด เสียดายสุดแสนรักเรื่องอักษร
เสียแพรผ้าอาศัยไตรจีวร ดูพรุนพลอนพลอยพาน้ำตาคลอ
ถึงคราวคลายปลายอ้อยบุญน้อยแล้ว ไม่ผ่องแผ้วพักตราวาสนาหนอ
นับปีเดือนเหมือนจะหักทั้งหลักตอ แต่รั้งรอร้อนรนกระวนกระวาย

◎ ถึงเดือนยี่มีเทศน์สมเพชพักตร์ เหมือนลงรักรู้ว่าบุญสิ้นสูญหาย
สู้ซ่อนหน้าผ่าผืนสะอื้นอาย จนถึงปลายปีฉลู(๓) มีธุระ

---

(๑) พระภิกษุสุนทรภู่ ย้ายจากวิหารวัดเลียบมาอยู่วัดเทพธิดา ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓—๒๓๘๕

(๒) ที่ว่ากันว่า สุนทรภู่โจทเจ้า อาจเป็นตอนนี้ เคยพึ่งพระบารมีเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีและพระโอรสมาก่อน เมื่ออยู่วิหารวัดเลียบ แล้วไปอยู่วัดเทพธิดาพึ่งพระบารมีกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

(๓) ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔

ไปทางเรือเหลือสลดด้วยปลดเปลื้อง ระคางเคืองข้องขัดสลัดสละ
ลืมวันเดือนเชือนเฉยแกล้งเลยละ เห็นแต่พระอภัยพระทัยดี
ช่วยแจวเรือเกือหนุนทำบุญด้วย เหมือนโปรดช่วยชูหน้าเป็นราศี
กลับมาถึงผึ้งมาจับอยู่กับกระภี ทำรังที่ทิศประจิมริมประตู
ต้องขัดเคืองเรื่องราวด้วยคราวเคราะห์ จวบจำเพาะสุริยาถึงราหู
ทั้งบ้านทั้งวังวัดเป็นศัตรู แม้นขืนอยู่ยากเย็นจะเห็นใคร
เครื่องกระภีที่ยังเหลือแต่เสื่อขาด เข้าไสยาสน์ยุงกัดปัดไม่ไหว
เคยสว่างกลางคืนขาดพืนไฟ จะโทษใครเคราะห์กรรมจึงจำจน

๏ โอ้อายเพื่อนเหมือนเขาว่ากิ่งกาฝาก มิใช่รากรักเร่ระเหระหน
ที่ทุกข์สุขทุกเข็ญเกิดเป็นคน ต้องคิดขวนขวายหารักษากาย
ได้พึ่งบ้างอย่างนี้เป็นที่ยิ่ง สัจจังจริงจงรักสมัครหมาย
ไม่ลืมคุณพูนสวัสดิ์ถึงพลัดพราย มิได้วายเวลาคิดอาลัย

๏ จะลับวัดพลัดที่กระภีตก สุดแต่นึกน้ำตามาแต่ไหน
เผ้านองเนตรเช็ดพักตร์สักเท่าไร ขืนหลั่งไหลรินร่ำน่ารำคาญ
คิดอายเพื่อนเหมือนเขาเล่าแม่เจ้านี่ เร่ไปบีละร้อยเรือนเดือนละร้อย บ้าน
เพราะบุญน้อยย่อยยับอัประมาณ เหลือที่ท่านอุปถัมภ์ช่วยบำรุง
ต่อเมื่อไรไปทำทองสำเร็จ แก้ปูนเพชรพบทองสักสองถุง
จะผาสุกทุกสิ่งนอนกลิ้งพุง กินหมูกุ้งไก่เป็ดจนเข็ดฟัน
ขอเดชะพระมหาอานิสงส์ ซึ่งรูปทรงสัจศีลถวิลสวรรค์
จะเที่ยวรอบขอบประเทศทุกเขตคัน ขอความฝันวันนี้บอกดีร้าย

[หลับฝั่น]

๏ แล้วร่ำภาวนาในพระไตรลักษณ์ ประหารรักหนักหน่วงตัดห่วงหาย
หอมกลิ่นธูปงูบระงับหลับสบาย ฝั่นว่าว่ายสายชเลอยู่เอกา
สั้นกำลังยังมีนารีรุ่น รูปเหมือนหุ่นเหาะเร่อนเวหา
ช่วยจูงไปไว้ที่วัดได้ทัศนา พระศิลาขาวล้ำดังสำลี
ทั้งพระทองสององค์ล้วนทรงเครื่อง[๑] แลเลื่อมเหลืองเรืองจำรัสรัศมี
พอเสียงแซ่แลหาเห็นนารี ล้วนสอดสีสาวน้อยนับร้อยพัน
ล้วนใส่ช้องป้องพักตร์ดูลักขณะ เหมือนนางสะสวยสมล้วนคมสัน
ที่เอกองค์ทรงศรีฉวีวรรณ[๒] ดั่งดวงจันทร์แจ่มฟ้าไม่ราคี
ทั้งคมขำล้ำนางสำอางสะอาด โอษฐ์เหมือนชาดจิ้มเจิมเฉลิมศรี
ใส่เครื่องทรงมงกุฎดังบุตรี แก้วมณีเนาวรัตน์จำรัสเรือง
รูปจริตพิศไหนวิไลเลิศ เหมือนหุ่นเชิดโฉมแช่มแฉล้มเหลือง
พอแลสบหลบชะม้ายชายชำเลือง ดูปลดเปลื้องเปล่งปลั่งกำลังโลม
ลำพระกรอ่อนชดประณตน้อม แลละม่อมเหมือนหนึ่งเขียนวิเชียรโฉม
หรือชาวสวรรค์ชั้นฟ้านภาโพยม มาประโลมโลกาให้อาวรณ์
แปลกมนุษย์ผุดผ่องละอองพักตร์ วิไลลักษณ์ล้ำเลิศประเสริฐสมร
ครั้นปราศรัยไถ่ถามนามกร ก็เคืองค้อนขามเขินสะเทินที
ขืนถามอีกหลีกเลี่ยงหลบเมียงม่าย เหมือนอายชายเฉยเมินดำเนินหนี
นางน้อยน้อยพลอยตามงามงามดี เก็บมาลีเลือกถวายไว้หลายพรรณ

---

(๑) คงหมายถึงพระพุทธรูปศิลา ซึ่งเป็นพระประธาน และพระพุทธรูปทรงเครื่องยืนปางห้ามสมุทร (ประทานอภัย) ในพระอุโบสถวัดเทพธิดา

(๒) หมายถึง กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แล้วชวนว่าอย่าอยู่ชมพูทวีป นิมนต์รีบไปสำราญวิมานสวรรค์
แล้วทรงรถกลดกั้งนางทั้งนั้น นั่งที่ชั้นลดล้อมน้อมคำนับ
ที่นั่งทิพย์ลิบเลื่อนคล้อยเคลื่อนคล้าย พรรณรายพรายเรืองเครื่องประดับ
ประเดี๋ยวเดียวเฉียวฉิบแลลิบลับ จนลมจับวับใจอาลัยลาน

◎ ซึ่งสั่งให้ไปสวรรค์หรือชันษา จะมรณาในปีนี้เป็นปีขาล(๑)
แม้นเหมือนปากอยากใคร่ตายหมายวิมาน ขอพบพานภัคินีของพี่ยา
ยังนึกเห็นเช่นโฉมประโลมโลก ยิ่งเศร้าโศกแสนสวาทปรารถนา
ได้แนบชมสมคะเนสักเวลา ถึงชีวาม้วยไม่อาลัยเลย
อยู่หลัดหลัดพลัดพรากไปฟากฟ้า ให้ดิ้นโดยโหยหานิจจาเอ๋ย
ถึงชาตินี้ที่มิได้บุญไม่เคย ขอชื่นเชยชาติหน้าด้วยอาวรณ์
แม้นรู้เหาะก็จะได้ตามไปด้วย สู้มอดม้วยมิได้ทิ้งมิ่งสมร
เสมอเนตรเชษฐาเวลานอน จะกล่าวกลอนกล่อมประทับไว้กับทรวง
สายสุดใจไม่หลับจะรับขวัญ ร้องโอดพันพัดชาช้าลูกหลวง(๒)

---

(๑) ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕

(๒) โอดพัน พัดชา และช้าลูกหลวง เป็นศัพท์วิชาการ ในคีตศิลปและดุริยางคศิลปของไทย ได้ขอให้ นายมนตรี ตราโมท อธิบายไว้ดังนี้

โอดพัน - หมายถึงการบรรเลงหรือขับร้องเพลงโดยดำเนินทำนองเป็น ๒ อย่าง ตอนแรกหรือเที่ยวแรกใช้ทำนองเสียงยาวโหยหวน (โอด) ตอนหลังหรือเที่ยวหลังใช้ทำนองเสียงสั้นและถี่ (พัน) อีกนัยหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนระดับเสียงให้ตอนแรกตอนหลังเป็นคนละระดับ (Key)

พัดชา - เป็นชื่อเพลงที่มีทำนองไพเราะเย็น ๆ ในจำพวกขับกล่อมเพลงหนึ่งทางดนตรี รวมอยู่ในเพลงเรื่องทำขวัญ ในที่นี้หมายถึงการเห่กล่อมที่แยกออกไปเป็นทำนองพัดชา

ช้าลูกหลวง - เป็นทำนองเห่กล่อมอย่างหนึ่งซึ่งในโบราณใช้เห่กล่อมพระบรรทมพระเจ้าลูกเธอ หรือเจ้านายบางพระองค์เวลาขึ้นพระอู่

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
หอสมุดแห่งชาติ

ประโลมแก้วแววตาสุดาดวง ให้อุ่นทรวงไสยาสน์ไม่คลาดคลาย
ยามกลางวันบรรทมจะชมโฉม ขับประโลมข้างที่พัดวีถวาย
แม้นไม่ยิ้มหิงมิเหงาจะเล่านิยาย เรื่องกระต่ายตื่นตูมเหลือมูมมาม
ไม่รู้เหาะก็มิได้ขึ้นไปเห็น แม้นเหมือนเช่นชาวสุธาภาษาสยาม
ถ้ารับรักจักอุตส่าห์พยายาม ไปตามความคิดคงได้ปลงทอง

◎ นี่จนใจไม่รู้จักที่หลักแหล่ง สุดแสวงสวาทหมายไม่วายหมอง
เมื่อยามฝันนั้นว่านึกนั่งตรึกตรอง เดือนหงายส่องแสงสว่างดังกลางวัน
เห็นโฉมยงองค์เอกเมขลา ชูจินดาดวงสว่างมากลางสวรรค์
รัศมีสีเปล่งดังเพ็งจันทร์ พระรำพันกรุณาด้วยปรานี
ว่านวลหงส์องค์นั้นอย่าชั้นฟ้า ชื่อโฉมเทพธิดามิ่งมารศรี(๑)
วิมานเรียงเคียงกันทุกวันนี้ เหมือนหนึ่งพี่น้องสนิทร่วมจิตใจ
จะให้แก้วแล้วก็ว่าไปหาเถิด มิให้เกิดการระแวงแหนงไฉน
ที่ขัดข้องหมองหมางเป็นอย่างไร จะผันแปรแก้ไขด้วยใกล้เคียง

◎ สดับคำฉ่ำชื่นจะยื่นแก้ว แล้วคลาดแคล้วคลับคล้ายเคลิ้มหายเสียง
ทรงปักษาการเวกแฝงเมฆเมียง จึ่งหมายเสี่ยงวาสนาอุตส่าห์คอย
เหมือนบุปผาปารึกชาติชื่น สุดจะยื่นหยิบได้มีไม้สอย
ด้วยเดชะพระกศลให้หล่นลอย ลงมาหน่อยหนึ่งเถิดนะจะประคอง
มิให้เคืองเปลื้องปลดเสียยศศักดิ์ สนอมรักร้อยปีไม่มีหมอง
แม้นมั่งมีพี่จะจ้างพวกช่างทอง หล่อจำลองรูปวางไว้ข้างเคียง

---

(๑) คำกลอนตรงนี้ แสดงว่า นางเมขลา กับ โฉมเทพธิดา เป็นคนละองค์ และอยู่ใกล้ ๆ กัน ถ้าโฉมเทพธิดา หมายถึงกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ นางเมขลาจะหมายถึงใคร ดูต่อไป

[ตื่นนึกถึงความฝัน]

◎ คิดจนตื่นฟื้นฟั่งระฆังฆ้อง กลองหอกลองทึ้มทึ้มกระหึ่มเสียง
โกกิลากาแกแซ่สำเนียง โอ้นึกเพียงขวัญหายไม่วายวัน
วิสัยเราเล่าก็ไม่สู้ใฝ่สูง นางฟ้าฝูงไหนเล่ามาเข้าฝัน
ให้เพื่อนจิตกิจกรมพรหมจรรย์ ฤๅสาวสวรรค์นั้นจะใคร่ลองใจเรา
ให้รักรูปซูบผอมตรมตรอมจิต เสียจริตคิดขยิ่มง่วงหงิมเหงา
จะได้หัวเราะเยาะเล่นทุกเย็นเช้า จึงแกล้งเข้าฝันเห็นเหมือนเช่นนี้
แม้นนางอื่นหมื่นแสนแดนมนุษย์ นึกกลัวสุดแสนกลัวเอาตัวหนี
สู้นั่งตั้งมั่นถือขันตี อยู่กระฎีดั่งสันดานนิพพานพรหม
รักษาพรตปลดปละสละรัก เพราะน้ำผักต้มหวานน้ำตาลขม
คิดรังเกียจเกลียดรักหักอารมณ์ ไม่นิยมสมสวาทเป็นขาดรอน

◎ แต่ครั้งนี้วิปริตนิมิตฝัน เผ้าผูกพันมั่นหมายสายสมร
สาวสวรรค์ชั้นฟ้าจงถาวร เจริญพรพูนสวัสดิ์กำจัดภัย
ซึ่งผูกจิตพิศวาสหมายมาดมุ่ง มักนอนสะดุ้งด้วยพระขวัญจะหวั่นไหว
เสวยสวรรค์ชั้นฟ้าสุราลัย ช่วยเลื่อมใสโสมนัสสวัสดี

◎ ขอเดชะพระอุมารักษาสวาท ให้ผุดผาดเพียงพักตร์พระลักษมี
วิมานแก้วแววฟ้าฝูงนารี คอยพัดวีแวดล้อมอยู่พร้อมเพรียง

◎ ขอเดชะพระอินทร์ดีดพิณแก้ว ให้เจื้อยแจ้วจับใจแจ่มใสเสียง
สาวสุรางค์นางรำระบำเรียง คอยขับกล่อมพร้อมเพรียงเคียงประคอง
ขอพระจันทร์กรุณารักษาศรี ให้เหมือนมณีนพเก้าอย่าเศร้าหมอง
เหมือนหุ่นเชิดเลิศล้วนนวลละออง ให้ผุดผ่องผิวพรรณเพียงจันทรา

๏ ขอพระพายชายเชยรำเพยพัด ให้ศรีสวัสดิ์สว่างจิตขนิษฐา
หอมดอกไม้ในทวีปกลีบผกา ให้หอมชื่นรื่นวิญญานิทรารมณ์

๏ ขอเดชะพระคงคารักษาสนอม อย่าให้มอมมีระคายเท่าปลายผม
ให้เย็นเรื่อยเฉื่อยฉ่ำเช่นน้ำลม กล่อมประทมโสมนัสสวัสดี

๏ ด้วยเดิมฉันผ้นได้ยลวิมลพักตร์[๑] สุดแสนรักลักประโลมโฉมฉวี
ถวิลหวังตั้งแต่นั้นจนวันนี้ ขออย่ามีโทษโปรดยกโทษกรณ์
ด้วยเกิดเป็นเช่นมนุษย์บุรุษราช มาหมายมาตรนางสวรรค์ร่วม
บรรจถรณ์
ขอษมาการุณพระสุนทร[๒] ให้ถาพรภิญโญเดโชชัย

๏ อนึ่งโยมโฉมยงพระองค์เอก มณีเมขลามาโปรดปราศรัย
จะให้แก้วแล้วอย่าลืมที่ปลื้มใจ ขอให้ได้ดั่งประโยชน์โพธิญาณ
จะพ้นทุกข์สุขสิ้นมลทินโทษ เพราะพระโปรดโปรยปรายสายสนาน
ให้หน้าชื่นรื่นรสพจมาน เหมือนนิพพานพ้นทุกข์เป็นสุขสบาย
บวชตะบึงถึงตะบันน้ำฉันชื่น ยามดึกดื่นได้สังวรอวยพรถวาย
เหมือนพระจันทร์กรุณาให้ตายาย กับกระต่ายแต้มสว่างอยู่กลางวง
เหมือนวอนเจ้าสาวสวรรค์กระสันสวาท ให้ผุดผาดเพิ่มผลาอานิสงส์
ได้สมบูรณ์พูนเกิดประเสริฐทรง ศีลดำรงร่วมสร้างพุทธางกูร
อันโลกีย์วิสัยที่ในโลก ความสุขโศกสิ้นกายก็หายสูญ
เป็นมนุษย์สุดแต่ขอให้บริบูรณ์ ได้เพิ่มพูนผาสุกสนุกสบาย
ขอบุญพระจะให้อยู่ชมพูทวีป ช่วยชุบชีพชูเชิดให้เฉิดฉาย
ไม่ชื่นเหมือนเพื่อนมนุษย์ก็สุดอาย สู้ไปตายตีนเขาลำเนาเนิน

---

(๑) ก่อนจะฝันก็เคยพบเคยเห็นหน้ากันมาแล้ว
(๒) พระภิกษุสุนทรภู่

◎ โอ้บีนี้บีขาล(๑) บันดาลผั่น ที่หมายมั่นเหมือนจะหมางระคางเขิน
ก็คิดเห็นเป็นเคราะห์จำเพาะเผอิญ ให้ห่างเหินโหยหวนรำจวนใจ
จึ่งแต่งตามความผั่นรำพันพิลาป ให้ศิษย์ทราบสุนทราอัชฌาสัย
จะสั่งสาวชาวบางกอกข้างนอกใน ก็กลัวภัยให้ขยาดพระอาชญา(๒)
จึ่งเออมอ้างนางสวรรค์ตามผั่นเห็น ให้อ่านเล่นเป็นเล่ห์เสน่หา
ไม่รักใครในแผ่นดินถิ่นสุธา รักแต่เทพธิดาสุราลัย(๓)

◎ ได้ครวญคร่ำร่ำเรื่องเป็นเครื่องสูง พอพยุงยกย่องให้ผ่องใส
ทั้งสาวแก่แม่ลูกอ่อนลาวมอญไทย เด็กผู้ใหญ่อย่าเฉลียวว่าเกี้ยวพาน
พระภู่(๔)แต่งแกล้งกล่าวสาวสาวเอ๋ย อย่าถือเลยเคยเจนเหมือนเหลนหลาน
นักเลงกลอนนอนผั่นเป็นสันดาน เคยเขียนอ่านอดใจมิใคร่พึ่ง
จะฝากดีผีปากจะฝากรัก ด้วยจวนจักจากถิ่นถวิลหวัง
ไว้อาลัยให้ละห้อยจงคอยฟัง จะร่ำสั่งสิ้นสุดอยุธยา

[รำพึงถึงวัตถุสถานในวัด]

◎ โอ้ยามนี้บีขาล(๕)สงสารวัด เคยโสมนัสในอารามสามวัสสา(๖)
สิ้นกุศลผลบุญกรุณา จะจำลาเลยลับไปนับนาน

---

(๑) บีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕

(๒) จะสั่งใครไปบอกก็กลัวจะทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาจจะต้องพระราชอาญา เพราะเคยเข็ดขยาดมาแล้ว

(๓) หมายถึงถรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ?

(๔) พระภิกษุสุนทรภู่

(๕) บีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕

(๖) หมายถึงว่าพระภิกษุสุนทรภู่อยู่วัดเทพธิดาจนถึงบีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ นี้ได้ ๓ พรรษา

เคยเดินเล่นเย็นลมเลียบชมรอบ ริมแขวงขอบเขตที่เจดียฐาน
พระปรางค์มีสี่ทิศพิสดาร(๑) โบสถ์วิหารการเปรียญล้วนเขียนทอง
ที่หน้าบันบั้นอย่างเมืองกวางตุ้ง ดูเรืองรุ่งรูปนกผกผยอง
กระเบื้องเคลือบเหลือบสลับเหลี่ยมรับรอง ศาลาสองหน้ารอบขอบกำแพง
สิงโตจีนตีนตัวน่ากลัวกลอก(๒) ขยับขยอกแยกเขี้ยวเสียวแสยง
ที่ตึกก่อช่อฟ้าใบระกาแดง ริมกำแพงตะพานขวางเคียงข้างคลอง
เป็นพลับพลาพาไลข้างในเสด็จ เดือนสิบเบ็ดเคยประทานงานฉลอง
เล่นโขนหนังพังปี่พาทย์ระนาดฆ้อง ละคอนร้องเรื่องแขกพ่ายแปลกไทย
ประทานรางวัลนั้นไม่ขาดคนดาษดื่น ทั้งวันคืนครื้นครั่นเสียงหวั่นไหว
จะวายเห็นเย็นเยียบเหงาเงียบใจ โอ้อาลัยแลเหลียวเปลี่ยววิญญาณ์

◎ เคยอยู่กินถิ่นที่กระฎีก่อ เป็นตึกต่อต่างกำแพงฝากแฝงฝา(๓)
เป็นสองฝ่ายท้ายวัดวิปัสสนา ข้างโบสถ์บาเรียนเรียงเคียงเคียงกัน
เป็นสี่แถวแนวทางเดินหว่างกุฎี มีสระขุดเขื่อนลงพระสงฆ์ฉัน
ข้างทิศใต้ในจงกรมพรหมจรรย์ มีพระคันธกุฎีที่บำเพ็ญ(๔)

---

(๑) หมายถึงพระปรางค์ ๔ ทิศ ของโบสถ์ในวัดเทพธิดา ยังเห็นอยู่ในปัจจุบัน

(๒) สิงโตตั้งอยู่หน้าประตูเข้าโบสถ์ วิหาร และการเปรียญ ประตูละ ๒ ตัว

(๓) กุฎีที่สุนทรภู่อยู่จำพรรษา

(๔) ในหนังสือ Bhuddist Art in India, Ceylon and Java ของท่าน J. PH. Vogel มีเชิงอรรถอธิบายไว้ในหน้า ๖๐ ว่า คำว่า "คันธกุฎี" แต่เดิมเป็นกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า ในเชตวันมหาวิหาร ณ เมืองสาวัตถี ต่อมาใช้เป็นชื่อเรียกโบสถ์หรือวิหาร ที่ประดิษฐานพระปฏิมาของพระพุทธเจ้า แต่ในที่นี้หมายถึง กุฎีที่พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาอยู่ อาจหมายถึงพระวิหารน้อย ๒ หลัง ซึ่งตั้งอยู่บนมุมกำแพงล้อมวิหาร (ใหญ่) ด้านใต้ ก็ได้

ศาลากลางทางเดินแลเพลินจิต ประดับประดิษฐ์ดูดีเป็นที่เก่ง(๑)
จะเริดร้างห่างแหสุดแลเล็ง ยิ่งพิศเพ่งพาสลดกำสรดทรวง

๏ หอระฆังดังทำนองหอกลองใหญ่ ทั้งหอไตรแกล(๒)ทองเป็นของหลวง
ปลูกไม้รอบขอบนอกเป็นดอกดวง บ้างโรยร่วงรสรื่นทุกคืนวัน
ชมพู่แลแต่ละต้นมีผลลูก ดูดั่งผูกพวงระย้านึกน่าฉัน
ทรงบาดาลบานดอกรีบออกทัน(๓) เก็บทุกวันเช้าเย็นไม่เว้นวาย

๏ เห็นทับทิมริมกระฎีดอกยี่โถ สะอื้นโอ้อาลัยจิตใจหาย
เห็นต้นชาหน้ากระไดใจเสียดาย เคยแก้อายหลายครั้งประทังทน
ได้เก็บฉันวันละน้อยอร่อยรส ด้วยยามอดอัตคัดแสนขัดสน
จะซื้อหาชาจีนทรัพย์สินจน จะจากต้นชาให้อาลัยชา

๏ โอ้ชาตินี้มีกรรมเหลือลำบาก เหมือนนกพรากพลัดรังไร้ผึ้งฝา
โอ้กระฎีที่จะจากฝากน้ำตา ไว้คอยลาเหล่านักเลงพึ่งเพลงยาว
เคยเยี่ยมเยือนเพื่อนเก่าเมื่อเราอยู่ มาหาสู่ดูแลทั้งแก่สาว
ยืมหนังสือลือเลื่องถามเรื่องราว โอ้เป็นคราวเคราะห์แล้วจำแคล้วกัน(๔)

---

(๑) เคยมีศาลาเก่งคล่อมถนนทางเดิน ระหว่างแถวหมู่กุฎีกับโบสถ์ วิหารและการเปรียญ ภายหลังชำรุดจึงย้ายไป บัจจุบันไม่มี

(๒) แกลทอง หมายถึง หน้าต่างเขียนลายรดน้ำทอง ?

(๓) ต้นไม้เหล่านี้ บัจจุบันไม่มีแล้ว

(๔) เล่ากันว่า เมื่อสุนทรภู่บวชอยู่วัดเทพธิดา รับอาสาแต่งเพลงยาวให้ผู้หญิง แล้วรับแต่งเพลงยาวผู้หญิงให้ผู้ชาย

[รำพันถึงเครื่องไทยทาน]

◎ ฤดูร้อนก่อนเก่าทำข้าวแช่ น่าชมแต่เครื่องกับสำรับฉัน
ช่างทำเป็นเช่นดอกจอกเป็นดอกจันทน์ งามจนชั้นกระชายทำเหมือนจำปา
มะม่วงดิบหยิบดูจึ่งรู้จัก ทำน่ารักรูปสัตว์เหมือนมัจฉา
จะแลลับกลับกลายสุดสายตา เคยไปมามิได้เห็นจะเว้นวาย

◎ ตรุษสงกรานต์ท่านแต่งเครื่องแบ้งสด ระรื่นรสราเชนพุมเสนกระสาย
น้ำกุหลาบอาบอุระแสนสบาย ถึงเคราะห์ร้ายหายหอมให้ตรอมทรวง
เหมือนแสนโง่โอ้เสียแรงแต่งหนังสือ จนมีชื่อลือเลื่องทั้งเมืองหลวง
มามืดเหมือนเดือนแรมไม่แจ่มดวง ต้องเหงาง่วงทรวงเศร้าเปลี่ยวเปล่าใจ
จำจากเพื่อนเหมือนจะพาน้ำตาตก ต้องระหกระเหินหาที่อาศัย
โอ้แสนอายปลายอ้อยเลื่อนลอยไป เจ็บเจ็บใจไม่รู้หายซังตายทน

◎ ที่อารีมีคุณการุญรัก ได้เห็นพักตร์พบปะปีละหน
เข้าวัสสามาทั่วทุกตัวตน ถวายต้นไม้กระถางต่างต่างกัน
ดูกิ่งใบไม้แซมติดแต้มแต่ง ลูกดอกแฝงแกล้งประดิษฐ์ความคิดขยัน
พุ่มสผงถงดลนจนทัน ต้นแก้วกรรณการมสารพัด
ทำรูปพราหมณ์งามพริ้มแย้มยิ้มเยื้อน กินนรเหมือนนางกินนรแขนอ่อนหยัด
ดูนางนั่งปลั่งเปล่งดูเคร่งครัด หน้าเหมือนผัดผ่องผิวกรีดนิ้วนาง
รูปนกหกผกผินกินลูกไม้ บ้างจับไซ้ขนพลิกพลิ้วปีกหาง

นกยางเจ่าเซาจกเหมือนนกยาง รูปเสือกวางกบกระต่ายมีหลายพรรณ
ทำแปลก ๆ แขกฝาหรั่งทั้งเจ้าเงาะ น่าหัวเราะรูปร่างค้ิวคางขัน
สุกรแกะแพะโผนเผ่นโดนกัน ล้วนรูปบั้นต่างๆเหมือนอย่างเป็น
จะแลลับนับครั้งนหนอ ทชอบพอเพื่อนสาราญจะนานเห็น
ด้วยโศกสุมรุมร้อนไม่หย่อนเย็น จงอยู่เป็นสุขสุขทุกทุกคน
ขอแบ่งบุญสุนทรถาวรสวัสดิ์ ให้บริบูรณ์พูนสมบัติพิพัฒน์ผล
เกิดกองทองกองนากอย่ายากจน เจริญพันภัยพานำราญเริง

๏ โอ้สงสารหลานสาวเหล่าข้าหลวง เคยมาลวงหลงเชื่อจนเหลือเหลิง
ไม่รู้เท่าเจ้าทั้งนั้นเสียชั้นเชิง เชิญบันเทิงเถิดนะหลานปากหวานดี
ได้ฉันลมชมลิ้นเสียสิ้นแล้ว ล้วนหลานแก้วหลอกน้าต้องล่าหนี
จะนับเดือนเลื่อนลับไปนับปี อยู่จงดีได้เป็นหม่อมให้พร้อมเพรียง(๑)

๏ โอ้เดือนอ้ายไม่ขาดกระจาดหลวง ใส่เรือพ่วงพวกแห่แซ่งแซ่เสียง
อึกกระทึกครึกโครมคบโคมเคียง เรือรายเรียงร้องขับตีทับโทน
บ้างเขียนหน้าทาดำยืนรำเต้น ลางลำเล่นงิ้วหนังมีทั้งโขน
พวกขี้เมาเหล่าประสกตลกโลน ร้องโย้นโหยนโย้นฉับรับชาตรี
ล้วนเรือใหญ่ใส่กระจาดย่ามบาตรพร้อม ของคุณหม่อมจอมมารดา
เจ้าภาษี(๒)
ทั้งขนมนางต่างมาด้วยบารมี ปี่พาทย์ตีเต้นรำทุกลำเรือ
ของขนมส้มสูกทั้งลูกไม้ หมูเป็ดไก่กุ้งแห้งแตงมะเขือ

---

(๑) หมายถึงหลอกให้แต่งเพลงยาว หรือหลอกแอบอ้างรับสั่ง ?

(๒) คงหมายถึง เจ้าจอมมารดาบาง ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ

พร้าวอ่อนด้วยกล้วยอ้อยนับร้อยเครือ จนล้นเหลือเกลือปลาร้าสารพัน
แล้วเราได้ไตรดีแพรสีแสด สบงแปดคีบจัดเป็นสัตตขันธ์
โอ้แต่นี้มิได้เห็นเหมือนเช่นนั้น นับคืนวันปีเดือนจะเลื่อนลอย
เหลืออาลัยใจเอ๋ยจะเลยลับ เหลืออาภัพพูดยากเหมือนปากหอย
ให้เขินขวยด้วยว่าวาสนาน้อย ต้องหน้าจ๋อยน้อยหน้าระอาอาย
ออกวัสสาผ้าสบงกระทงข้าว พระองค์เจ้าจบพระหัตถ์จัดถวาย
ไม่แหงนเงยเลยกลัวเจ้าขรัวนาย สำรวมกายก้มหน้าเกรงบารมี
สวดมนต์จบหลบออกข้างนอกเล่า ปะแต่เหล่าสาวแซ่ห่มแพรสี
สู้หลับตามาจนสุดถึงกุฎี เหมือนไม่มีตาตัวด้วยกลัวตาย

◎ ตั้งแต่นี้มิได้หลับไม่พบแล้ว จงผ่องแผ้วพักตร์เหมือนดั่งเดือนหงาย
จะเงียบเหงาเช้าเย็นจะเว้นวาย โอ้ใจหายหมายมาดเคลื่อนคลาดคลา
เหมือนใบศรีมีงานท่านสนอม เจิมแป้งหอมน้ำมันจันทน์ให้หรรษา
พอเสร็จการท่านเอาลงทิ้งคงคา ต้องลอยมาลอยไปเป็นใบตอง
เหมือนตัวเราเล่าก็พลอยเลื่อนลอยลับ มิได้รับไทยทานดูงานฉลอง
โอ้ทองหยิบลิบลอยทั้งฝอยทอง มิได้ครองไตรแพรเหมือนแต่เดิม

◎ พระสิงหะพระอภัย(๑)พระทัยจืด ไม่ยาวยืดยกยอชะลอเฉลิม
เมื่อกระนั้นจันทน์และกระแจะเจิม ได้พูนเพิ่มเหิมฮึกอยู่ตึกราม
ครั้นเห็นห่างร้างเริดก็เกิดทุกข์ ไพรีรุกบุกเบียนเป็นเสี้ยนหนาม
สู้ต่ำต้อยน้อยตัวเกรงกลัวความ ด้วยเป็นยามยากจนจำทนทาน

---

(๑) พระสิงหไตรภพ และพระอภัยมณี ดูเชิงอรรถ ๑ หน้า ๒๔ ข้างต้น

๏ ขอเดชะพระสยมบรมนาถ เจ้าไกรลาสโลกามหาสถาน
ทรงงัวเผือกเงือกหงอนสังวรสังวาล ถือพัดตาลตาไฟประลัยกัลป์
ประกาศิตอิทธิเวทวิเศษประเสริฐ ให้ตายเกิดสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
ตรัสอย่างไรไปเป็นเหมือนเช่นนั้น พระโปรดฉันเชิญช่วยอำนวยพร
เผื่อว่าจักรักใคร่ที่ไหนมั่ง ให้สมหวังดังจำนงประสงค์สมร
ทรงเวทมนต์ดลประสิทธิ์ฤทธิรอน เจริญพรภิญโญเดโชชัย
ที่หวังชื่นกลืนกลั้นกระสันสวาท อย่าแคล้วคลาดเคลือบแคลง
แหนงไฉน
มิตรจิตขอให้มิตรใจไป ที่มืดไม่เห็นห้องช่วยส่องเทียน

๏ ขอเดชะพระนารายณ์อยู่สายสมุทร พระโพกภุชงค์เฉลิมเสริม
มังกรกอดสอดประสานสังวาลเวียน พระเศียร
ทรงจักรสังข์ทั้งคทาเทพาวุธ สถิตเสถียรแท่นมหาวาสุกรี
ขอมหาอานุภาพปราบไพรี เหยียบบ่าครุฑเทียวทวาทศราศี
ที่คนคิดริษยานินทาโทษ อย่าให้มีมารขวางระคางระคาย
พระเปลื้องโปรดปราบประยูรให้
สูญหาย
ศัตรูเงียบเรียบร้อยจะลอยชาย ไปเชยสายสุดสวาทไม่ขาดวัน

๏ ขอเดชะพระมหาวายุพัด พิมานอัศวราชเผ่นผาดผัน
ทรงสีเหลืองเครื่องไพประไลยกัลป์ กุมพระขรรค์กรดกระหวัดพัด
โพยม
ขอเดชาวายุเวกจะเศกเวท พอหลับเนตรพริบหนึ่งไปถึงโฉม
จะสอพลอฉอเลาะประเหลาะประโลม เหมือนกินโสมโศกสร่างสว่าง
ทรวง

สุมามาลย์บานแบ่งแมลงภู่ ขอสิงสู่สมสงวนไม่ควรหวง
จะเหือดสิ้นกลิ่นอายเสียดายดวง จะหล่นร่วงโรยรสต้องอดออม

◎ โอ้อกเอ๋ยเชยอื่นไม่ชื่นแช่ม เชยที่แย้มยิ้มพรายไม่หายหอม
แต่หัสนัยน์ตรัยตรึงส์ท่านถึงจอม ยังแปลงปลอมเปลื้องปลิดไพจิตรา
ได้บุตรีที่รักยักษ์อสูร สืบประยูรอยู่ถึงดาวดึงสา
เราเป็นมนุษย์สุดรักต้องลักพา เหมือนอินทราตรึงส์ตรัยเป็นไรมี

[รำพึงผึ้น]

◎ อย่าประมาทชาติหมู่แมงภู่ผึ้ง ประสงค์ซึ่งเสน่หาสร้อยสาหรี
ดูดอกไม้ในจังหวัดบัฐพี ดวงใดดีมีกลิ่นรวยรินรส
พอบานกลีบรีบถึงลงคลึงเคล้า ฟบแฝงเผ้าเพ้นฟอนเกสรสด
สัจจังจริงมิ่งขวัญอย่ารันทด ถ้ากลิ่นใกล้ได้รสเหลืออดออม
อันโกสุมพุ่มพวงดอกดวงนี้ สร้อยสาหรีรำเพยระเหยหอม
ภมรมาดปรารถนาจึ่งมาตอม ต้องอดออมอกตรมระทมทวี
แม้นรับรักหักว่าเมตตาตอบ เมื่อผิดชอบผ่ายหน้าจะพาหนี
เหมือนอิเหนาเขาก็รู้ไม่สู้ดี แต่เพียงพี่นี้ก็ได้ด้วยง่ายดาย
อย่าหลบหลู่ดูถูกแต่ลูกยักษ์ เขายังลักไปเสียได้ดั่งใจหมาย
เหมือนตัวพี่นี้ก็ว่าชื่อชาย รู้จักฝ่ายฟ้าดินชินชำนาญ
ถึงนัทีสีขเรศขอบเขตแขวง ป้อมกำแพงแหล่งล้อมพร้อมทหาร
เดชะฤทธิ์วิทยาปรีชาชาญ ช่วยบันดาลได้สมอารมณ์ปอง

◎ จริงจริงนะจะไปอุ้มเนื้อนุ่มน่วม ลงนั่งร่วมเรือกลพยนต์ผยอง
อยู่ท้ายพระจะได้เรียงเคียงประคอง ครรไลล่องลอยชเลเหมือน

พอลมดีพี่จะให้ใช้ใบแล่น ไปตามแผนที่ประเทศเพศภาษา
แสนสบายสายสมุทรสุดสายตา เห็นแต่ฟ้าน้ำเขียวเปล่าเปลี่ยว
ทรวง
ในสายชลวนลึกโครมครึกคลื่น สุดจะฝืนฝ่าชเลหลวง(๑)
เห็นฝูงปลานาคินสิ้นทั้งปวง เกิดในห้วงห้องมหาคงคาเค็ม
แขกฝาหรั่งมังค่าพวกพาณิช สังเกตทิศถิ่นทางต้องวางเข็ม
เข้าประเทศเขตแดนเลียบแล่นเล็ม เขาไปเต็มตามทางกลางนัที
ถ้าแม้นว่าปลาวาฬผุดผ่านหน้า เรือไม่กล้าใกล้เคียงหลีกเลี่ยงหนี
แนวชลาน่าชมน้ำลมดี ดูเร็วรี่เรือเรื่อยไม่เหนื่อยแรง
เย็นระรื่นคลื่นเรียบเงียบสงบ มหรณพลิบเนตรในเขตแขวง
แม้นควันคลุ้มกลุ่มกลมเป็นลมแดง เป็นสายแสงเสียงลั่นสนั่นดัง
บัดเดี๋ยวคลื่นครื้นครึกสะท้กโถม ขึ้นสาดโทรมดาดฟ้าคงคาขัง
เสียงฮือฮืออื้ออึงตูมตึงตัง ด้วยกำลังลมกล้าสลาตัน

๏ แต่เรือเราเบาพ่องถึงต้องคลื่น ก็ผ่าผืนฟูสบายแล่นผายผัน
แม่เห็นคลื่นครื้นเครงจะเกรงครัน จะรับขวัญอุ้มน้องประคองเคียง
จะเขียนธงลงยันต์ปักกันคลื่น ให้หายรื่นราบเรียบเงียบเชียบเสียง
จะแย้มสรวลชวนนั่งที่ตั่งเตียง ให้เอนเอียงแอบอุ่นละมุนทรวง
จะแสนชื่นรื่นรสแป้งสดหอม เห็นจะยอมหย่อนตามไม่ห้ามหวง
เหมือนได้แก้วแววฟ้าจินดาดวง ไว้แนบทรวงสมคะเนทุกเวลา

๏ ออกลึกซึ้งถึงที่ชื่อสะดือสมุทร เห็นน้ำสุดสูงฟูมดั่งภูมผา
ดูพลุ่งพลุ่งวุ้งวงห่างคงคา สุดนาวาเวียนวนไม่พ้นไป

---

(๑) ในต้นฉบับน่าจะขาดไปคำหนึ่ง อาจเป็น “สุดจะฝืนคลื่นฝ่าชะเลหลวง” หรือคำอื่นก็ได้

เรือลูกค้าพาณิชไม่ชิดเฉียด แล่นก้าวเสียดหลีกลำตามน้ำไหล
แลชเลเภตราบ้างมาไป เห็นไรไรร้ำร้ำเท่าน้ำมือ
แม้นพรายน้ำทำฤทธิ์นิมิตรูป สว่างวูบวงแดงดั่งแสงกระสือ
ต้องสุมไฟใส่ประโคมให้โหมฮือ พัดกระพือเผาหนังแก้รังควาน
◎ แต่ตัวพี่มีอุบายแก้พรายผุด เศกเพลิงชุดเช่นกับไฟประลัยผลาญ
ทิ้งพรายน้ำทำลายวอดวายปราณ มิให้พานพักตร์น้องอย่าหมองมัว
ดูปลาใหญ่ในสมุทรผุดพ่นน้ำ มืดเหมือนคล้ำคลุ้มบดสลดสลัว
พุ่งทะลึ่งถึงฟ้าดูน่ากลัว แต่ละตัวตะละโขดนับโยชน์ยาว
จะหยอกเย้าเผ้ายั่วให้หัวเราะ ชวนชมเกาะกะเปาะกลมชื่อนมสาว
สาคเรศเขตแคว้นทุกแดนดาว ดูเรือชาวเมืองใช้ใบไปมา
เรือสลัดตัดระกำร้อยลำหวาย ทำเรือค่ายรายแล่นล้วนแน่นหนา
น้าวกระเชียงเสียงเฮสุเรสุรา ใส่เสื้อผ้าโพกนั้นลงยันต์ราย
เหมือนเรือเปล่าเสากระโดงลดลงซ่อน ปลอมเรือจรจับบรรดาลูกค้าขาย
ตัวคนได้ไม่ล้างให้วางวาย เจาะตีนหวายร้อยส้นทุกคนไป
◎ โดยหากว่าถ้าไปปะเรือสลัด ศรีสวัสดิ์แววจะพรั่นประหวั่นไหว
จะอ้มวางกลางตักสะพักไว้ โบกธงชัยให้จังงังกำบังตา
แล้วจะใช้ใบเยื้องไปเมืองเทศ ชมประเภทพวกแขกแปลกภาษา
ทั้งหนุ่มสาวเกล้ามวยสวยโสภา แต่งกายาอย่างพราหมณ์งามงามดี
ล้วนนุ่งห่มโขมพัสตร์ถือสัจศีล ใส่เพชรนิลแนมประดับสลับสี
แลพิลึกตึกตั้งล้วนมั่งมี ชาวบุรีขี่รถบทจร

◎ จะเชิญแก้วแววเนตรขึ้นเขตแคว้น จัดซื้อแหวนเพชรรัตน์ประ-
ภัสสร
ให้สร่างทรวงดวงสุดาสถาวร สว่างร้อนรับขวัญทุกวันคืน
จะระวังนั่งประคองเคียงน้องน้อย ให้ใช้สอยสารพัดไม่ขัดขืน
กลืนไว้ได้ในอุระก็จะกลืน ให้แช่มชื่นชมชเลทุกเวลา

◎ แล้วจะชวนนวลละอองตระกองอุ้ม ให้ชมเพลินเนินมะงุมมะงา
หรา
ไปเกาะที่อิเหนาชาวชวา วงศ์อสัญแดหวาน่าหัวเราะ
จมูกโด่งโง้งงุ้มทั้งหนุ่มสาว(๑) ไม่เหมือนกล่าวราวเรื่องหูเหือง
เจาะ
ไม่เพริศพริ้งหญิงชายคล้ายคล้ายเงาะ ไม่มีเหมาะหมดจดไม่งดงาม
ไม่แง่งอนอ้อนแอ้นแขนไม่อ่อน ไม่เหมือนสมรเสมอภาษาสยาม(๒)
รูปก็งามนามก็เพราะเสนาะนาม จะพาข้ามเข้าละเมาะเกาะมาลากา
เดิมของแขกแตกฝ่าหรั่งไปตั้งตึก แลพิลึกครึกครื้นขายปืนผา
เมื่อครั้งนั้นบันหยีอุ้มวียะดา ชี้ชมสัตว์มัจฉาในสาคร

◎ แม้นเหมือนหมายสายสุดใจไปด้วยพี่ จะช่วยชี้ชมตลิ่งเหล่าสิงขร
ประคองเคียงเอียงเอกเขนกนอน ร้องละคอนอิเหนาเข้ามาลากา
แล้วจะใช้ใบบากออกจากผึ้ง ไปชมละเมาะเกาะวังกัลพังหา
เกิดในน้ำดำนิลดั่งศิลา เหมือนรุกขาขึ้นสล้างหว่างคีริน
ชเลรอบขอบเขาเป็นเงาง้ำ เวลาน้ำขึ้นกระเพื่อมถึงเงื่อมหิน

---

(๑) รูปร่างดังนี้ คงพรรณนาตามที่เห็นรูปตัวหนังชวา
(๒) ไม่เหมือนสมรเสมอหน้าภาษาสยาม ?

เห็นหุบห้องปล่องชลาฝูงนาคิน ขึ้นมากินเกยนอนชะอ้อนเนิน
ภูเขานั้นวันหนึ่งแล่นจึงรอบ เป็นเขตขอบเทพเจ้าจอมเขาเชิน
จะชื่นชวนนวลละอองประคองเดิน เลียบเหลี่ยมเนินเพลินชมพนมนิล
จริงนะจ๊ะจะเก็บทั้งกัลพังหา เม็ดมกดาคลื่นสาดกลางหาดหิน
เบี้ยอี้แก้[๑]แลรอบขอบคีริน ระรื่นกลิ่นไม้หอมมีพร้อมเพรียง
สะพรั่งต้นผลดอกออกไม่ขาด ศิลาลาดลดหลั่นชั้นเฉลียง
จะค่อยเลียบเหียบย่องประคองเคียง เป็นพี่เลี้ยงเพียงพี่ร่วมชีวา
จำปาดะองุ่นหอมกรุ่นกลิ่น ก้าแฝ่ฝืนสินธุต้นบุหงา
ด้วยเกาะนี้ที่ทำเลเทวดา แต่นกกาก็มิได้ไปใกล้กราย

๏ แล้วจะใช้ใบไปดูเมืองสุหรัด[๒] ท่าคลื่นซัดซึ้งวนชลสาย
ตั้งตึกรามตามตลิ่งแขกหญิงชาย แต้มผ้าลายกะลาสีพวกตีพิมพ์
พื้นม่วงตองทองช้ำย่ำมะหวาด ฉลวิลาศลายลำยองเขียนทองจิม
ทำที่อยู่ดูพิลึกล้วนตึกทิม เรียบเรียงริมฝั่งสมุทรแลสุดตา
จะตามใจให้เพลินเจริญเนตร ชมประเภทพราหมณ์แขกแปลกภาษา
ได้แย้มสรวลชวนใช้ใบลีลา ไปมังกล่า[๓]ฝาหรั่งระวังระเวน
กำปั่นไฟใหญ่น้อยออกลอยเที่ยว ตลบเลี้ยวแลวิ่งดังจิ้งเหลน
ถ้วนเดือนหนึ่งจึงจะผลัดพวกหัศเกน เวียนตระเวนไปมาทั้งตาบี

๏ เมืองมังกล่าฝาหรั่งอยู่ทั้งแขก พวกเจ๊กแทรกแปลกหน้าทำภาษี
แลพิลึกตึกรามงามงามดี ตึกเศรษฐีมีทรัพย์ประดับประดา

---

(๑) เบี้ยอี้แก้ มีประดับซุ้มหน้าต่างโบสถ์ วิหาร และพระปรางค์ในวัดเทพธิดา

(๒) เมืองสุหรัด ในที่นี้หมายถึงเมืองสุราษฎร์ ปากแม่น้ำตาปี (Tapi) แถวฝั่งมลบาร์ตอนบน เหนือบอมเบย์

(๓) หมายถึง เบงคอล (Bengal)

ดูวาวแวววแก้วกระหนกกระจกกระจ่าง ประตูหน้าต่างติดเครื่องรอบ
เผื่องฝา

ล้วนขายเพชรเจ็ดสีมีราคา วางไว้หน้าตึกร้านใส่จานราย
แล้วตัวไปไม่นั่งระวังของ คนซื้อร้องเรียกหาจึงมาขาย
ด้วยไม่มีตีโบยขโมยขมาย ทั้งหญิงชายเช้าค่ำเขาสำราญ
นอกกำแพงแขวงเขตประเทศถิ่น เป็นสวนอินทผาลัมทับน้ำหวาน
รองอ่างไว้ใช้ทำแทนน้ำตาล ต้องแต่งงานขันหมากเหลือหลากจริง
ถึงขวบปีมีขันทำขวัญต้น แต่งเหมือนคนขอสู่นางผู้หญิง
แม้นถึงปีมีลูกใครปลูกทิ้ง ไม่ออกจริงจั่นหล่นลำต้นตาย
บ้านตลาดกวาดเลี่ยนเตียนตะล่ง ถึงของหลงลืมไว้ก็ไม่หาย
ไปชมเล่นเช่นฉันว่าประสาสบาย บ้านเมืองรายหลายประเทศต่าง
เพศพันธุ์

◎ จะพาไปให้สร้างทางกุศล ขึ้นสิงหล(๑)เห็นจะได้ไปสวรรค์
ไหว้เจดีย์ที่ทำเลเวฬุวัน พระรากขวัญอันเป็นยิ่งเขาสิงคุดร์

◎ คิดจะใช้ใบข้ามไปตามเข็ม เขียนมาเต็มเล่มแล้วจะสิ้นสมุด
เหมือนหมายทางต่างทวีปเรือรีบรุด พอสิ้นสุดสายมหาอารณพ
เหมือนเรื่องรักจักประเวศประเทศถิ่น มิทันสิ้นสุดคำก็จำจบ
แม้นขืนเคืองเปลื้องปลิดไม่คิดคบ จะเศร้าซบโศกสะอื้นทุกคืนวัน
เหมือนยักษีที่สิงขรต้องศรกก(๒) ปักตรึงอกอานุภาพซ้ำสาปสรร
อยู่นพบุรี(๓)ที่ตรงหว่างเขานางประจัน เสียงไก่ขันขื้นนนทรีคอยตีซ้ำ

---

(๑) เกาะลังกา ที่ตั้งประเทศลังกา
(๒) หมายถึง นิทานเรื่องท้าวกกขนาก
(๓) หมายถึง เมืองลพบุรี

แสนวิตกอกพระยาอุณาราช สุดหมายมาดไม่มีที่อุปถัมภ์
ศรสะเทือนเหมือนอุระจะระยำ ต้องตีซ้ำซ้ำในฤาทัยระทม
◎ ถึงกระไรได้อุตส่าห์อาสาสมัคร ขอเห็นรักสักเท่าซีกกระผีกผม
พอชื่นใจได้สว่างสร่างอารมณ์ เหมือนนิยมสมคะเนเถิดเทวัญ
ถวิลหวังสังวาสสวาทแสวง ให้แจ่มแจ้งแต่งตามเรื่องความฝัน
ฝากผีปากฝากคำที่สำคัญ ชื่อรำพันพิลาปล้ำกาพย์กลอน
เปรียบเหมือนกับขับกล่อมสนอมเสน่ห์ สำเนียงเห่เทวัญริมบรรจถรณ์
เสวยสวัสดิ์วัฒนาสถาวร วานฟังกลอนกลอยแก่[๑]เถิดแม่เอย ฯ

---

(๑) หมายถึง เวลาที่แต่งนี้ พระภิกษุสุนทรภู่มีอายุ ๕๖ ปี

นิราศเมืองแกลง

◎ โอ้สังเวชวาสนานิจจาเอ๋ย

จะมีคู่มิได้อยู่ประคองเชย ต้องละเลยดวงใจไว้ไกลตา
ถึงทุกข์ใครในโลกที่โศกเศร้า ไม่เหมือนเราภุมรินถวิลหา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา ใช้แต่ตาต่างถ้อยสุนทรวอน
โอ้จำใจไกลนุชสุดสวาท จึงนิราศเรื่องรักเป็นอักษร
ให้เห็นอกตกยากเมื่อจากจร ไปดงดอนแดนป่าพนาวัน
กับศิษย์น้องสองนายล้วนชายหนุ่ม น้อยกับพุ่มเพื่อนไร้ในไพรสัณฑ์
กับนายแสงแจ้งทางกลางอารัญ จะพากันแรมทางไปต่างเมือง
ถึงยามสองล่องลำนาวาเลื่อน พอดวงเดือนดั้นเมฆขึ้นเหลืองเหลือง
ถึงวัดแจ้งแสงจันทร์จำรัสเรือง แลชำเลืองเหลียวหลังหลั่งน้ำตา
เป็นห่วงหนึ่งถึงชนกที่ปกเกล้า จะแสนเศร้าครวญคอยละห้อยหา
ทั้งจากแดนแสนห่วงดวงกานดา โอ้อุรารุ่มร้อนอ่อนกำลัง
ถึงสามปลื้มพี่ร่ำปล้ำแต่ทุกข์ สุดจะปลุกใจปลื้มให้ลืมหลัง
ขออารักษ์หลักประเทศนิเวศน์วัง เทพทั้งเมืองฟ้าสุราลัย
ขอฝากน้องสองรามารดาด้วย เอ็นดูช่วยปกครองให้ผ่องใส
ตัวข้าบาทจะนิราศออกแรมไพร ให้พ้นภัยคลาดแคล้วอย่าแผ้วพาน
ถึงสำเพ็งเก๋งตั้งริมผั่งน้ำ แพประจำจอดเรียงเคียงขนาน
มีซุ้มซอกตรอกนางจ้างประจาน ยังสำราญร้องขับไม่หลับลง
โอ้ธานีศรีอยุธยาเอ๋ย นึกจะเชยก็ได้ชมสมประสงค์
จะลำบากยากแค้นไปแดนดง เอาพุ่มพงเพิงเขาเป็นเหย้าเรือน

◎ ถึงย่านยาวดาวคะนองคะนึงนึง ยิ่งดึกยิ่งเสียใจใครจะเหมือน
พระพายพานซ่านเสียวทรวงสะเทือน จนเดือนเคลื่อนคล้อยดงลงไรไร
โอ้ดูเดือนเหมือนดวงสุดาแม่ กระต่ายแลเหมือนฉันคิดพิสมัย
เห็นแสงจันทร์อันกระจ่างค่อยส่างใจ เดือนครรไลลับตาแล้วอาวรณ์
ถึงอารามนามชื่อวัดดอกไม้ คิดถึงไปแนบทรวงดวงสมร
หอมสุคนธ์เคียงกายขจายจร โอ้ยามนอนห่างนางระคางคาย
ถึงบางผึ้งผึ้งรังกึ้งร้าง พี่ร้างนางร้างรักสมัครหมาย
มาแสนยากฝากชีพกับเพื่อนชาย แม่เพื่อนตายมิได้มาพยาบาล
ถึงปากลัดแลท่าชลาตื้น ดูเลื่อมลื่นเลนลากลำละหาน
เขาแจวจ้องล่องแล่นแสนสำราญ มาพบบ้านบางระจ้าวยิ่งเศร้าใจ
อนาถนึ่งอิงเขนยคะนึงหวน จนจวบจวนแจ่มแจ้งปัจจุสมัย
ศศิธรอ่อนอับพยับไพร ถึงเชิงไทรศาลพระประแดงแรง
ขออารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สิงศาล ลือสะท้านอยู่ว่าเจ้าห้าวกำแหง
ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองแกลง เจ้าจงแจ้งใจภัคนีที
ฉันพลัดพรากจากจรเพราะร้อนจิต ใช่จะคิดอายอางขนางหนี
ให้นึ่มน้องครองรักไว้สักบี ท่านสุขีเถิดข้าขอลาไป
พอแจ่มแจ้งแสงเงินเงาระยับ ดาวเดือนดับเด่นดวงพระสุริย์ใส
ถึงปากช่องคลองสำโรงสำราญใจ พอน้ำไหลขึ้นเช้าก็เข้าคลอง
เห็นเพื่อนเรือเรียงรายทั้งชายหญิง ดูก็ยิ่งทรวงช้ำเป็นน้ำหนอง
ไม่แม้นเหมือนคู่เชยเคยประคอง ก็เลยล่องหลีกมาไม่อาลัย
กระแสชลวนเชี่ยวเรือเลี้ยวลด ดูค้อมคดขอบคุ้งคงคาไหล
แต่สาชลเจียวยังวนเป็นวงไป นี่หรือใจที่จะตรงอย่าสงกา
ถึงด่านทางกลางคลองข้างฝั่งซ้าย ตะวันสายแสงส่องต้องพฤกษา

ลว
895.911200๔ ก.27 ม.3567 ฉบ
ส798ปบ

ออกสุดบ้านถึงทวารอรัญวา เป็นทุ่งคาแฝกแขมขึ้นแกมกัน
ลมระริ้วปลิวหญ้าคาระยาบ ระเนนนาบพลิ้วพลิกกระดิกหัน
ดูโล่งลิ่วทิวรุกขะเรียงรัน เป็นเขตคันขอบป่าพนาลัย

◎ ถึงทับนางวางเวงฤทัยวับ เห็นแต่ทับชาวนาอยู่อาศัย
นางชาวนาก็ไม่น่าจะชื่นใจ คราบขี้ไคลคร่ำคร่าดังทาคราม
อันนางในนคราถึงทาสี ดีกว่านางทั้งสักสองสาม
โอ้พลัดพรากจากบุรินแล้วสิ้นงาม ยิ่งคิดความขวัญหายเสียดายกรุง
ถึงบางพลีมีเรืออารามพระ ดูระกะดาษทางไปกลางทุ่ง
เป็นเลนลุ่มลึกเหลวเพียงเอวพุง ต้องลากจุงจ้างควายอยู่รายเรียง
ดูเรือแพแออัดอยู่ยัดเยียด เข้าเบียดเสียดแทรกกันสนั่นเสียง
แจวตะกดเกะกะปะกระเชียง บ้างท่มเถียงโดนดนกันว่นวาย
โอ้เรือเราคราวเข้าไปติดแห้ง เห็นนายแสงเป็นผู้ใหญ่ก็ใจหาย
นั่งพยุงตุ้งก่านัยน์ตาลาย เห็นวุ่นวายสับสนก็ลนลาน
น้อยกับพุ่มหนุ่มตะกอถ่อกระหนาบ เสียงสวบสาบแทรกไปด้วยใจหาญ
นายแสงร้องรั้งไว้ไม่ได้การ เอาถ่อกรานโดยกลัวจนตัวโกง
สงสารแสงแข็งข้อไม่ท้อถอย พุ่มกับน้อยแทรกกลางเสียงผางโผง
ถ้วยชามกลิ้งฉิ่งฉ่างเสียงกร่างโกรง นาวาโคลงโคลนเลอะตลอดแคม
จนตกลึกล่วงทางถึงบางโฉลง เป็นทุ่งโล่งลานตาล้วนป่าแขม
เหงือกปลาหมอกอกกกับกุ่มแกม คงคาแจ่มเค็มจัดดังกัดเกลือ
ถึงหัวป่าเห็นป่าพฤกษาโกร่น ดูเกรียนโกรนกรองกรอยเป็นฝอยเผือ
ที่กิ่งก้านกรานกีดประทุนเรือ ลำบากเหลือที่จะร่ำในลำคลอง
ถึงหย่อมย่านบ้านไร่อาลัยเหลียว สันโดษเดียวมิได้พบเพื่อนสนอง
เขารีบแจวมาในนทีทอง อันบ้านช่องมิได้แจ้งแห่งตำบล

ถึงคลองขวางบางกระเทียมสะท้านอก โอ้มาตกอ้างว้างอยู่กลางหน
เห็นแต่หมอนอ่อนแอบอุระตน เพราะความจนเจียวจึงจำระกำใจ
จะเหลียวซ้ายแลขวาก็บ่าแสม ตะลึงแลปูเบี้ยวเที่ยวไสว
ระหริ่งเรื่อยเฉื่อยเสียงเรไรไพร ฤทัยไหวแว่วว่าพะงางาม
ถึงชะแวกแยกคลองสองชะวาก ข้างฝั่งฟากหัวตะเข้มีมะขาม
เขาสร้างศาลเทพาพยายาม กระดานสามแผ่นพิงไว้บูชา
ตะลึงแลแต่ล้วนลูกจระเข้ โดยคะเนมากมายทั้งซ้ายขวา
สักสองร้อยลอยไล่กินลูกปลา เห็นแต่ตากับจมูกเหมือนตุ๊กแก
โอ้คลองขวางทางแดนแสนโสทก ดูบนบกก็แต่ล้วนลิงแสม
เลียบตลิ่งวิ่งตามชาวเรือแพ ทำลอบแลหลอนหลอกตะคอกคน
คำโบราณท่านผูกถูกทุกสิ่ง เขาว่าลิงจองหองมันพองขน
ทำหลุกหลิกเหลือกลานพาลลุกลน เขาด่าคนจึงว่าลิงโลนลำพอง
ถึงชะวากปากคลองเป็นสองแพร่ง น้ำก็แห้งสุริยนก็หม่นหมอง
ข้างซ้ายมือนั้นแลคือปากตะครอง ข้างขวาคลองบางเหี้ยทะเลวน
ประทับทอดนาวาอยู่ท่าน้ำ ดูเรียงลำเรือรายริมไพรสณฑ์
เขาหุงหาอาหารให้ตามจน โอ้ยามยลโภชนาน้ำตาคลอ
จะกลืนข้าวคราวโศกในทรวงเสียว เหมือนขืนเคี้ยวกรวดแกลบให้แสบศอ
ต้องเจือน้ำกล้ำกลืนพอกลั้วคอ กินแต่พอดับลมด้วยตรมใจ
พอพ้าคล้ำค่ำพลบลงหรุบรู่ ยุงออกฉ่ชิงพลบตบไม่ไหว
ได้รับรองป้องกันเพียงควันไฟ แต่หายใจมิใคร่ออกด้วยอบอาย
โอ้ยามยากจากเมืองแล้วลืมมุ้ง มากรำยุงเวทนาประดาหาย
จะกรวดน้ำคว่ำขันจนวันตาย แม้นเจ้านายท่านไม่ใช้แล้วไม่มา

พอน้ำตึงถึงเรือก็รีบล่อง เข้าในคลองคึกคักกันหนักหนา
ด้วยมืดมัวกลัวตอต้องรอรา นาวามาเรียงตามกันหลามทาง
ถึงบางบ่อพอจันทร์กระจ่างแจ้ง ทุกประเทศเขตแขวงนั้นกว้างขวาง
ดูดาวดาษกลาดฟ้านภางค์ วิเวกทางท้องท่งสะท้านใจ
ดูรี้รี้วลมปลิวที่ปลายแฝก ทุกละแวกหวาดหวั่นอยู่ไหวไหว
รำลึกถึงขนิษฐายิ่งอาลัย เช่นนี้ได้เจ้ามาด้วยจะดื่นโดย
เห็นทิวทุ่งวุ้งเว้งให้หวั่นหวาด กัมปนาทเสียงนกวิหคโหย
ไหนจะต้องละอองน้ำค้างโปรย เมื่อลมโชยชื่นนวลจะชวนเชย
โอ้นึกนึกแล้วก็น่าน้ำตาตก ด้วยแนบอกมิได้แนบแอบเขนย
ได้หมอนข้างต่างน้องประคองเกย เมื่อไรเลยจะได้คืนมาชื่นใจ

◎ ถึงหย่อมย่านบ้านระกาดต้องลงถ่อ ค่อยลอยรอเรียงลำ
ตามน้ำไหล

จนล่วงเข้าหัวบ่าพนาลัย ล้วนเงาไม้มืดคล้ำในลำคลอง
ระวังตัวกลัวตอตะเคียนขวาง เป็นเยี่ยงอย่างผู้เฒ่าเล่าสนอง
ว่าผีสางสิงนางตะเคียนคะนอง ใครถูกต้องแตกตายลงหลายลำ
พอบอกกันยังมิทันจะขาดปาก เห็นเรือจากแจวตรงหลงถลำ
กระทบผางตอนางตะเคียนตำ ก็โคลงคว่ำล่มลงในคงคา
พวกเรือพี่สี่คนขนสยอง ก็เลยล่องหลีกทางไปข้างขวา
พ้นระวางนางรุกขฉายา ต่างระอาเห็นฤทธิ์ประสิทธิ์จริง
ขอนางไม้ไพรพฤกษ์เทพารักษ์ ขอฝากภคินีน้อยแม่น้องหญิง
ใครสามารถชาติชายจะหมายชิง ให้ตายกลิ้งลงเหมือนตอที่ตำเรือ
จนล่วงล่องมาถึงคลองที่คับแคบ ไม่อาจแอบชิดฝั่งระวังเสือ
ด้วยครั่มครึกพฤกษาลัดดาเครือ ค่อยรอเรือเรียงล่องมานองเนือง

น้ำจะพัดปัดตีไปสีชัง แล้วคลุ้มคลั่งเงี่ยนยาทำตาแดง
ปลอบเจ้าพุ่มพึมพำว่ากรรมแล้ว อุตส่าห์แจวเข้าเถิดพ่อให้ข้อแข็ง
สงสารน้อยหน้าจ๋อยนั่งจัดแจง คิดจะแต่งตัวตายไม่พายเรือ
พี่แข็งขืนฝืนภาวนานิ่ง แลตลิ่งไรไรยังไกลเหลือ
เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ คลื่นก็เผือฟูมฟองคะนองพราย
เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสำมุก จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอขาดคำน้ำขื่นทั้งคลื่นคลาย ทั้งสามนายหน้าชื่นค่อยเฉื่อยมา
หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา
นายแสงหายคลายโทโสที่โกรธา ชักกัญชานั่งกริ่มยิ้มละไม
แล้วหุงหาอาหารสำราญรื่น จนเที่ยงคืนขื้นศาลาได้อาศัย
พังเสียงคลื่นครื้นครั่นสนั่นไป ดูมืดในเมฆมานภางค์
พี่เล็งแลดูกระแสสายสมุทร ละลิ่วสุดสายตาเห็นฟ้าขวาง
เป็นฟองฟุ้งรุ่งเรืองอยู่รางราง กระเด็นพร่างพรายพราวราวกับพลอย
เห็นคล้ายคล้ายปลาว่ายเฉวียนฉวัด ละลอกซัดสาดกระเซ็นขึ้นเต้นหยอย
ฝูงปลาใหญ่ไล่โลดกระโดดลอย น้ำก็พลอยพร่างพร่างกลางคงคา
แลทะเลแล้วก็ให้อาลัยนุช ไม่สร่างสุดโศกสิ้นถวิลหา
จนอุทัยไตรตรัสจำรัสตา เห็นเคหาเรียงรายริมชายทะเล
ดูเรือแพแต่ละลำล้วนโปะโหละ พวกเจ๊กจีนกินโต๊ะเสียงโหลเหล
บ้างลงเลนล้วงปูดูโซเซ สมคะเนใส่ข้องเที่ยวมองคอย
อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน ถือกระด้านถือตะกร้าเที่ยวหาหอย
ดูแคล่วคล่องล่องแล่นแฉลบลอย เอาขาห้อยทำเป็นหางมากลางเลน
อันพวกเขาชาวประมงไม่โหย่งหยิบ ล้วนตีนถีบปากกัดขัดเขม็น

จะได้กินข้าวเช้าก็ราวเพล ดูจัดเจนโลดโผนในโคลนตม
จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป แต่ต้องสาปเคหาให้สาสม
จะปลูกเรือนก็มิได้ใส่ปั้นลม ใครขืนทำก็ระทมด้วยเพลิงลาม
โอ้ดเรือนเหมือนอกเราไร้ค่ ผ้ใดดจึงไม่ออกเอี่ยมสนาม
หรือต้องสาปบาปหลังยังติดตาม ผู้หญิงงามจึงไม่มีปรานีเลย
จะรักใครเขาก็ไม่เมตตาตอบ สมประกอบได้แต่สอดกอดเขนย
เอ็นดูเขาเผ้านึกนิยมเชย โอ้ใจเอ๋ยจะเป็นกรรมนั้นร่ำไป
พลางรำพึงถึงทางที่กลางเถื่อน จึงคล้อยเคลื่อนนาวาเข้าอาศัย
มีมิตรชายท้ายย่านเป็นบ้านไทย สำนักในเคหาขุนจ่าเมือง
ใครพบพักตร์เขาก็ทักว่าทรงซูบ จะดูรูปตัวเองก็ผอมเหลือง
ซังตายชื่นฝืนฤทัยให้ประเทือง เที่ยวชำเลืองแลชมตลาดเรียง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกล้องแกล้งเป็น
อย่างกลาง
ขายหอยแครงแมงภู่กับปูม้า หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง
พวกเจ๊กจีนสินค้าเอามาวาง มะเขือคางแพะเผือกผักกาดดอง
ที่ขายผ้าหน้าถังก็เบิดโถง ล้วนเบี้ยโบ่งหญิงชายมาจ่ายของ
สักยี่สิบหยิบออกเป็นกอบกอง พี่เที่ยวท่องทัศนาจนสายัณห์
ดูก็งามตามประสาพนาเวศ ไม่นวลเนตรเหมือนหนึ่งในไอศวรรย์
แต่แรมค้างบางปลาสร้อยได้สามวัน ก็ชวนกันเลยลาขุนจ่าเมือง
พอฟ้าขาวดาวเดือนลงเลื่อนลด อร่ามรถสุริยาเคหาเหลือง
จากเคหาชลนาพี่นองเนือง ขึนประเทืองปล้ำทุกข์มาตามทาง
พอพ้นบ้านลานแลล้วนทุ่งเลี่ยน หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาขวาง

ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินราง หยาดน้ำค้างขังหลุมที่ขุมควาย
ดูสีขาวราวกับน้ำตาลโตนด ที่หว่างโขดขอบผาศิลาฉลาย
ริมทางเถื่อนเรือนเหย้ามีรายราย เห็นฝูงควายปล่อยเกลื่อนอยู่กลางแปลง

ถึงหนองมนมีตำบลชื่อบ้านไร่ เขาถากไม้ทุกประเทศทุกเขตแขวง
ต้องเดินเฉียงเลี่ยงลัดตัดทแยง ตามนายแสงนำทางไปกลางไพร
กำดัดแดดแผดร้อนทุกขุมขน ไม่มีต้นพฤกษาจะอาศัย
ล้วนละแวกแฝกคาป่ารำไร ขนสุดไร่เลียบริมทะเลมา
ตะวันคล้อยหน่อยหนึ่งถึงบางพระ ดูระยะบ้านนั้นก็แน่นหนา
พอพบเรือนเพื่อนชายชื่อนายมา เขาโอภาต้อนรับให้หลับนอน
พอร่งแสงสริยาลีลาลาศ ลงเลียบหาดหวนคะนึงถึงสมร
เห็นกรวดทรายชายทะเลชโลทร ละเอียดอ่อนดังละอองสำลี
ดูกาบหอยรอยคลื่นกระเด็นสาด ก็เกลื่อนกลาดกลางทรายประพรายสี
เป็นหลายอย่างลางลูกก็เรียวรี โอ้เช่นนี้แม่มาด้วยจะดีใจ
จะเชยชมก้มเก็บไปกลางหาด เห็นประหลาดก็จะถามตามสงสัย
พี่ไม่รู้ก็จะชวนสำรวลไป ถึงเหนื่อยใจจะค่อยเบาบรรเทาคลาย
โอ้ยามนี้พี่เห็นแต่พักตร์เพื่อน ไม่ชื่นเหมือนสุดสวาดิที่มาดหมาย
กลั้นน้ำตามาจนสดที่หาดทราย เห็นเรือรายโรงเรียงเคียงเคียงกัน
อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัณฑ์
ค่อยเลียบเดินเนินโขดสิงขรคัน เสียงจักจั่นแซ่เซ็งวังเวงใจ
สองข้างทางนางไม้ไพรสงัด ไม่แกว่งกวัดก้านกิ่งประวิงไหว
เย็นระรื่นชื่นชุ่มชอุ่มใบ หนาวฤทัยโทมนัสระมัดกาย
เสียงนกร้องก้องกู่กันกลางป่า ฟังภาษาสัตว์ไพรก็ใจหาย

จนออกดงลงเดินเนินสบาย ค่อยเคลื่อนคลายรอเรียงมาเคียงกัน
ถึงเขาขวางว่างเว้งชะวากวุ้ง เขาเรียกทุ่งสงขลาพนาสัณฑ์
เป็นป่ารอบขอบเขินเนินอรัญ นกเขาขันคูเรียกกันเพรียกไพร
บ้างถาบถาพาคู่ลงฟุบผุ่น เห็นคนผลุนโผผินบินไถล
บ้างก่งคอคูคูกูกูไป ฝูงเขาไฟฟุบแฝงที่แฝกฟาง
โอ้ปักษีมีคู่ที่ชูชื่น สำราญรื่นปกบีดด้วยบีกหาง
พี่เปลี่ยวใจอายนกเพราะห่างนาง มาเดินกลางดงแดนแสนกันดาร
แล้วรีบรุดไปจนสุดที่ทิวทุ่ง ถึงบางละมุงพบน้ำลำละหาน
เป็นประเทศเขตนิคมกรมการ มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา
น้ำตาตกอกโอ้อนาถเหนื่อย ให้มืนเมื่อยขัดข้องทั้งสองขา
ลงหยุดหย่อนผ่อนนั่งที่ศาลา ต่างระอาอ่อนจิตระอิดแรง
ลงอาบน้ำลำห้วยพอเหนื่อยหาย แต่เส้นสายรุมรึงให้ขึงแข็ง
สลดใจเห็นจะไม่ถึงเมืองแกลง แต่นายแสงวอนว่าให้คลาไคล
พี่ดูดวงสุริย์ฉายก็บ่ายคล้อย ชวนพุ่มน้อยจากศาลาที่อาศัย
ออกพ้นย่านบ้านบางละมุงไป ค่อยคลายใจจรเลียบชลามา
ในกระแสแลล้วนแต่โป๊ะล้อม ลงอวนอ้อมโอบสกัดเอามัจฉา
โอ้คิดเห็นเอ็นดูหมู่แมงดา ตัวเมียพาผัวลอยเที่ยวเล็มไคล
เขาจับตัวผัวทิ้งไว้กลางน้ำ ละลอกซ้ำสาดซัดให้ตัดษัย
พอเมียตายฝ่ายผัวก็บรรลัย โอ้เหมือนใจที่พี่รักภักดี
แม้นน้องตายพี่จะวายชีวิตด้วย เป็นเพื่อนม้วยมิ่งแม่ไปเมืองผี
รำจวนจิตคิดมาในวารี จนถึงที่ศาลาบ้านนาเกลือ
หยุดประทับดับดวงพระสุริย์แสง ยิ่งโรยแรงร้อนรนนั้นล้นเหลือ
จะเคี้ยวข้าวตละคำเอาน้ำเจือ พอกลั้วเกลือกล้ำกลืนค่อยชื่นใจ

ทั้งล้าเลื่อยเหนื่อยอ่อนนอนสนิท จนอาทิตย์แย้มเยี่ยมเหลี่ยมไศล
ถอนสะอื้นตื่นตายังอาลัย รำจวญใจจรจากศาลามา
เข้าเดินดงพงชัฏสงัดเงียบ เย็นยะเยียบน้ำค้างพร่างพฤกษา
ออกชะวากปากท่งพัทยา นายแสงพาเลี่ยวหลงทิ่วงเวียน
บุกละแวกแฝกแขมแอร่มรก กับกอกกสูงสูงเสมอเศียร
ด้วยน้ำฝนล้นลงหนทางเกวียน ขึ้นโขดเตียนตอกรอกยอกระยำ
กลัวปลิงเกาะเลาะลัดขัดเขมน ลงลุยเลนพรวดพราดพลาดถลำ
ถึงแนวน่องย่องก้าวเอาเท้าคลำ แต่ท่องน้ำอยู่จนเที่ยงจึงพบทาง
พอยกเท้าก้าวเดินบนเนินแห้ง ทั้งขาแข้งเข่าข้อให้ขัดขวาง
เจ็บระบมคมหญ้าคาระคาง ค่อยย่องย่างเหยียบฝุ่นให้งุนโงง
เห็นพฤกษาไม้มะค่ามะขามข่อย ทั้งไทรย้อยยอดโยนโดนตะโขง
เหมือนไม้ดัดจัดวางข้างพระโรง เป็นพุ่มโพรงสาขาน่าเสียดาย
เดินพินิจเหมือนคิดสมบัติบ้า จะใคร่หาต้นไม้เข้าไปถวาย
นี่เหน็ดเหนื่อยเลื่อยล้าบรรดาตาย แสนเสียดายดูเดินจนเกินไป
ถึงท้องธารศาลเจ้าริมเขาขวาง พอได้ทางลงมหาชลาไหล
เข้าถามเจ๊กลูกจ้างตามทางไป เป็นจีนใหม่อ้อแอ้ไม่แน่นอน
ร้องไล้ขื่อมือชี้ไปที่เขา ก็ดีอกเลียบเดินเนินสิงขร
ศิลาแลเป็นชแง่ชงักงอน บ้างพรุนพรอนแตกกาบเป็น

คราบไคล

ต้องเลี่ยงเลียบเหยียบยอกเอาปลาบแปลบ ถึงที่แคบเป็นเขินเนินไศล
ค่อยตะกายบ่ายบีนเปะปะไป จะขาดใจเสียด้วยเหนื่อยทั้ง

เมื่อยกาย

ถึงที่โขดต้องกระโดดขึ้นบนแง่ ก่นเอาแม่จีนใหม่นั้นใจหาย

บอกว่าใกล้ไกลมาบรรดาตาย ทั้งแค้นนายแสงนำไม่จำทาง
ทำซมเซอะเคอะคะมาปะเขา แต่โดยเมากัญชาจนตาขวาง
แกไขหูส้นิ่งไปตามทาง ถึงพ้นล่างแลลาดล้วนหาดทราย
ต่างโหยหิวนิ่วหน้าสองขาแข็ง ในคอแห้งหอบรนกระหนกระหาย
กลืนกระเดือกเกลือกลิ้นกินน้ำลาย เจียนจะตายเสียด้วยร้อนอ่อนกำลัง
น้ำก็นองอยู่ในท้องชลาสินธุ์ จะกอบกินเค็มขมไม่สมหวัง
เหมือนไร้คู่อยู่ข้างกำแพงวัง จะเกี้ยวมั่งก็จะเฝือนเอาเจียนตาย
ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมกระทำไว้ นึกอะไรจึงไม่สมอารมณ์หมาย
แล้วปลอบน้องสองราปรีชาชาย มาถึงท้ายทิวป่านาจอมเทียน
เห็นบ่อน้ำร่ำดื่มเอาโดยอยาก พออ้าปากเหม็นหืนให้คลื่นเหียน
ค่อยมีแรงแข็งใจไปทางเกวียน ไม่แวะเวียนเดาเดินดำเนินไป
ถึงห้วยขวางตัดทางเข้าไต่ถาม พบชุนรามเรียกหาเข้าอาศัย
กินข้าวปลาอาหารสำราญใจ เขาแต่งให้หลับนอนผ่อนกำลัง
สงสารแสงแสนสุดเมื่อหยุดพัก เผ้านั่งชักกัญชากับตาสัง
เสียงขาคะอยู่จนพระเคาะระฆัง ต่างร่ำสั่งฝากรักกันหนักครัน
แสนวิตกอกพี่เมื่ออ้างว้าง ถามถึงทางที่จะไปในไพรสัณฑ์
ชาวบ้านบอกมรคาว่ากว่าพัน สะกิดกันแกล้วกล้าเป็นน่ากลัว
ยิ่งหวาดจิตคิดคุณพระชินสีห์ กับชนนีบิตุเรศบังเกิดหัว
ข้าตั้งใจไปหาบิดาตัว ให้พ้นชั่วที่ชื่อว่าไภยันต์
อธิษฐานแล้วสะท้านสะท้อนอก สำเนียงนกเพรียกไพรทั้งไก่ขัน
เมฆแอร่มแย้มแยกแหวกตะวัน ก็ชวนกันอำลาเขาคลาไคล
เขม้นเม้นเดินตรงเข้าดงดึก ดูซึ้งซึกมิได้เห็นพระสุริย์ใส
เสียงพ้าร้องก้องลั่นสนั่นไพร ไม้ไหวไหวเหลียวหลังระวังคอย

สงัดเงียบเยียบเย็นยะเยือกอก น้ำค้างตกหยดเหยาะลงเผาะผอย
พฤกษาสูงยูงยางสล้างลอย ดูชดช้อยชื่นชุ่มชอุ่มใบ
ถึงปากช่องหนองชะแง้วเข้าแผ้วถาง แม้นค่ำค้างอรัญวาได้อาศัย
เป็นที่ลุ่มขมุขังคงคาลัย วังเวงใจรีบเดินไม่เมินเลย
หนทางรื่นพื้นทรายละเอียดอ่อน ในดงดอนดอกพะยอมหอมระเหย
หายระหวยด้วยพระพายมาชายเชย ชะแง้เงยแหงนทัศนามา
ถึงบางไผ่ไม่เห็นไผ่เป็นไพรชัฏ แสนสงัดเงียบในไพรพฤกษา
ต้องข้ามธารผ่านเดินเนินวนา อรัญวาอ้างว้างในกลางดง
ถึงพงค้อคอเขาเป็นโขดเขิน ต้องขึ้นเนินภูผาป่าระหง
ส่งกระทั่งหลังโคกเป็นโตรกตรง เมื่อจะลงก็ต้องวิ่งเหมือนลิงโลน
แต่ข้ามห้วยเหวผาจนขาขัด ต้องกำดัดวิ่งเต้นดังเล่นโขน
ทั้งรากยางขวางโกงตะโขงโคน สะดุดโดนโดดข้ามไปตามทาง
ถึงพุดรสาครเป็นพวยพุ น้ำทะลุออกจากชะวากขวาง
ดูซึ้งใสไหลเชี่ยวเป็นเกลียวกลาง สไบบางชุบซับกับอุรา
แล้วขึ้นเนินเดินในดงไม้หอม สะพรั่งพร้อมปรูปรายปฤษณา
ยามพระพายชายเชยรำเพยพา หอมบุปผารื่นรื่นชื่นอารมณ์
เหมือนกลิ่นปรางนางปนสุคนธ์รื่น คิดถึงคืนเคียงน้องประคองสม
ถอนสะอื้นยืนเด็ดลำดวนดม พี่นึกชมต่างนางไปกลางไพร
ถึงห้วยอีร้าแลระย้าล้วนสายหยุด ดอกนั้นสุดที่จะดกดูไสว
กะมองกะเมงนมแมวเป็นแถวไป ล้วนลูกไม้กลางป่าทั้งหว้าพลอง
สะท้อนหล่นใต้ต้นออกเกลื่อนกลิ้ง ฝูงค่างลิงกินเล่นเป็นเจ้าของ
ต่างเก็บเคี้ยวเปรี้ยวปรายเสียก่ายกอง แต่โดยลองเลือกชิมจนอิ่มไป
ถึงโตรกตรวยห้วยพะยูนจะหยุดร้อน เห็นแรดนอนอยู่ในดงให้สงสัย

เรียกกันดูด้วยไม่รู้ว่าสัตว์ใด เห็นหน้าใหญ่อย่างจระเข้ตะคุกตัว
มันเห็นหน้าทำตากระปริบนิ่ง เห็นหลายสิ่งคอคางทั้งหางหัว
รู้ว่าแรดกินหนามให้คร้ามกลัว ขยับตัวว่ิงพ้นวันไป
ครู่หนึ่งถึงชะวากชากลูกหญ้า ล้วนพฤกษายางยูงสูงไสว
แต่ล้วนทากตะเลาะรำลำพูไพร ไต่ใบไม้ยูงยางมากลางแปลง
กระโดดเผาะเกาะผับกระหยับคืบ ถีบกระทืบมิใคร่หลุดสุดแสยง
ปลดที่ตีนติดขาระอาแรง ทั้งขาแข้งเลือดโซมชโลมไป
ออกเดินถี่หนีทากถึงชากขาม เป็นสนามน้ำท่าได้อาศัย
เห็นรอยคนแรมค้างอยู่กลางไพร ขึ้นต้นไม้หักรังไว้เรียงราย
เสียงลิงค่างบ่างชะนีวะหวีดโหวย กระหึมโหยห้อยไม้น่าใจหาย
เสียงผัวผัวตัวเมียเที่ยวโยนกาย เห็นคนอายแอบอิงกับกิ่งยาง
โอ้ชะนีเวทนาเที่ยวหาผัว เหมือนตัวพี่จากน้องให้หมองหมาง
ชะนีเพรียกเรียกชายอยู่ปลายยาง พี่เรียกนางนุชน้องอยู่ในใจ
เห็นป่าสูงฝูงนกในดงดึก หวนระลึกถึงสุดาน้ำตาไหล
จักจั่นร้องพร้องเพราะเสนาะไพร ทั้งเสียงไก่เถื่อนขันสนั่นเนิน
พฤกษาเบียดเสียดสีดังบี่แก้ว วิเวกแว่วหว่างลำเนาภูเขาเขิน
สดับฟังวังเวงเป็นเพลงเพลิน ต้องรีบเดินโดยด่วนด้วยจวนเย็น
ถึงห้วยโป่งเห็นธารละหานไหล คงคาใสปลาว่ายคล้ายคล้ายเห็น
มีกรวดแก้วแพรวพรายรายกระเด็น บ้างแลเห็นเป็นสีบุษราคัม
ชื่นอารมณ์ชมเชยเลยลีลาศ พระพายพาดพัดเรื่อยมาเฉื่อยฉ่ำ
ทั้งสองข้างมรคาป่าระกำ สล้างลำแลสลับอยู่กับกอ
หอมบุปผาสาโรชมารื่นรื่น ต่างหยุดยืนใจหายเสียดายหนอ
แม้นอยู่เคียงเวียงชัยเห็นไม่พอ จะตัดต่อเรือแล่นเล่นตามกัน

ทะลายลูกสุกแลดูแออัด เอาดาบตัดชิมไปในไพรสัณฑ์
มันแสนเปรี้ยวเบี้ยวหน้าเข้าหากัน ออกเข็ดฟันเป็นจะตายด้วยรายชิม

๏ ถึงห้วยพร้าวเท้าเมื่อยออกเลื่อยล้า เห็นผิดฟ้าฝนย้อยลงหยิมหยิม
สุริย์ฉายบ่ายเยื่องเมืองประจิม อุระปิ่มศรบั่กสลักทรวง
ออกเดินรีบถีบถอนไปทุกย่าง กลัวจะค้างค่ำลงในดงหลวง
ด้วยครั่มครึกพฤกษาลดาพวง ไม่เห็นดวงสุริยาเวลาไร
พอเต็มตึงถึงสุนัขกะบากนั้น รอยเขาพันพฤกษาอยู่อาศัย
เห็นรอยคนปนควายค่อยคลายใจ รู้ว่าใกล้ออกดงเดินตะบึง
แต่ย่างย้ายทรายฝุ่นขยุ่นยุบ ยิ่งเหยียบฟุบชาแข้งให้แข็งขึง
ยิ่งจวนเย็นเส้นสายให้ตายตึง ดูเหมือนหนึ่งเหยียบโคลนให้โอนเอน
ออกปากช่องท้องท่งที่ตลิ่ง ต่างเกลือกกลิ้งลงทั้งรกถกเขมน
ด้วยล้าเลื่อยเหนื่อยอ่อนนอนระเนน จนสุริเยนทร์ลับไม้ชายทะเล
ผลัดกันทำย่ำเหยียบแล้วยืนหยัด กระดูกดัดผัวะเผาะให้โผเผ
ค่อยย่างเท้าก้าวเขยกดูเกกเก ออกโซเซเดินข้ามตามตะพาน
เป็นทุ่งแถวมีแนวแม่น้ำอ้อม ระยะหย่อมเคหาน่าสนาน
เป็นเนินสวนล้วนเหล่ามะพร้าวตาล เข้าลับบ้านทับม้าลีลาไป
พอสิ้นดงตรงบากออกปากช่อง ถึงระยองเหย้าเรือนดูไสว
แวะเข้าย่านบ้านเก่าค่อยเบาใจ เขาจุดไต้ต้อนรับให้หลับนอน
ผายนายแสงถึงตาแหน่งสานักนอง เขายมยองชมหลานคลานสลอน
พี่ว้าเหว่เอกาอนาทร ด้วยจะจรต่อไปเป็นหลายคืน
ครั้นรุ่งเช้าเท้าบวมทั้งสองข้าง จะย่องย่างสุดแรงจะแข็งขืน
อยู่ระยองสองวันสู้กลั้นกลืน ค่อยแช่มชื่นชวนกันว่าจะคลาไคล
นายแสงหนีลี้หลบไม่พบเห็น โอ้แสนเข็ญคิดน่าน้ำตาไหล

น้อยฤๅเพื่อนเหมือนจะร่วมชีวาลัย มาสูญใจจำจากเมื่อยากเย็น
จึงกรวดน้ำร่ำว่าต่ออาวาส อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเห็น
มาลวงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น จะชี้เช่นชั่วช้าให้สาใจ
เดชะสัตย์อธิษฐานประจานแจ้ง ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดษัย
เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ ด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน
แล้วชวนสองน้องรักร่วมชีวิต ให้เปลี่ยวจิตไม่แจ้งรู้แห่งหน
จากระยองย่องตามกันสามคน เลียบถนนคันนาบ่ารำไร
ถึงบ้านนาตาขวัญสำคัญแน่ เห็นยายแก่แวะถามตามสงสัย
เขาชี้นิ้วแนะทิวหนทางไป ประจักษ์ใจจำแน่ดำเนินมา
ถึงบ้านแลงทางแห้งเห็นทุ่งกว้าง เพื่อนหนทางทวนทบตลบหา
บุกละแวกแฝกแขมกับหญ้าคา จนแดดกล้ามาถึงย่านบ้านตะพง
มีเคหาอารามงามระรื่น ด้วยพ่างพื้นพ่มไม้ไพรระหง
ตัดกระพ้อห่อได้ทุกไร่กง พี่หลีกลงทางทุ่งกระทอลอ
เห็นสาวสาวชาวไร่เขาไถที่ บ้างพาทีอือออเสียงเหนอหนอ
แลชี้ไคลใส่ตาบเป็นคราบคอ ผ้าห่มห่อหมากแห้งตะแบงมาน
พี่สู้เมินเดินตรงเข้าดงสูง เสียงนกยูงเบญจวรรณขึ้นขันขาน
คิดถึงน้องหมองใจอาลัยลาน แม้นแจ้งการว่าพี่จากอยุธยา
จะเศร้าสร้อยคอยท่าเป็นทุกข์ร้อน ถึงยามนอนยามกินถวิลหา
พี่ก็แสนสุดยากลำบากมา ทั้งเดินป่าปีนกายจะวายวาง
ต้องเวียนวงหลงทบตลบเลี้ยว ด้วยรกเรี้ยวห้วยหนองเป็นคลองขวาง
ระหกระเหินเดินภาวนาพลาง พอพบทางลงถึงท้องทะเลวน
เสียงพิลึกครึกครื้มกระหึมคลื่น ร่มระรื่นรุกขาพฤกษาสน
เหล่าต้นโปรงโกงกางกิ่งพิกล สล้างต้นเต็งตังสะพรั่งตา

ถึงปากช่องคลองกรุ่นเห็นคลองกว้าง มีโรงร้างเรียงรายชายพฤกษา
เป็นชุมรุมหน้าน้ำเขาทำปลา ไม่รอรารีบเดินดำเนินพลาง
ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง
ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดมือสอดขยุกขยิก จนมือหงิกงอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน
พอพลบค่ำสำนักที่เรือนเพื่อน ดูเหย้าเรือนชาวแขวงทุกแห่งหน
มุงด้วยไม้หวายโสมแสนพิกล ไม่มีคนแล้วก็ม้วนหลังคาวาง
ครั้นคนมาเอาหลังคาขึ้นคลุมคลี่ ดูก็ดีเร็วรัดไม่ขัดขวาง
เวลาค่ำล้ำเหลือด้วยเสือกวาง บีบมาข้างเรือนเหย้าที่เรานอน
เขาดักจั่นชั้นในใส่สุนัข มันหอบฮักดินโดยแล้วโหยหอน
ยิ่งดึกฟังวังเวงวนาดร สังเวชนอนมิใคร่หลับระงับลง
จนรุ่งแจ้งแสงสายไม่วายโศก บริโภคเสร็จสมอารมณ์ประสงค์
จากสถานบ้านแกลงไปกลางดง ต้นรังรงร่มชื่นระรื่นเย็น
เห็นรอกแตแย้ตุ่นออกวุ่นวิ่ง เอาดินทิ้งไล่ทุบตะครุบเล่น
ลูกมะม่วงร่วงกลาดดาษกระเด็น เสียดายเป็นกลางไพรไม่ได้การ
อยู่ใกล้วังดังนี้นางสาวสาว จะโน้มน้าวกิ่งเก็บเกษมศานต์
นึกดำเนินเดินกลางทางกันดาร ถึงตะพานยายเหมสร้างที่กลางไพร
เป็นท่งแถวแนวน้ำสกัดกั้น ต้องพากันลุยเลียบทะเลไหล
แล้วขึ้นข้ามตามตะพานสำราญใจ ลงเลียบในตีนเขาลำเนาทาง
ดูครึ้มครึกพฤกษาป่าสงัด ทะลุลัดตัดทะเลแหลมทองหลาง
ต่างเพลิดเพลินเดินว่าเสภาพลาง ถูกขุนช้างเข้าหอหัวร่อเฮ
เห็นไร่แตงแกล้งแวะเข้าริมห้าง ทำถามทางชักชวนให้สรวลเส

พอเจ้าของแตงโมปะโลปะเล สมคะเนกินแตงพอแรงกัน
แล้วภิญโญโมทนาลาลีลาศ ลงเลียบหาดปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
ถึงปากช่องคลองน้ำเป็นสำคัญ ตำแหน่งนั้นชื่อชะวากปากลาวน
ไม่หยุดยั้งตั้งหน้าเข้าป่ากว้าง ไปตามทางโขดเขินเนินถนน
สดับเสียงลิงค่างคร่างคำรน เหมือนคนกรนโครกครอกทำกลอกตา

๏ ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพอค่ำพลบ ประสบพบเผ่าพงศ์พวกวงศา
ชนกฎีที่สถิตท่านบิดา กลืนน้ำตาก็ไม่พ้องเผ้าพรั่งพราย
ศิโรราบกราบเท้าให้เปล่าจิต รำคาญคิดอาลัยมิใคร่หาย
ชะรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราย จึงแยกย้ายบิตุราชญาติกา
มาพบพ่อท้อใจด้วยไกลแม่ ให้ตั้งแต่เศร้าสร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา บิดามาอ้างว้างอยู่กลางไพร
ภูเขาขวางทางกั้นอรัญเวศ ข้ามประเทศทุ่งท่าชลาไหล
เดินกันดารปานปิ้มจะบรรลัย จึงมาได้เห็นหน้าบิดาตัว
ท่านชูช่วยอวยพรให้ผ่องแผ้ว ดังฉัตรแก้วกางกั้นไว้เหนือหัว
อุตส่าห์ฝนไพลทารักษาตัว ค่อยยังชั่วมื่นเมื่อยที่เหนื่อยกาย
บรรดาเหล่าชาวบ้านประมาณมาก ต่างมาฝากรักใคร่เหมือนใจหมาย
พูดถึงที่ตีโบยขโมยควาย กล่าวขวัญนายเบียดเบียนแล้วเฆี่ยนตี
ถามราคาพร้าขวานจะวานซื้อ ล้วนออือเองกูกะหนูกะหนี
ที่คะขาคำหวานนานนานมี เป็นว่าขี้คร้านฟังแต่ซังตาย
เวลาเช้าก็ชวนกันออกป่า มันโม้หมาไล่เนื้อไปเหลือหลาย
พอเวลาสายัณห์ตะวันชาย ได้กระต่ายตะกวดกวางมาย่างแกง
ทั้งแย้บิงอึ่งอ่างเนื้อค่างคั่ว เขาทำครัวครั้นไปปะขยะแขยง
ต้องอดสิ้นกินแต่ข้าวกับเต้าแตง จนเรี่ยวแรงโรยไปมิใคร่มี

อยู่บุรินกินสำราญทั้งหวานเปรี้ยว ตั้งแต่เที่ยวยากไร้มาไพรศรี
แต่น้ำตาลมิได้พานในนาภี บัดวีวาโยก็หย่อนลง
ด้วยเดือนเก้าเข้าวสาเป็นหน้าฝน จึงขัดสนสิ่งของต้องประสงค์
ครั้นแล้วลาฝ่าเท้าท่านบิตุรงค์ ไปบ้านพลงค้อตั้งริมผั่งคลอง
ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์วานว่านเครือเป็นเชื้อชอง ไม่เหมือนน้องนึกน่าน้ำตากระเด็น
แล้วไปชมกรมการบ้านดอนเด็จ ล้วนเลี้ยงเป็ดหมูเนื้อดูเหลือเข็ญ
ยกกระบัตรคัดช้อนทุกเช้าเย็น เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิ้งปลา

๏ แล้วไปบางทางเถื่อนบ้านพงอ้อ ไม่เหลือหลอหลายตำแหน่งแสวงหา
จะเที่ยวดูคนผู้ทำยาตา ไม่เห็นหน้านึกระทดสลดใจ
ถึงคนผู้อยู่เกลื่อนก็เหมือนเปลี่ยว สันโดษเดี่ยวด้วยว่าจิตผิดวิสัย
มาอยู่ย่านบ้านกร่าระกำใจ ชวนกันไปชมทะเลทุกเวลา
เห็นเงือมเขาเงาบังขึ้นนั่งเล่น ลมเย็นเย็นอยากดูหมู่มัจฉา
แลลิ่งโล่งลิ่วทิวชลา ดูนาวาแล่นละเลาะริมเกาะเกียน
บ้างก้าวเสียดเฉียดทางไปข้างเขา บ้างออกเข้าข้ามฟากดังฉากเขียน
เรือตระเวนเจนแดนเที่ยวแล่นเวียน ดาษเดียรดูสล้างกลางชลา
ครั้นยามเย็นเห็นเหมือนหนึ่งเมฆพลุ่ง เป็นควันพุ่งราวกับไฟไกลหนกหนา

แล้วถอยลงโพลงขึ้นไม่ขาดตา ถามผู้เฒ่าเขาว่าปลามันพ่นฟอง
เห็นจริงจังนั่งนึกพิลึกล้ำ จนพลบค่ำมืดมนขนสยอง
ยิ่งอาลัยใจมาอยู่ที่คู่ครอง แม้นแม่น้องได้มาเห็นเหมือนเช่นนี้
จะแอบอิงวิงวอนซะอ้อนถาม ตำแหน่งนามเกาะแก่งแขวงวิถี

ได้เชยชื่นรื่นรสสุมาลี แล้วจะชี้ให้แม่ชมยมนา
ไหนตัวพี่จะชมทะเลหลวง จะชมดวงนัยน์เนตรของเชษฐา
โอ้อาลัยไกลแก้วกานดามา กลั้นน้ำตามิใคร่หยุดสุดระกำ
เสียดายนักภักดีเจ้าพี่เอ๋ย ยังชื่นเชยชมชิมไม่อิ่มหน่ำ
มายากเย็นเห็นแต่ผ้าแพรดำ ได้ห่มกรำอยู่กับกายไม่วายตรอม
อยู่บ้านกรำทำบุญกับบิตุเรศ ถึงเดือนเศษโศกซูบจนรูปผอม
ทุกคืนค่ำกำสรดสู้อดออม ประณตน้อมพุทธคุณกรุณา
ทั้งถือศีลกินเพลเหมือนเช่นบวช เย็นเย็นสวดศักราชศาสนา
พยายามตามกิจด้วยบิดา เป็นฐานานุประเทศอธิบดี
จอมกษัตริย์มัสการขนานนาม เจ้าอารามอารัญธรรมรังษี
เจริญพรตยศยิ่งมิ่งโมลี กำหนดยี่สิบวสาสถาวร
ได้พบเห็นเป็นทำนุอุปถัมภ์ ก็กรวดน้ำนึกคะนึงถึงสมร
ให้ไพบูลย์พูนสวัสดิ์พิพัฒน์พร อย่ารู้ร้อนโรคภัยสิ่งไรพาน
ถึงชาตินี้มิได้สมอารมณ์คิด ด้วยองค์อิศรารักษ์จะหักหาญ
ขอให้น้องครองสัตย์ซึ่งปฏิญาณ ได้พบพานภายหน้าเหมือนอารมณ์
พอควรคู่รู้รักประจักษ์จิต ได้ชื่นชิดชมน้องประคองสม
ถึงต่างแดนแสนไกลไพรพนม ให้ลอยลมลงมาแอบแนบอุรา
อย่ารู้จักผลักพลิกทั้งหยิกข่วน แขนแต่ล้วนรอยเล็บเจ็บหนักหนา
ให้แย้มยิ้มพริ้มพร้อมน้อมวิญญา แล้วก็อย่าขึ้งตะบึงตะบอน
ขอแบ่งบุญคุณศีลถวิลถึง ให้ทราบซึ้งโสตทรวงดวงสมร
ถึงอยู่ไกลในป่าพนาดร แต่ใจจรจงสวาทไม่คลาดคลา
ไปเที่ยวเล่นเห็นดอกไม้แล้วใจอยาก จะใคร่ฝากดวงเนตรของเชษฐา
ก็จนใจไกลทางต่างสุธา แต่น้ำตานี้แลฟูมละลุมลง

เวลาค่ำช้าใจเข้าไสยาสน์ โอ้อนาถในวนาป่าระหง
ยินแต่เสียงลิงค่างที่กลางดง วิเวกวงวันเวศวังเวงใจ
จักจั่นหวั่นแว่วแจ้วแจ้วเสียง เหมือนสำเนียงวนิดาน้ำตาไหล
หนาวน้ำค้างพร่างพรมพนมไพร โอ้เจียนใจพี่จะขาดอนาถนึก
ได้แนบหมอนอ่อนอุ่นให้ฉุนชื่น ระรวยรื่นรสลำดวนเมื่อจวนดึก
ทั้งหอมแพรดำร่ำยิ่งรำลึก ทรวงสะทึกทุกทุกคืนสะอื้นใจ

๏ จนเดือนเก้าเช้าค่ำยิ่งพรำฝน ทุกตำบลบ้านกร่ำล้วนน้ำไหล
ยิ่งง่วงเหงาเศร้าช้าระกำใจ จนล้มไข้คิดว่ากายจะวายชนม์
ให้เคลิ้มเคลิ้มเคลิ้มเห็นบิดาจประหวาดหวั่น อินทรีย์สั่นเศียรพองสยองขน
ท่านบิดาหาผู้ที่ร้มนต์ มาหลายคนเขาก็ว่าต้องอารักษ์
หลงละเมอเพ้อพูดกับผีสาง ที่เคียงข้างคนผู้ไม่รู้จัก
แต่หมอเฒ่าเป่าปัดชะงัดนัก ทั้งเซ่นวักหลายวันค่อยบรรเทา
ให้คนทรงลงผีเมื่อพี่เจ็บ ว่าเพราะเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา
ไม่งอนง้อขอสู่ทำดูเบา ท่านปู่เจ้าคุมแค้นจึงแทนทด
ครั้นตาหมอขอโทษก็โปรดให้ ที่จริงใจพี่ก็รู้อยู่ว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข้างท้าวมด จึงสู้อดนิ่งไว้ในอุรา
ทุกเช้าเย็นเห็นแต่หลานที่บ้านกร่ำ ม่วงกับคำกลอยจิตขนิษฐา
เห็นเจ็บปวดนวดฟั้นช่วยฝนยา ตามประสาซื่อตรงเป็นวงศ์วาน
ครั้นหายเจ็บเก็บดอกไม้มาให้บ้าง กลับระคางเคืองข้องกันสองหลาน
จะว่ากล่าวน้าวโน้มประโลมลาน ไม่สมานสโมสรเหมือนก่อนมา
ก็จนจิตคิดเห็นว่าเป็นเคราะห์ จึงจำเพาะหึงหวงพวงบุปผา

ต้องคร่ำครวญรวนอยู่ดูเอกา ก็เลยลาบิตุรงค์ทั้งวงศ์วาน
ออกจากย่านบ้านกร่ำซ้ำวิโยค กำสรดโศกเศร้าหมองถึงสองหลาน
เมื่อไข้หนักรักษาพยาบาล แต่น้านานจะได้มาเห็นหน้ากัน
ครั้นจะมิหนีมาจะลาเล่า จะสร้อยเศร้าโศกาเพียงอาสัญ
จึงพากเพียรเขียนคำเป็นสำคัญ ให้สองขวัญเนตรนางไว้ต่างกาย
อย่าเศร้าสร้อยคอยพี่พอบีหน้า จึงจะมาทำขวัญเหมือนมั่นหมาย
ไม่ทิ้งขว้างห่างให้เจ้าได้อาย จงครองกายแก้วตาอย่าอาวรณ์
โอ้จากหลานบ้านกร่ำระกำจิต ก็เพราะคิดถึงแม่หญิงมิ่งสมร
สู้ฟูมฝนทนพ้ำอุตส่าห์จร เป็นทุกข์ร้อนแรมทางมากลางไพร
ถึงกรุงศรีอยุธยาขึ้นท้ำค่ำ จึงเขียนคำจริงแจ้งแถลงไข
ให้ดวงเนตรเชษฐาด้วยอาลัย จงเห็นใจเถิดที่จิตคิดคำนึง
ถึงเจ็บไข้ไม่ตายไม่คลายรัก มีแต่ลักลอบนึกรำลึกถึง
ช่วยยิ้มแย้มแช่มชื่นอย่ามืนตึง ให้เหือดหึงลงเสียบ้างจะฟังคำ
พี่อุ้มทุกข์บุกป่ามหาระณพ มาหมายพบพูดความกับงามขำ
อย่าบิดเบือนเชือนช้าทาระกำ แต่อยู่กร่ำตรอมกายมาหลายเดือน
ได้ดูงามตามทางที่นางอื่น ก็หลายหมื่นเหยียบแสนไม่แม้นเหมือน
ไม่มีสู้คู่ควรกระบวนเบือน เหมือนแม่เพื่อนชีพชายจนปลายแดน
พี่จากไปได้แต่รักมาฝากน้อง มากกว่าของอื่นอื่นสักหมื่นแสน
พอเป็นค่าผ้าห่มที่ชมแทน อย่าเคืองแค้นเลยที่ฉันไม่ทันลา
ด้วยเกิดความลามถึงเพราะหึงหวง คนทั้งปวงเขาคิดริษยา
จึงหลีกตัวกลัวบุญคุณบิดา ไปแรมป่าขีมชีวันจะบรรลัย

แม่อยู่ดีปรีดิ์เปรมเกษมสวัสดิ์ หรือเคืองขัดขุกเข็ญเป็นไฉน
หรือแสนสุขทุกเวลาประสาใจ สิ้นอาลัยลืมหมายว่าวายวาง
หรือพร้อมพรักพักตร์เพื่อนที่เยือนยิ้ม ให้เปรมปริ่มประดิพัทธ์ไม่
ขัดขวาง
จะปราบปรามห้ามหวงพวงมะปราง ให้จืดจางจำจากกระดากใจ
นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก เหมือนขันหมากมิ่งมิตรพิสมัย
อย่าหมางหมองข้องขัดตัดอาลัย ให้ชื่นใจเหมือนแต่หลังมั่งเถิดเอย ฯ

นิราศอิเหนา

◎ นิราศร้างห่างเหเสนหา

ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา พระพายพาพัดน้องเที่ยวล่องลอย
ตะลึงเหลียวเปลี่ยวเปล่าให้เหงาหงิม สุชลปรี่มเปี่ยมเหยาะเผาะเผาะ
ผอย
โอ้เย็นค่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย น้องจะลอยลมบนไปหนใด
หรือเทวัญชั้นฟ้ามาพาน้อง ไปไว้ห้องช่องสวรรค์ที่ชั้นไหน
แม้นน้องน้อยลอยถึงชั้นตริงส์ไตร สหัสนัย์จะช่วยรับประคับประคอง
หรือไปปะพระอาทิตย์พิศวาส ไปร่วมอาสน์เวชยันต์ผันผยอง
หรือเมขลาพาชวนนวลละออง เที่ยวลอยล่องเลียบฟ้าชมสาคร
หรือไปริมหิมพานต์ชานไกรลาส บริเวณเมรุมาศราชสิงขร
หรือจะออกนอกเนมินอิสินธร เที่ยวลอยร่อนรอบฟ้านภาลัย
โอ้ลมแดงแสงแดดจะแผดส่อง จะม้วหมองมิ่งขวัญจะหวั่นไหว
จะดั้นหมอกออกเมฆวิเวกใจ นี่เวรใดเด็ดสวาทให้คลาดคลา

◎ พระผันแปรแลรอบขอบทวีป เห็นแต่กลีบเมฆเคลื่อนเกลื่อนเวหา
จะแลดสรีนก็สนธยา จะดูฟ้าฟ้าคล้ำให้รำจวน
ผีนวิโยคโศกเศร้าเข้าในห้อง เห็นแท่นทองที่ประทมภิรมย์สงวน
ไม่เห็นนุชสุดจะทรงพระองค์ซวน ละห้อยหวนหิวโหยด้วยโรยแรง
ยลยี่ภู่ปูเปล่าเศร้าสลด ระทวยทดทอดทบซบกันแสง
โอ้สุดแสนแค้นอารมณ์ด้วยลมแดง ดูเหมือนแกล้งพัดไปให้ไกลทรวง

เสียดายเอ๋ยเคยแอบแนบสนิท ถึงชีวิตวอดวายไม่หายห่วง
โอ้น้องนุชบุษบาสุดาดวง พี่เปล่าทรวงทรวงดังจะพังโทรม

◎ โอ้โพล้เพล้เวลาปานฉะนี้ เคยเข้าที่พี่เคยได้เชยโฉม
เห็นแต่ห้องน้องน้อยลอยโพยม ยามประโลมมิรู้ลืมเจ้าปลื้มใจ
โอ้เขนยเคยหนุนยังอุ่นอ่อน แต่น้องน้อยลอยร่อนไปนอนไหน
ยี่ภู่เอ๋ยเคยชิดสนิทใน วันนี้ไกลกลอยสวาทอนาถนอน
โอ้รินรินกลิ่นนวลยังหวนหอม เคยถนอมแนบทรวงดวงสมร
ยังรื่นรื่นชื่นใจอาลัยวอน สะอื้นอ้อนอ่อนอารมณ์ระทมทวี
จนฆ้องค่ำย่ำหึ่งกระหึ่มโห่ ยิ่งเศร้าซึมโศกาถึงยาหยี
โอ้ยามอยู่คู่หาเวลานี้ เคยพาทีทอดประทับไว้กับทรวง
◎ โอ้อกเอ๋ยเคยอ่นละมนละม่อม เคยโอบอ้อมอ่อนตามไม่ห้ามหวง
ยังเคล้มเคล้นเช่นปทุมกระพุ่มพวง เคยแนบทรวงไสยาสน์ไม่คลาดคลาย

จนเคล้มองค์หลงเชยเขนยหนุน ถนอมอุ่นแอบประโลมว่าโฉมฉาย
ครั้นรู้สึกตื่นสะอื้นอาย แสนเสียดายสุดจะดิ้นสิ้นชีวัน
เห็นสิ่งของน้องนุชยิ่งสุดเศร้า พระทัยเผ้าเคล้มไคล้ดังใฝ่ฝัน
ยิ่งรำลึกตรึกตรายิ่งจาบัลย์ สุดจะกลั้นรีบออกนอกบรรพต

◎ พินิจจันทร์วันเพ็ญขึ้นเปล่งแสง กระจ่างแจ้งแจ่มวงทั้งทรงกลด
สี่พี่เลี้ยงเคียงพร้อมน้อมประณต พระเลี้ยวลดแลแสวงดูแสงเดือน
ดูเก่งก่อต่อเดาเห็นเงาคล้าย เขม้นหมายมุ่งไปก็ไม่เหมือน
เห็นเงาไม้ไหวหวั่นให้พื้นเพื่อน จนเดือนเคลื่อนคล้อยฟ้าให้อาวรณ์
เห็นสระศรีที่เคยมาประพาส ระดะดาษดอกดวงบัวหลวงสลอน
ลมรำเพยเชยชายกระจายจร หอมเกสรเสาวคนธ์ที่หล่นโรย

๏ โอ้รินรินกลิ่นบุหงาสะตาหมัน เหมือนกลิ่นจันทน์เจือนวลให้หวนโหย
หอมยี่หุบสุกรมดอกยมโดย พระพายโชยเฉื่อยชื่นยืนตะลึง
โอ้ที่นี่ศิลาเคยมานั่ง เห็นบัลลังก์แล้วยิ่งนึกรำลึกถึง
ดูเงื้อมเขาเงาไม้พระไทรซ้ัง เสียงหึ่งหึ่งผึ้งรวงเผ้าหวงรัง
จังหรีดหริ่งกิ่งไทรเรไรร้อง แว่วว่าน้องนึกเสียวพระเหลียวหลัง
เห็นน้ำพุดุดั้นตรงบัลลังก์ เคยมานั่งสรงชลที่บนเตียง
เจ้าสรงด้วยช่วยพี่สีขนอง แต่น้ำต้องถูกนิ้วก็หวิดเสียง
โอ้รื่นรื่นชื่นเชยที่เคยเคียง พระทรวงเพียงเผ่าร้อนถอนฤทัย
ทุกเงื้อมเขาเหงาเงียบเชียบสงัด ใบไม้กวัดแกว่งกิ่งประวิงไหว
ยะเยือกเย็นเส้นหญ้าพนาลัย ยิ่งเยือกในทรวงช้ำระยำเย็น
เที่ยวรอบสระปทุมมาสะตาหมัน เคยเห็นขวัญเนตรที่ไหนก็ไม่เห็น
ชลนัยน์ไหลซกตกกระเซ็น ยิ่งเยือกเย็นหยุดยืนกลืนน้ำตา
จนดึกดื่นรื่นรินกลิ่นกุหลาบ ตะลึงเหลียวเสียวซาบอาบนาสา
เหมือนปรางทองน้องนุชบุษบา หรือกลับมายืนแฝงอยู่แห่งใด
เที่ยวดูดาวเปล่าเปลี่ยวเสียวสะดุ้ง จนจวนรุ่งรางรางสว่างไสว
หนาวน้ำค้างพร่างพรมพนมไพร ดวงดอกไม้บานแบ่งรับแสงทอง
หอมมณฑาสารภีดอกยี่หุบ บ้างร่วงหรุบถูกอุระพระขนอง
ภุมรินบินวอนมารอนรอง อาบละอองเกสรขจรจาย

๏ จนแจ่มแจ้งแสงสว่างนภางค์พ้ัน ถอนสะอื้นอาลัยพระทัยหาย
ดูเวหาว่าแสนแค้นพระพาย ไม่พาสายสวาทคืนมาชื่นใจ
จำจะตามทรามชมทางลมพัด เผื่อจะพลัดตกลงที่ตรงไหน
ดำริพลางทางสะท้อนถอนฤทัย ให้เตรียมพลสกลไกรจะไคลคลา

จึงแปลงนามตามกันเป็นปั่นจุเหร็จ จะเที่ยวเตร็ดเตร่ในไพรพฤกษา
พลางอุ้มองค์ยาหยีวิยะดา ขึ้นรถแก้วแววฟ้าแล้วพาไป

๏ พระเหลียวดูภูผาสะตาหมัน ที่สำคัญคูหาเคยอาศัย
จะแลลับนับปีแต่นี้ไป จะมิได้มาเห็นเหมือนเช่นเคย
เสียแรงแต่งแปลงสร้างจะร้างเริด ค่อยอยู่เถิดแผ่นผาคูหาเอ๋ย
โอ้มิ่งไม้ไพรพนมเคยชมเชย จะแลเลยลับแล้วทุกแนวเนิน

๏ โอ้นกเอี่ยเคยพากันมาจับ จะแลลับฝูงนกระหกระเหิน
โอ้เขาสูงฝูงหงส์เคยลงเดิน เคยเพลิดเพลินพิศวงด้วยหงส์ทอง
จะเริดร้างห่างหงส์ไปดงอื่น ทุกวันคืนค่ำเช้าจะเศร้าหมอง
โอ้ก้านกิ่งมิ่งไม้เรไรร้อง ประสานซ้องเสียงดังดูวังเวง
ได้เคยฟังครั้งนี้มาวิบาก ต้องพลัดพรากเพราะว่าลมทำข่มเหง
แม้นพบเห็นเป็นตัวไม่กลัวเกรง จะรำเพลงกริชผลาญสังหารลม
นี่จนใจไม่เห็นด้วยเป็นเคราะห์ มาจำเพาะพลัดคู่เคยสู่สม
ยิ่งสุดแสนแค้นขัดอัดอารมณ์ จะแลชมอื่นอื่นไม่ชื่นใจ
แต่จำเป็นเกนหลงมาดงด้วย ต้องชี้ช่วยชมผาพฤกษาไสว
กรดกระถินอินจันทน์พรรณไม้ มีดอกใบก้านกิ่งขึ้นพริ้งเพรียว
บ้างแก่อ่อนซ้อนซับสลับสล้าง บ้างสดสร่างสีชุ่มชอุ่มเขียว
ที่ตายตอหน่อหนุนขึ้นรุ่นเรียว เถาวัลย์เกี่ยวกอดกิ่งเหมือนชิงช้า

๏ พระชวนพลอดกอดน้องประคองอุ้ม ให้ชมเพลินเดินมะงุมมะงาหรา
ป่าประเทศเขตแคว้นแดนชวา อินทผลัมชุมสลุมพัน
โกฐสดำจำปาดะดงอุ่น สหัสคุณขึ้นระคนปนปาหนัน

สลาสล้างนางแย้มเข้าแกมกัน หญ้าฝรั่นฝรั่งเรียงขึ้นเคียงดง
โกฐกระวานกานพลูระบัด กำจายกำจัดสารพันต้นตันหยง
หอมระรื่นชื่นใจที่ในดง พฤกษาทรงเสาวคนธ์ดังปนปรุง
ที่พันปราบราบรายล้วนทรายอ่อน เข้าดงดอนเลียบเดินเนินกุหนุง
เทียนยี่หร่าป่าผีนส่งกลิ่นพุ้ง สมส้มกุ้งโกฐจุฬาการบูร

◎ คิดถึงนุชบุษบานิจจาเอ๋ย มิได้เชยชมสบายมาหายสูญ
ยิ่งโศกเสียวเหลียวหาให้อาดูร ยิ่งเพิ่มพูนพิศวงในดงแดน
ดูเล็บนางนึกถึงนางเหมือนอย่างเล็บ เคยข่วนเจ็บรอยมีอยู่ที่แขน
เห็นนมนางกลางพนมนึกชมแทน ละม้ายแม้นเหมือนเหมือนจะเยื้อนยม
มะปรางต้นผลอย่างพระปรางน้อง น้ำเนตรคลองคลอคล้อยย้อยหยิม
หยิม
ผินอารมณ์ชมพลับต้นทับทิม ขึ้นรอบริมหว่างเขาลำเนาเนิน

◎ พนมมาศลาดเลี่ยนเตียนตลิบ บ้างสูงลิบลอยแหงนเป็นแผ่นเผิน
บ้างทะมึนทึนเทิ่งเป็นเชิงเทิน เป็นกรอกเกริ่นโกรกกรวยลำห้วยธาร
เสียงสินธุดุดันลั่นพิลึก สะท้านสะท้กโถมฟาดฉาดฉาดฉาน
ที่น้ำโจนโผนพังดังสะท้าน บ้างพุ่ซ่านสาดสายสุหร่ายริน
คะนึงถึงนุชบุษบาแม้นมาเห็น จะลงเล่นลำธารละหานหิน
ฝูงปลาทองท่องไล่เล็มไคลกิน กระดิกดิ้นดูงามตามกระบวน
ปลาเนื้ออ่อนอ่อนกายชื้นว่ายเกลื่อน ไม่อ่อนเหมือนเนื้อน้องประ-
คองสงวน

ปลานวลจันทร์นั้นก็งามแต่นามนวล ไม่งามชวนชื่นเช่นระเด่นดวง
พลางรีบทัพขับรถกำหนดแสวง ทุกหล้าแหล่งลำเนาภูเขาหลวง
ไม่ประสบพบเห็นให้เย็นทรวง ให้เหงาง่วงเงียบเหงาเศร้าพระทัย
ถึงพลมากจากมิตรแต่จิตเปลี่ยว เหมือนมาเดียวดั่งจะพาน้ำตาไหล
เห็นนกตกผกโผนโจนจับไม้ บ้างฟุบไซ้ปีกหางต่างต่างกัน
นกกระตั้วคลั่วเคลียตัวเมียบ่อน เหมือนขวัญอ่อนแอบประทับพี่
รับขวัญ

บ่อนสลาพาชื่นทุกคืนวัน มาจากกันกรรมเอ๋ยไม่เคยเป็น
เห็นนกเปล้าเคล้าคู่เข้าชูชื่น ถอนสะอื้นเหมือนไม่พอใจเห็น
พอเวลาสายัณห์ตะวันเย็น นกยูงเล่นลมเพลินบนเนินเตียน
บ้างเยื้องอกหกหางก้อกางปีก แฉลกฉลึกเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
บ้างย่างย่องจ้องประจงที่วงเวียน ออกกลางเตียนตื่นขวิดดูกรีดกราย

◎ คิดถึงไปใช้บนได้ยลสมร เมื่อทอดกรพ้อนร่ำระบำถวาย
โอ้อาภัพลับนุชสุดเสียดาย สะอื้นอายมยุราให้อาวรณ์
เห็นเขาเขียวเดี่ยวโดดล้วนโสดสูง แต่ล้วนฝูงหงส์จับสลับสลอน
หงส์ก็งามตามอย่างเพราะหางงอน เป็นคู่ป้อนปกปีดกันชิดชม
อรหันนั้นหน้าเหมือนมนุษย์ ปีกเหมือนครุฑครีบเท้ามีเผ้าผม
พวกม่าเหมี่ยวเที่ยวเดินเนินพนม ลูกเล็กล้มลากจูงเหมือนฝูงคน
เหล่าละเมาะเงาะป่าคลาอย่ เที่ยวกินปลีเที่ยวป่าผลาผล
สิงโตตื่นยืนหยัดสะบัดตน เห็นผู้คนโผนเข้าลำเนาเนิน
ฝูงมฤคถึกเถื่อนเที่ยวเกลื่อนกลุ้ม เป็นคู่คุมเคียงนางไม่ห่างเหิน
เห็นกวางทองย่องเยื้องชำเลืองเดิน เหมือนน้องเชิญพานผ้าประหม่า
เมียง

พี่เข้าด้วยช่วยประคองพระน้องนุช สงสารสุดสุดสวาทไม่อาจเถียง
โอ้ยามนี้มิได้น้องประคองเคียง พี่ก็เสี่ยงบุญตามเจ้าทรามเชย
เป็นกุศลหนหลังเราทั้งสอง คงได้น้องคืนมาเรียงเคียงเขนย
แม้นกรรมหนุนบุญน้อยจะลอยเลย มิได้เชยบุษบาพะงางอน

๏ พระควญคร่ำร่ำไรมาในรถ โศกกำสรดแสนเสียดายสายสมร
พอเวลาสายัณห์ตะวันรอน ปักษาร่อนรีบกลับมาจับรัง
โอ้นกเอ๋ยเคยอยู่มาสู่ถิ่น แต่ยุพินลิบลับไม่กลับหลัง
ครั้นแลดูสุริย์แสงก็แดงดัง หนึ่งน้ำครั่งคล้ำพ้านภาลัย
เหมือนครั้งนี้พี่มาโศกแสนเทวษ ชลเนตรแดงเดือดดังเลือดไหล
โอ้ตะวันครั้นจะลบภพไตร ก็อาลัยโลกยั้งหยุดรั้งรอ
ประหลาดนักรักเอ๋ยมาเลยลับ เหมือนเพลิงดับเด็ดเดี่ยวไปเจียวหนอ
ชลนัยน์ไหลหลั่งลงคลั่งคลอ ยิ่งเย็นย่อเสียวทรวงให้ร่วงโรย
ชะนีน้อยห้อยไม้เรไรร้อง เสียงแซ่ซ้องเริ่มรัวเรียกผัวโหวย
เหมือนอกพี่ที่ถวิลให้ดิ้นโดย ละห้อยโหยหานางมากลางไพร

๏ พระสุริยงลงลับพยับค่ำ ถึงแนวน้ำเนินผาพฤกษาไสว
หยุดสำนักพักพลสกลไกร พระเนาในรถทองกับน้องยา
ถนอมแนบแอบองค์หลงหนึ่งหรัด ให้บรรทมโสมนัสในรัถา
ต้องจากวังครั้งนี้เพราะพี่พา พระน้องมาอ้างว้างวังเวงใจ
นอนเถิดหนายาหยีพี่จะกล่อม งามละม่อมมิ่งขวัญอย่าหวั่นไหว
คิรีรอบขอบเคียงเหมือนเวียงชัย อยู่ร่มไม้เหมือนปราสาทราชวัง
เคยสำเนียงเสียงนางสุรางค์เห่ มาพึ่งเรไรแซ่เหมือนแตรสังข์
เคยมีวิสูตรรูดกั้นบนบัลลังก์ มากำบังใบไม้ในไพรวัน

หนาวน้ำค้างกลางคืนสะอื้นอ้อน จะกางกรกอดน้องประคองขวัญ
เอาดวงดาราระยับกับพระจันทร์ ต่างช่อชั้นชวาลาระย้าย้อย
จักจั่นหวั่นแว่วแจ้วแจ้วเสียง ต่างสำเนียงขับครวญหวนละห้อย
พระพายเอ่ยเชยมาต้องพระน้องน้อย เหมือนนางคอยหมอบกรานอยู่งานพัด
โอ้เวลาปานฉะนี้เจ้าพี่เอ่ย กระไรเลยแลเงียบเชียบสงัด
น้ำค้างเผาะเหยาะเย็นกระเซ็นซัด ดึกสงัดดวงจิตจงนิทรา
พระขวัญเอ่ยเคยนอนอย่าร่อนเร่ ไปว้าเหว่หว่างไม้ไพรพฤกษา
ขวัญมาอยู่สู่ที่พระพี่ยา พระมารดาบิตุเรศนิเวศน์เวียง
พระขวัญเอ่ยเคยแอบแนบถนอม มาพึ่งกล่อมกลอนเพราะเสนาะเสียง
โอ้แรมล่วงดวงเดือนก็เลื่อนเอียง พี่พิศเพียงพักตร์แฝงพลิกแพลงบัง
บุษบายาหยีเจ้าพี่เอ่ย ช่างลอยเลยลิบลับไม่กลับหลัง
เมื่ออุ้มออกนอกเขตนิเวศน์วัง พระน้องนั่งรถทรงที่ตรงริม
พี่หยอกเย้าเช้าสายมีแต่โกรธ สะอื้นโอดโอษฐ์เอี่ยมเสงี่ยมหงิม
อยู่ใกล้เคียงเพียงเอ่ยได้เชยชิม ถนอมนิ่มเนื้อน่วมร่วมฤทัย
พระครวญคร่ำร่ำลึกจนดึกเงียบ เย็บระเยียบหย่อมหญ้าพฤกษาไสว
สงบเสียงสิงสัตว์สงัดไพร ทุกกอกิ่งมิ่งไม้พระไทรครึ้ม
สุมามาลย์บานกลิ่นระรินรื่น ในเที่ยงคืนเสียงแต่ผึ้งหึ่งกระหึ่ม
ผีพระไทรไม้พ่มงมงมงึม โขมดพึมผิวก่หวิวหว่โวย
เหล่ามารยาบ่าโบ่งเที่ยวโทงเถือน ตะโกนเพื่อนเพิกเสียงสำเนียงโหย
น้ำค้างพรมลมเรื่อยเฉื่อยเฉื่อยโชย ยิ่งดึนโดยเดือนดับไม่หลับเลย
จนทรวงเจ็บเหน็บแน่นแหงนดูฟ้า องค์ประตาระกาหลาเจ้าข้าเอ่ย
พระน้องนุชบุษบาเจ้าข้าเคย เป็นคู่เชยชมชื่นให้คืนมา

ทั้งโกสีย์ตรีเนตรเห็นเหตุสั้น ว่ายุพินอยู่ที่ไหนนำไปหา
หาไม่ฉันวานแต่พระสุชาดา ช่วยอุ้มพามาให้พบประสบกัน
ทั้งพรหมานวานแต่พาหนะหงส์ จะได้ทรงเหาะแสวงทุกแห่งสวรรค์
แม้นได้นุชบุษบาวิลาวัณย์ จะทำขวัญหงส์พรหมให้สมยศ

◎ จนพลบค่ำรำลึกนึกอนาถ ไม่ไสยาสน์ยามวิโยคโศกกำสรด
จนแจ่มแจ้งแสงตะวันให้รันทด ให้ยกทัพขับรถเลี้ยวลดเดิน
ทุกแว่นแคว้นแดนชวาสุธาทวีป เที่ยวเร็วรีบรอบเกาะดังเหาะเหิน
ไม่พบเห็นเป็นเคราะห์จำเพาะเผอิญ ไปจนเกินมะละกาพารายา
◎ เมืองระตูรู้ทั่วกลัวอำนาจ ต่างแต่งราชธิดามาถวาย
ไม่ไยดีอีนังแต่ซังตาย แม้นแก้วหายได้บุ๋ดไม่ทัดเทียม
แม้นมิเหมือนเพื่อนเชยที่เคยชิด ไม่ขอคิดนึกหน่ายละอายเหนียม
แต่ปราศรัยไต่ถามตามธรรมเนียม ไม่และเลียมเลยแสวงทุกแห่งไป

◎ ถึงเจ็ดเดือนเคลื่อนคลาดประหลาดแล้ว ไม่พบแก้วกลอยจิตพิสมัย
จนพระรูปซูบผอมเพราะตรอมใจ ทั้งนายไพร่พลนิกรอ่อนกำลัง
จนถึงทางร่วมที่บุรีรัตน์ ที่จะตัดมรคาไปกาหลัง
เห็นเขาเขินเนินร่มพนมวัง ต้นดงรังครึกครื้นระรื่นเย็น
ที่ธารถ้ำน้ำพุทะลุลั่น เป็นช่องชั้นบัลลังก์น่านั่งเล่น
ผลาผลหล่นกลาดดาษกระเด็น ดอกไม้เป็นดอกพร้อมหอมรัญจวน
จะใคร่บวชสวดมนต์อยู่บนเขา เพราะแสนเศร้าสุดจะตามทรามสงวน
แม้นมิตามความรักเผ้าชักชวน ให้บ้นบ่วนไปตามเพราะความรัก
จะหักอื่นขืนหักก็จักได้ หักอาลัยนี้ไม่หลุดสุดจะหัก
สารพัดตัดขาดประหลาดนัก แต่ตัดรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ

จะสร้างพรตอดรักหักสวาท เผื่อจะขาดข้อคิดพิสมัย
แม้นน้องนุชบุษบานิคาลัย จะได้ไปสู่สวรรค์ชั้นโสพส
จึงหยุดทัพยับยั้งตั้งอาศรม รักษาพรหมจรรย์ด้วยกันหมด
ปะตาปาอายันอยู่บรรพต อุตส่าห์อดอาลัยก็ไม่คลาย
ภาวนาว่าจะตั้งปลงสังเวช ก็หลับเนตรเห็นคู่ไม่รู้หาย
จะสวดมนต์ต้นถูกถึงผูกปลาย ก็กลับกลายเรื่องราวเป็นกล่าวกลอน

◎ คิดถึงนุชบุษบาออกมานั่ง บนบัลลังก์เหลี่ยมผาหน้าสิงขร
พระตรวดน้ำร่ำว่าด้วยอาวรณ์ หวังสมรเหมือนจะคลาดในชาตินี้
จะอุตส่าห์ปะตาปารักษากิจ อวยอุทิศผลผลาถึงยาหยี
จะเกิดไหนในจังหวัดปัถพี ให้เหมือนปีกับขล่ยต้องทำนองกัน
เป็นจีนจามพราหมณ์ฝรั่งแลอังกฤษ ให้สนิทเสนหาตุนาหงัน
แม้นเป็นไทยให้เป็นวงศ์ร่วมพงศ์พันธุ์ พอโสกันต์ให้ได้อยู่เป็นคู่ครอง

ครั้นกรวดน้ำสำเร็จเสด็จกลับ เข้าห้องหับโหยไห้พระทัยหมอง
ทุกเช้าค่ำร่ำลึกเฝ้าตรึกตรอง จนขาดครองคราวสวาทนิราศเอย ฯ๛

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดกลาง

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๐๖